

ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ



ГОСПІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ
І НАУКОВО-ЛІТЕРАТУРНИЙ
МІСЯЧНИК

XII

ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ

Суспільно-політичний і науко-
во-літературний місячник
Видає

Українська Видавнича Спілка

LIBERATION PATH

Ukrainian Political, Social,
Scientific & Literary Magazine
Published monthly by
Ukrainian Publishers Ltd.

No. 12 (202), December, 1964, Vol. XI (XVII).

Головний редактор Г. Драбат

Редакція і Адміністрація
200, Liverpool Road, London, N.1., Tel.: NORTH 6266/7

УМОВИ ПЕРЕДПЛАТИ «ВИЗВОЛЬНОГО ШЛЯХУ» НА 1964 Р.

Країна	річна передплата	піврічна передплата	чвертьрічна передплата	окреме число
Австралія	3 ф. 10 ш.	2 фунти	1 фунт	7 ш.
Австрія	150 ш.	80 ш.	45 ш.	15 ш.
Аргентина	450 пезів	250 пезів	125 пезів	45 пезів
Бельгія	300 б. фр.	160 б. фр.	90 б. фр.	30 б. фр.
В. Британія	2 ф. 10 ш.	1 ф. 5 ш.	15 ш.	5 ш.
Канада	9 дол.	4 дол. 50 ц.	2 дол. 70 ц.	90 цент.
США	9 дол.	4 дол. 50 ц.	2 дол. 70 ц.	90 цент.
Німеччина	25 н. м.	15 н. м.	7,50 н. м.	2,50 н. м.
Франція	30 фр.	16 фр.	9 ф. фр.	3 ф. фр.
Швеція	30 кор.	16 кор.	9 кор.	3 кор.

В інших країнах — у переліченні на валюту даної держави
Адреси наших Заступників на стор. 2.

Обкладинка роботи проф. Р. Лісовського



ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ

ЩОМІСЯЧНИЙ ПОЛІТИЧНИЙ І ПУБЛІЦИСТИЧНИЙ ЛІТЕРАТУРНИЙ МІСЯЧНИК

Кн. 12 (202)

ГРУДЕНЬ, 1964

Річник XI (XVII)

З М І С Т XII-ої К Н И Ж К И

С. М. Мечник: БОРОТЬБА МІЖ СКОРПІОНАМИ	1275
Ярослав Стецько: ЗА УКРАЇНСЬКИЙ ПАТРІАРХАТ	1277
Проф. Сергій Жук: ТАРАС ШЕВЧЕНКО — ОБРАЗОТВОРЕЦЬ ...	1285
Проф. Богдан Винар: ПРОФЕСОР МИКОЛА ВЕЛИЧКІВСЬКИЙ ...	1288
Д-р Дмитро Куликовський: РОЗБУДОВУЙМО ВЛАСНІ СИЛИ ...	1292
Петро Північний: НЕСПОДІВАНА РЕВОЛЮЦІЯ (Закінчення, 2) ...	1303

П о е з і ї

Лариса Мурович: ПОЛЕГШЕНИЙ ТЯГАР — 1287. * Левко Ромен: ЕДЕЛЬВАЙСИ (з «Тирольського альбому») — 1322. * Богдан Бора: ЛАСТІВКИ; ПІЗНІЙ ЖАЛЬ — 1323. * Павло Савчук: СОНЕТ — 1324; СОНЕТ — 1325. * Ганна Черінь: ІСПИТ — 1325. * М. Верес: ВІДЛЕТІЛИ ПТИЦІ — 1327; НЕДОМОВЛЕНЕ — 1328. * Лель: МОНОЛОГ ЄДИНОНЕДІЛИМЦЯ — 1358.

Чарльз Снов: СМЕРТЬ ПІД ВІТРИЛАМИ (Роман, продовження, 5) 1329

О г л я д и

Софія Наумович: КНИЖКА, ЩО ВИКЛИКАЄ ТРИВОГУ І ПОДАЄ НАДІЮ	1355
Проф. Павло Савчук: НАУКОВО-ЮРИДИЧНА ПРАЦЯ	1367

В калейдоскопі світу

Мирон Заклинський: НА РОДОСЬКОМУ ОСТРОВІ	1374
— З УКРАЇНСЬКОГО ЖИТТЯ У ДІЯСПОРІ (Хроніка)	1385
— ПОСЛКОВНИК А. МЕЛЬНИК (Некролог)	1386
— ЗМІСТ ЖУРНАЛУ «ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ» ЗА 1964 РІК	1387
— БІБЛІОГРАФІЯ (внутрішня обкладинка)	

ВИДАЄ «УКРАЇНСЬКА ВИДАВНИЧА СПІЛКА»

ЛОНДОН

ЗАСТУПНИКИ »ВИЗВОЛЬНОГО ШЛЯХУ«

АВСТРАЛІЯ:

Folksham Library & Book Supply
16 a, Prospect Street,
GLENROY, W. 9, Vic., Australia.

Mr. W. Lytwyn
7, Borrowdale St.,
Red Hill, A.C.T.

Сідней і околиця:

C. Mishchuk
12, Victory St.,
Belmore, N.S.W.

АВСТРІЯ:

M. Petruszczak
Watzmannstr. B 4/Z. 2,
Salzburg-Aigen.

АРГЕНТИНА:

W. Zastawnyj
Soler 5039,
Buenos Aires.

БЕЛЬГІЯ:

Omelan Kowal
Bd. Charlemagne, 72, Bruxelles, 4.

КАНАДА:

W. Makar
140, Bathurst Str.,
Toronto, 2 B, Ont.

НІМЕЧЧИНА:

"Shlach Peremohy"
München, 8.
Zeppelinstr. 67.

ПАРАГВАЙ:

I. Lytwynowych
Casilla de Correo, 70,
Encarnation.

США:

H. Cebrij
303 E. 8th St.,
New York 9, N.Y.

Чикаго і околиця:

Bohdan Kaszuba
2451 W. Rice Str.,
Chicago 22, Illinois.

Дітройт і околиця:

M. Fedyshyn
6786, Memorial St.,
Detroit, 28, Mich.

Філядельфія і околиця:

Mykola Tymchuk
9788, Cowden Street,
Philadelphia 15, Pa.

ФРАНЦІЯ

Boris Witochynsky
5, Rue Cadet,
Paris 9e.

Ціна цього числа в Кольпортерів і Заступників — 5 шіл. (анг.) або 0.90 центів. Всіх Кольпортерів і Передплатників поза Великобританією просимо розраховатися з нашими Заступниками. Про кожну зміну адреси просимо повідомити головну Адміністрацію в Лондоні.

БОРОТЬБА МІЖ СКОРПІОНАМИ

В гнізді московсько-большевицьких скорпіонів уже з самого початку їх панування ведеться боротьба за владу. Так зараз же після смерті Леніна почалась боротьба за владу між Троцьким і Сталіном. Переможцем вийшов Сталін, маючи за собою Бухаріна та інших партійних ватажків. Сталін відразу почав ліквідувати своїх потенційальних противників. Показові суди в СССР стали «нормальним» явищем. Засуджені партійні й чекістські достойники «розкаювалися», «признавалися» до агентурної діяльності в користь західніх капіталістичних держав, визнавали за собою вину, словом — плямували і оскаржували себе, як «вороги народу» і шкідники партії. Так були зліквідовані Бухарін, Риков, Каменєв, Зінов'єв та інші партійні ватажки. Знищив Сталін і найвищу верхівку червоної армії — маршалів Тугачевського, Бліхера і Єгорова, генералів Якора, Уборевича, Корка, Примакова, Путна, Айдемана, Фельдмана, Гамарника, Кашіріна, Белова і біля 25 тисяч офіцерського складу. Пануючий молюх пожирав своїх дітей. Двадцять вісім років Сталін був повним диктатором Московської імперії. За той час він винищував усіх своїх можливих, потенційальних противників, ватажків партії і чекістських можновладців, а одночасно, разом із ними, тероризував і винищував мільйони культурних, громадських і наукових діячів, кращих синів і дочок поневолених в СССР народів.

По смерті Сталіна знову розпочалась відверта боротьба між московсько-большевицькими скорпіонами на владу. 17. 12. 1953 року московське радіо подало повідомлення Прокуратури СССР про заарештування славнозвісного Берії, його співробітників і визначніших чекістів. Потім стало відомо, що Берію підступно знищено скоріше, а повідомлення Прокуратури було лише на те, щоб показати «законну справедливість», яка нібито існує в кремлівському гнізді скорпіонів. Після смерті Берії суджено на кару смерті чекістів у рангах генералів: Меркулова, колишнього начальника НКГБ, Абакумова, начальника Смершу, і генерал-полковників: Деканазова, Кобулова, Голлідзе, Влодзімірського, Мешніка, Леонова, Ліхачова і Чернова. Крім цього зліквідовано багато чекістів нижчих ранг та вірних підлеглих ліквідованих начальників, але точного числа знищених не знаходимо в жодних московсько-большевицьких джерелах.

22 червня 1957 року Пленум ЦК компартії оголосив, що Молотов, Маленков, Каганович і Шепілов усунені з ЦК за антипартійну діяльність. Пізніше стало відомо, що до цієї «антипартійної групи» належали ще й Булганін, Первухін, Сабуров і Ворошилов. Останній «розкався» і Хрущов простив йому всі провини. Владу перебрав Хрущов. Він відразу почав обсаджувати всі головні пости в партії і армії «своїми» надійними людьми. В цілому СССР зникали імена високих партійних достойників, а на їх місце виринали імена інших, у той час ще маловідомих. Так зникло ім'я коменданта Кремля Спіридонова, коменданта міста Москви ген. Синілова,

коменданта Московської військової округи ген.-полковника Артемєва, на місце якого прийшов ставленик Хрущова — Москаленко. В жовтні 1957 року усунено маршала Жукова, який у боротьбі з «антипартійною групою» допоміг Хрущову захопити владу.

За панування Хрущова, то виринають, то зникають різні ватажки, його співробітники, і ніхто докладно не знав, що діється за мурами Кремля — в ЦК КПСС, в гнізді московських скорпіонів. Так, наприклад, на XX з'їзді компартії несподівано став «великою фігурою» Кириченко, а потім вирінув Фрол Козлов, якого західні «советознавці» почали уважати за наслідника Хрущова. В травні 1963 року Козлов несподівано зник з обрію і ніхто не міг пояснити, чому його усунено. В той час із Києва перенесено до Москви Миколу Підгорного.

Брежнєв, що був головою Президії Верховної Ради СРСР, у червні 1963 року став секретарем ЦК КПСС; в червні 1964 року головою Президії Верховної ради став Мікоян.

Всі ті часті зміни і пересування партійних ватажків показували, що за мурами Кремля не все гаразд. На Заході панувало переконання, що Брежнєв і Підгорний — «люди Хрущова», він довіряє їм і готує їх на своїх наслідників. З найстарших членів ЦК і сталінського Політбюро залишився самотній Мікоян, що вмів не тільки пережити всі чистки й упадки інших, а й своєчасно відректися своїх старих приятелів і приєднатися до нових, сильніших, зберігаючи за собою завжди високе партійне становище. Кажуть, що Хрущов одного разу, під час свого «веселого настрою», назвав Мікояна «професійним запродавцем».

15-го жовтня ц. р. стало відомо, що Хрущов усунений. Влада опинилася у руках Брежнєва і Косигіна. Але ця «безкровна революція» у гнізді скорпіонів не означає, що в ЦК КПСС запанували спокій, спаяність і гармонійність, і можна без сумніву ствердити, що боротьба за владу в Кремлі ще не закінчена. Можна догадуватися, що одного з головних фігур у змові проти Хрущова був Шелєпін, голова партійної і державної контролі. Він контролює і органи КГБ та має підтримку від молодих партійців. Не виключено, що Шелєпін стане другим секретарем ЦК КПСС.

До партійних ватажків, що мають «вигляд на майбутнє», належить і Підгорний, колишній перший секретар ЦК компартії в Україні. Ідеолог ЦК КПСС М. Суслов не претендує на найвищі пости, але завжди буде на боці Шелєпіна, Устінова, Андропова і Пономарева, і дбатиме, щоб ЦК КПСС був у руках чистокровних москалів. До голосу можуть прийти й молоді партійці — Павлов, Романовський та інші. До тих, що роблять кар'єру належить ще й Д. Полянський.

Словом — за мурами Кремлю відбувається завзята внутрішньо-партійна боротьба за владу в московсько-большевицькій імперії. Московські червоні скорпіони пожирають одні одних, а одночасно вживають усіх засобів і методів, щоб рятувати імперію і не допустити до національно-визвольних революцій поневолених народів. Але московсько-большевицької імперії вже ніщо не врятує і зближається день її остаточного упадку й розвалу.

С. М. МЕЧНИК

Ярослав СТЕЦЬКО

ЗА УКРАЇНСЬКИЙ ПАТРІЯРХАТ

В 1948-у і в 1953-у роках п. Ярослав Стецько порушив був на сторінках «Визвольного Шляху» справу Українського Патріархату. Жвавий відгук, що їх викликали були статті п. Я. Стецька, свідчив про те, що питання Українського Патріархату має особливо велике значення як для Української Церкви, так і для цілої української поневоленої нації. Але реакція була різна, тому довелося було припинити дискусію і ждати, поки справа Українського Патріархату стане більш актуальною, викличе відповідне зацікавлення і знайде підтримку від усіх українських, як духовних, так і світських, національних сил у вільному світі. Сьогодні питання Українського Патріархату вже настільки актуальне, що знову вертаємося до нього. Тому передруковуємо з деякими скороченнями статтю п. Я. Стецька, яка появилась в «Гомоні України» в трьох числах (за 7, 14 і 21 листопада ц. р.).

Ред. «Виз. Шляху»

*

В останніх місяцях українська преса приділяє щораз більше уваги справі патріархату Української Греко-Католицької Церкви в Україні.

Проблему Українського Патріархату я порушив у пресі в 1948, а потім знову в 1953 р. Я вважав і вважаю питання усамостійнення українського церковного життя від чужих, особливо від ворожих нам сил, питанням великої ваги.

Не торкаючись давноминулого в історії церковного життя нашого народу, хочу передусім підкреслити, що повністю розумію погляд, за яким не вільно представникові, чи визнавецьві одного віровизнання в якийнебудь спосіб самочинно втручатися у справи іншого. Справа віри є справою сумління людини. Тому належить рахуватися з фактом існування української національної Церкви різних конфесій.

На жаль, ми не маємо ані одної повністю завершеної української Церкви.

Як на приклад, вкажу передусім на необхідність закінчення усамостійнення нашої Церкви, розпочатого у буревійних часах революції блаженним митрополитом В. Липківським. Життя і кров усієї нашої православної ієрархії того часу, на чолі з митрополитом В. Липківським, і гекатомби жертв вірних ніколи не забудуться і не проминуть даремно. Це справді святі жертви нашого народу за віру Христову і свою українську Церкву. Вони воліли мученицьку смерть, ніж відступство від своєї Церкви. Вони були свідомі, що не Москва, а Київ був центром християнства на Сході Європи і через нього йшло світло Христової віри на Схід. Немає ніякого

пріоритету Москви ні в канонічному, ні, тим більше, в ідейно-моральному відношенні. Київ був і залишиться повік-віки центром християнства на Сході Європи. Не в Москві, а на київських горах був св. Андрій, апостол Христовий, і звіщав »благодать Божу, що засяє із цих гір«. Це знають усі українці, незалежно від конфесійної приналежності, знають найперше православна ієрархія й вірні.

Якщо Москва проголосує претенсії зайняти місце Києва, то це її звичайна омана, за якою йде насильство, притаманне Москві.

Це бачив і розумів Головний Отаман С. Петлюра і тому підкреслював необхідність завершення Української Православної Церкви формою Українського Патріархату. Як універсал 22 січня 1918 р. завершував політичну самостійність України, так створення Українського Православного Патріархату має завершити самостійність (автокефальність) Української Православної Церкви. Розумію цю важливу проблему як українець і політик-націоналіст. Уважаю, що духовна зверхність чужих, зокрема ворожих сил, допомогла ворогам поневолити нас політично. Тому нам треба за всяку ціну визбутись пов'язання з чужими центрами, завершивши нашу Церкву Патріархатом. Вірю, що за певних формальних і канонічних передумов, Собор наших православних ієрархів може створити Український Православний Патріархат, вибираючи навіть у сучасній політичній ситуації, себто в умовах поневолення України, місцеблюдицеля патріаршого престолу в Києві. Це було б великої ваги досягнення на шляху розвитку нашої Церкви і, разом із тим, історично політичний акт неоціненного значення для нашої нації.

Події у світі відбуваються таким шаленим темпом і роблять такі неймовірні стрибки, що кожна хвилина проволоки з нашого боку, спричинює нам великі шкоди. Не бачити того і не розуміти, займаючись буденними малими справами, свідчить про нас, делікатно кажучи, дуже некорисно. Проте знаю і з того приводу радію, що відповідальні церковні чинники оцінюють правильно нашу добу і старанно готуються до великих рішень. Щиро бажаю, щоб Господь Бог допоміг їм у їх важливій і відповідальній дії.

А тепер до питання Патріархату Української Греко-Католицької Церкви.

Як знаємо, справу Патріархату Української Греко-Католицької Церкви висунув на сесії Вселенського Собору митрополит-ісповідник і мученик за справу Христа і України, Йосиф Сліпий. Як християнин і політик-націоналіст я радів цією вісткою. Поминувши питання обставин і різних пов'язань та причин, що викликали висунення справи, вона має велике значення.

Уважаю, що Патріархат Української Греко-Католицької Церкви повністю виявить незалежність нашої Церкви не лише від нашого найбільшого ворога Москви, а й також Польщі та інших. Відомо, що в Римі, чи, радше, у Ватикані, схрещуються впливи різних народів, у тому дуже сильні впливи ворожих українству народів — москалів, поляків, мадярів і ін. Для тих народів усамотінення української Церкви у формі Патріархату дуже

небажане, навіть у пов'язанні з Ватиканом. Вони знають, що з утворенням Патріархату Української Греко-Католицької Церкви їх доступ до нашої Церкви, щоб через неї проводити свої пляни, як це було в минулому, закінчиться. Церква повинна служити Богові і народові, а щоб це виконати, вона мусить бути незалежною. Коротко — йдеться про принцип, що Україна і під церковним оглядом повинна бути усамостійненою і незалежною від чужих впливів, а таку незалежність для неї може запевнити власна верховна влада у Церкві — Патріархат.

Безумовно, кожен українець-патріот прагне поєднання українських Церков, але кожен знає, що шлях до такого поєднання не легкий, на ньому багато перешкод і труднощів, та що лише в любові і взаємопошані, ми, українці з усіх земель, можемо дійти до ідеалу соборності під кожним оглядом. На мою думку, в справі віри і Церкви йдеться про наближення до Христа, а не про конфесію. І тому для мене, як політика, однаково вартісні і дорогі українські національні Церкви і в однаковій пошані клоню голову перед мучеником-святцем митрополитом В. Липківським, як і блаженним митрополитом А. Шептицьким.

Мене питають, як у сучасних умовах Ватиканського Собору, та в зв'язку з акцією збирання підписів у США і Канаді за створення Українського Католицького Патріархату, виглядає ця справа. Це дуже делікатне питання і щоб дати на нього правильну відповідь, треба зупинитися на цілому комплексі справ і знати деталі.

Наш митрополит на Ватиканському Соборі перший підняв питання про створення Українського Католицького Патріархату. На мій погляд, немає достойнішої особи за нього в українській спільноті, яка з рівним правом могла б ставити цю справу. Ми клонимо голови перед його мучеництвом. Він витерпів неймовірні переслідування, терпів за Христа і Україну. Він перевершив непомірно кардинала Міндсенті. Слово митрополита Й. Сліпого на Вселенському Ватиканському Соборі високо піднесло престиж Церкви і народу. З ідейного та морального боку митрополит-ісповідник не має собі рівного між нами. І саме тому треба таки критично з політичного становища розцінювати певні заходи Ватикану щодо митрополита Йосифа Сліпого, який прибув сюди заходами папи Івана XXIII.

Ми тут далекі від того, щоб знецінювати постать папи, людини виїмкової доброти, що прощає кожному і всім, добрим і злим, злочинцям і чесним, народовбивцям і ліквідаторам Церкви, і ворогам самого Бога. Він вірив, що добротою можна здобути світ, у тому і злочинців типу московських народовбивців. На жаль, доброта не завжди себе виправдує... Систему московсько-безбожницького комунізму неможливо поправити, ані злагодити, не можна й визнавати. Її треба в корені знищити.

Визнаючи проповідувані Церквою правди вірування, маємо право й на критику в тих справах, що стосуються до цілого комплексу політичних проблем, включно до переговорів Ватикану з Кадарем, чи, попередньо, з Аджубеєм, із запрошенням обсерваторів Церкви Алексея — служильця

КГБ — на Вселенський Собор, відвідин на доручення кард. Бея нашим митрополитом-мучеником большевицької амбасаді у «свято жовтня» і т. п.

Із статті в журналі «Світло» за вересень 1964 року, (Торонто), під заг. «Клеветникам Митрополита», виходить ясно, що ведуться переговори з Москвою і Ватикан пішов на якісь передумови, поки звільнено митрополита Й. Сліпого. Більше того, «Світло» рекомендує митрополитові-ісповідникові повернення в Україну, але не «попід дротів», а «легально», за згодою Москви.

Дивовижна стаття у цьому журналі суперечна з лінією політики українського єпископату. «Світло» відділяє виразно національне від релігійного у системі панування безбожницького імперіялізму Москви, уважаючи, що можна «спасати душі» і за ціну визнання комуністичної богохульної системи. «Світло» призабуло, як кардинал Мерсіє своїм могутнім словом закликав воювати проти німців — окупантів Бельгії, — покликаючись на св. Письмо і на Христа, єднаючи національне з християнським... «Світло» призабуло теж пророчий пастирський лист митрополита А. Шептицького з 1936 року під заг. «ОСТОРОГА», що його видали оо. Василяни в Жовкві.

Митрополит А. Шептицький у *принципі* заперечує усі тези статті «Світла».

Ніколи митрополит-ісповідник не може повертатися «легально» в царство антихриста. Хто таке йому радить, той хіба думає про коекзистенцію з дияволом. Митрополита треба розуміти, цінити його мученицьку поставу *пастиря своїх овець*, які також там перебувають і *терплять*. Він, приїхавши сюди з доручення папи, прагнув би бути знову між ними і з ними.

Він — мученик-аскет, може не зносити умов тутешнього, вже докраю згедонізованого світу, прагнути до тих, що в підпіллі *страждають*. Усе це з морального боку зрозуміле, але політично йому неможливо і недоцільно повертатися. І передусім з того становища «Гомін України» критично оцінив його відвідини в большевицькій амбсаді. А в статті Д. Донцова була мова про кагебіста в «митрополичих рясках» — Нікодима, чи інших подібних «митрополитів» Алексє... Лише нечесний і облудний міг інакше пояснювати статті «Гомону України», який з великою уважністю і пошаною ставиться до митрополита Й. Сліпого.

Критична оцінка такої чи іншої дії, що стосується до народу і політики, висловлена у відповідній формі, не може бути нікому *забороненою*, і вона зовсім не мала і не має інтенції применшувати гідність митрополита-ісповідника.

А «Світлові» треба знати, що ніхто більше не вміє шанувати жертву митрополита-ісповідника як націоналісти-революціонери, які втратили тисячі-тисячі своїх друзів у боротьбі проти москалів, німців, поляків, мадярів, серед яких живуть ще друзі, які довгі роки страждали по тюрмах і концтаборах.

А втім, дуже рекомендуємо редакції «Світла» шукати «клеветників» митрополита не серед націоналістичних кіл, а серед інших.

Ми раді б знати, чим пояснюється комюніке в українській пресі проти збирання підписів під петицією за патріарха Кир Йосифа? Тут абстрагуємо від того, що ми не погоджуємося зі змістом, постановкою справи в петиціях

і негромадським підходом ініціаторів, які зігнорували широкі кола громадськості, без консультації і спільної формулювки петиції, намагаючись інших робити тільки технічними виконавцями їх волі, кур'єрами, збирачами підписів...

«Світло» своєю статтею вказує на новий курс Ватикану щодо Кремлю і комуністичних режимів взагалі, до якого теж наша ієрархія мала б допасуватися. Очевидно, що таке допасування було б для нашої Церкви і народу ще одним великим ударом і нещастям.

«Поступ» (Вінніпег) з 20 вересня ц. р. має зовсім інший погляд щодо Патріархату і місця його осідку, а це свідчить про те, що наші відповідальні церковні чинники Канади є на правильному шляху. Також єпископ Гарбо займає подібне становище.

У чому ж ця правильність поглядів? Саме маю на думці справу Патріархату нашої Греко-Католицької Церкви.

У часі існування безбожницької московської влади в Україні, місцем осідку Патріархату *може бути лише Рим, а патріархом може бути лише мученик митрополит Йосиф*. Уважаю, що українська громада може петиціями до Собору і папи прохати створити Український Греко-Католицький Патріархат з тимчасовим осідком — до часу звільнення України з-під московської окупації — в Римі.

У петиції до Собору і папи треба ставити прохання, як напр.:
мілітантному атеїзмові *протиставити* воююче християнство;
як базу єдності між християнськими і навіть нехристиянськими Церквами ставити боротьбу і *спільну акцію проти безбожництва*;
тракувати на Соборі як центральну справу — захист *воюючих підпільних Церков*, зокрема Церков України;

стати на захист і вшанувати *загинутих за Христа* в модерних катакомбах московського, і взагалі комуністичного антихриста, вірних, священників, єпископів, підкреслюючи, що *правдивий дух християнських Церков* часів неофітів іде в світ з *християнського підпілля України і інших уярмлених, віруючих у Бога народів і людей*;

виключити із Собору обсерваторів московської т. зв. Патріархії, яка допомогла зліквідувати українські Православну і Католицьку Церкви в Україні;
заініціювати великий рух ідейного і духово морального відродження також вільного світу, де навіть деякі священослужителі поклоняються гедонізові життя;

проголосити хрестоносний похід духа й віри для підтримки мучеників і героїв Мовчазних Церков, уярмлених царством антихриста;
протиставити *християнізм* шкідливій доктрині матеріалізму;

зосередити увагу волелюбного й віруючого в Бога людства на тих, що ведуть боротьбу і терплять під ярмом комуністичного антихриста за Бога, націю, та гідність людини, богоподібного ества;

дозволити митрополитові-ісповідникові *сказати* те, що він прагнув би сказати *про царство сатани*, щоб він *перестеріг* світ перед тенетами і вовчими ямами політики коєкзистенції з дияволом, і щоб були негайно припинені розмови з владою безбожників.

Український Патріархат повинен бути створений не за згодою Москви, а в бою проти неї... Тому петиції-прохання повинні мати комбативний зміст і не допускати іншої можливості в ставленні до Москви, як тільки боротьбу за визволення.

Москва зробить усе, щоб скомпромітувати нашу Церкву. Не вірю в якусь більшу зручність супроти хитрости Москви. Про це говорить хоча б факт, що Алексей підвів патріарха Атенагораса і вислав вже на першу сесію своїх обсерваторів на Собор, узгодивши передше з Царгородом, що не буде висилати...

Не думаю, що в сучасну пору боротьби з воюючим безбожництвом, Церква може йти інакше, як повністю заперечити царство антихриста — Москву. Не пактування, а безкомпромісовий бій засобами, які є тільки можливі для Церкви, і за ніяких умов не створювати хоча б ілюзії співіснування. Москва ж виключає ідеологічне співіснування і виразно, явно, йде проти Церкви. Як же тоді Церква може з режимом безбожників і народовбивців пактувати? На жаль, загальний дух Собору такий, що на порядку наряд немає найважливіших справ сучасної доби: підпільної Церкви; справи воюючого атеїзму, центром якого є Москва; іманентного комунізму атеїзму; боротьби проти комунізму взагалі і в принципі; переслідування християнства за залізною заслоною — гіршого ніж у часи Нерона і Діоклетіана народовбивства, що стало масовим, небувалим в історії явищем. Зате бачимо запрошення обсерваторів «церкви» антихриста на Собор; відмову офіційно запросити на Собор представників Української Православної Церкви, але повторне запрошення представників «послів» Алексея.

Дивно, чому різні сили Заходу збираються якраз у момент глибокої кризи большевизму його рятувати, одні, думаючи, що вони на тому користають, інші свідомо, як його приховані союзники.

На мою думку, треба вжити заходів, щоб добити загибаючий большевизм, а не шукати з ним співіснування.

Ватикан не вможливорює «полегш» для Церков і віруючих в їх практиках тим, що переговорює з Кремлем, а найбільше, зафіксує фактичний стан, який і без переговорів заіснував! Москва тактично тут і там вдавано поступається, бо до того змушує її тиск зсередини і зовнішні ускладнення. А за зміненої ситуації вона з потрібною силою виступить проти Церкви. Зрештою, відомо, що наступу на Церкву вона ніколи не припиняла. Коли ж Москва деколи ніби поступається, то тільки під тиском фізичної, чи моральної сили, що може мобілізувати силу людей і народів. Визвольний націоналізм і воююче християнство, а не християнство коекзистенції, спричинили сучасну ситуацію трясовиння для большевизму. Світ призабув, що з крови мучеників завжди відроджувалося християнство. Правда не перемагає сама із себе, лише тоді, коли, віддаючи своє життя за неї, перемагають її носії, негуючи всім дочасним. До великих нонсенсів належить думка, що можна бути комуністом і віруючим у Бога. Як відомо, під тиском внутрішніх і зовнішніх сил Ленін теж «поступався». Був НЕП, була укра-

інізація, УАПЦ... І що з того вийшло? Доля митрополита Липківського і всієї УАПЦеркви відома. Також доля поворотця М. Грушевського, комуністів Скрипника і Хвильового, чи навіть Любченка і інших.

У роки 2-ої світової війни «указом» відновлено казньону Церкву, повернено до концепції «вітчизняної».

Тоді ж створено і «українські фронти», включено УССР до ОН і т. д. А потім?

Подібне тепер. Режим захитаний і *якраз тепер треба на нього наступати з щораз більшою силою і натугою усіма можливими засобами і шляхами*. І тому ми прагнули б бачити в тому безкомпромісовому фронті якнайбільш ідейну силу — Церкву. Чи станеться так на Соборі за *папи Павла VI*?

Може прийде час, коли якийсь фанатичний дух монаха Леппіха підійме прапор визволення мільйонів з-під влади антихриста. Може, сподіваймося, молимося, щоб такі мужі знайшлись в Церкві, в Церквах християнських всіх конфесій...

Митрополит А. Шептицький засуджував одверто пастирськими листами не лише вбивання українців, переслідування релігії, а й мав відвагу публічно стати в обороні жидів. А засуджуючи нацизм, він сотнями переховував і рятував жидів.

Чому досі не поставлено резолюції про замордування *десятків мільйонів християн і нехристиян*, довершене безбожницькими комуністами, не згадано про знищення наших Церков, помордування єпископів, розпинання і прибивання в підвалах тюрем цвяхами священослужителів (о. Чемеринський у Львові і сотні інших)?

Треба підкреслити мужню поставу нашого Єпископату, який свого часу протестував проти участі обсерваторів «церкви антихриста» — Алексєя на Соборі.

Але дотепер Собор, як цілість, не засудив злочинців Москви, не виступив проти варварства і сатани. Тому ждемо на ініціативу наших Владик у тому напрямі, бо *не можуть вони про це все мовчати!* Уважаємо, що не може довше мовчати і митрополит Й. Сліпий.

Прикро висловлювати критичні завваги, бо дехто їх фальшиво розуміє. Про що ми вже згадували попередньо.

Краще, щоб Церква була в катакомбах, ніж мала б мати полегші, поступившись від своїх принципів безстрашного войовника за правду Христа. І це не тільки в національному розумінні, а теж ради спасіння наших душ. Уважаю, що можна спасти свою душу не шляхом коекзистенції з режимом безбожників, а в бою *проти цього режиму*, при альтернативі — або-або! Тому чекаємо на наших кардиналів Мерсіс, єпископів Бандурських, передусім митрополитів Липківських і Шептицьких, на воїнів духових проти безбожників-тиранів, на слово митрополита *Кир Йосифа*.

Мене можуть обвинувачувати, що прагну політизації Церкви, бо «Світло», атакуючи нас, підкреслює, що митрополит-ісповідник має дбати не про Україну, а про «спасіння душ».

Кард. Мерсіє навчав, що шлях до Христа в боротьбі за його правду, в самопожертві «за друзі своя», у вірності народові, респектуванні заповідів Божих, служінні батьківщині!

В опіку св. Духа треба вірити, але віра без діл — мертва. Треба активно протиставитись дияволу і вірити, тоді буде перемога...

Про значення Патріархату ми вже згадували. Патріархат має змогу діяти в різних ділянках церковного життя, включно з ліквідацією латинізації і впровадження різних календарів, дає змогу планоно діяти проти асиміляції, що є тотальною з відходом від нашого обряду, створює атракційний духово-моральний центр для наших Церков, посуває вперед монолітність та окремішність українства у світі.

Не втручаюся в чисто церковні справи. Порушую комплекси національного характеру, а не релігійно-церковного, який належить до церковних діячів. Релігійний комплекс я порушую постільки, поскільки я, як віруючий християнин — зобов'язаний це робити і — подруге — християнство іманентне українській духовості, отже ніякий наш політик не може бути в цій справі індіферентним.

Я свідомий, що справа створення Патріархату буде мати противників не лише серед чужого політичного світу, а й серед деяких Отців Собору, з Курією включно. Тому мусить бути виявлена наша сила, що підтримує цю ідею, сила світських християн, але не меншою мірою мусить бути і рішуча суцільна постава нашої ієрархії.

Щодо справи єдності наших Церков, то вона може стати дійсною тоді, коли ця справа дозріє серед нас.

На сьогодні наші Церкви сповняють творчо свою роль і їм однаковою мірою належить наша підтримка. Для їх вірних є спільним Христос і Україна, отже з їх благословення продовжуймо нашу справу визволення України.

За християнський Київ проти безбожницької Москви!

Сергій ЖУК

ТАРАС ШЕВЧЕНКО — ОБРАЗОТВОРЕЦЬ

Минуло 150 років із того часу, як Тарас Шевченко вперше побачив світ Божий.

150 років українці дякують долі, що послала їм незрівняного генія, який своїм вогненним словом оживив напівмертве тіло українського народу.

150 років українці сумують над скорботним життям великомученика — поета Тараса Шевченка.

І всюди — на Україні і поза Україною, на всьому світовому просторі, де тільки б'ються українські серця, лунає його Заповіт:

*»Поховайте та вставайте
Кайдани порвіте,
І вражою, злою кров'ю
Волю окропіте!«*

У всіх доповідях і промовах цитують безліч уривків з Кобзаря, повторюють засади Шевченкового credo, всі доповідачі говорять про ролі і значення Шевченка-поета в житті українського народу.

Велетенська постать поета, на жаль, закриває в уяві українців цілого Шевченка, вона закриває своєю тінню Шевченка-образотворця, Шевченка творця реалістичного напрямку в малярстві.

Як і кожний геній, Шевченко був наділений без міри духовими дарами, що виявилися у різних ділянках його творчості.

Основною і першою здібністю, яка виявилася у Шевченка вже в дитячих роках і золотою ниткою пройшла через усе його життя, було образотворче мистецтво.

Малим ще хлопцем він хоче дійти туди, де край неба спирається на землю. Очевидно, його цікавить архітектоніка світобудови.

Оповідючи про свої перші творчі спроби, він каже:

*»Маленьку книжечку куплю,
Аркуш хрестами та візерунками
Навколо обведу
Та й списую Сковороду
Або три царіє со дари...«*

Звичайно, таке творче захоплення не могло не відбитися на ролі Шевченка-підпасича і часто йому попадало від ланового, коли скотина чинила шкоду на панському полі.

Здібності малого Шевченка звернули увагу його пана-рабовласника — Енгельгардта. Енгельгардт узяв його до своїх покоїв за козачка, що мав набивати люльку тютюном і подавати її панові, але захоплення мистецтвом у Шевченка було таке безмірне, що за нього йому доводилось не раз терпіти тяжку кару.

Одного разу, під час поїздки панів у гостину, Шевченко, замість того, щоб сидіти і куняти в передпокої. витягнув малюнок «Козак Платов»,

поклав на столі, засвітив свічку, і почав перемальовувати. Він так захопився своєю працею, що й не почув, коли повернувся додому його пан. Безмірно розгніваний Енгельгардт зім'яв малюнок і кинув в обличчя малому Шевченкові; крім того звелів і вибити Шевченка різками в стайні за те, що він запалив свічку і міг, на його думку, спалити панські покої.

Пізніше, коли Енгельгардт побачив здібності Шевченка, він вирішив зробити з нього свого дворового маляра-образотворця. З цією метою віддав Шевченка на науку до відомого мистця-маляра Лямпі у Варшаві. Коли Енгельгардт переїхав до Петербургу, він віддав Шевченка на науку до звичайного маляра підрядчика Ширяєва, що посилав Шевченка фарбувати паркани, мости тощо.

Душа Шевченкова прагнула чогось іншого. У білі ночі він ішов у петербурзький Літній сад і змальовував скульптурні постаті, що прикрашували сад. В один із таких сеансів Шевченко зустрівся у саду з українцем мистцем-малярем Сошенком і це знайомство вирішило дальшу долю Шевченка.

Сошенко познайомив Тараса з українцями — байкарем Гребінкою і віцепрезидентом Петербурзької Академії Мистецтв Григоровичем, а також із відомими мистцями-малярами Брюловим і Венеціановим. Ділею Шевченка зацікавився поет Жуковський і граф Віельгорський.

Карл Брюлов намалював портрет поета Жуковського, вихователя наслідника цесаревича. Цей портрет розіграно серед членів царської фамілії і за ці гроші (2.400 карб.) викуплено Шевченка на волю в 1838 році.

Цього ж року Шевченко вступив до Петербурзької Академії Мистецтв і став улюбленим учнем та другом Карла Брюлова.

В Академії за свої праці Шевченко одержує кілька срібних медалів. Тут же він видає свою «Живописну Україну» у вигляді гравюр («Судия Рада», «Дари в Переяславі» та ін.), з текстом проф. О. Бодяньського.

Свої картини Шевченко іноді малює на ті ж самі теми, що й пише поеми («Катерина»). Його малярський образ Катерини оригінальний і переконливий. Він обдаровує нас низкою блискучих автопортретів і портретів відомих українців, його сучасників.

Після закінчення Академії, Шевченка запрошують на професора малювання до Київського університету. У Києві Шевченко працює в Археографічній комісії. З цього періоду залишилася низка його цінних малюнків, історичних пам'яток нашої старовини.

У час найтяжчого періоду в житті Шевченка — заслання і солдатської муштри (1847-1857), коли вінценосний фельдфебель (Ніколай I) заборонив Шевченкові писати й малювати, Шевченко не кинув своєї мистецької праці.

Начальник експедиції на Кос-Аралі Бутаков дістав дозвіл, щоб Шевченко зробив потрібні для експедиції малюнки. І Шевченко використовує цей дозвіл, оскільки дозволяють умови його підневільного життя — він малює сепією, акварелею і навіть пробує свої сили у скульптурі й архітектурі. Його серія сепій «Притча про блудного сина» здобуває йому чимало прихильників.

Минають тяжкі роки заслання і Шевченко помічає, що вернутися до малярства олійними фарбами він уже не може — загублений час поклав своє нищівне тавро.

Шевченко вирішує стати гравером. Він учиться технічних засобів у професора Петербурзької Академії Мистецтв Йордана, досягає поважних успіхів у праці аква-тінта, mezzo-tінта і рисунку сухою голкою. За дошку «Притча про Виноградаря» одержує звання академіка гравюри. Його особливості в розподілі світлотіні закріплюють за ним назву «російського» Рембрандта.

Низка вигаданих Шевченком інструментів для ґравірування входить в обіг, деякі гравери замовляють подібні інструменти, напр., як це зробив проф. Мате.

Після смерті Шевченка, кімната Петербурзької Академії Мистецтв, у якій жив Шевченко, прикрашується його погруддям, роботи Каменського.

Наприкінці хочу зазначити, що першою поважною працею про Шевченка-малюра була монографія О. Новицького, за яку О. Новицький дістав звання академіка ВУАН (Київ) по катедрі українського мистецтва. У своїй праці О. Новицький ґрунтовно доводить, що Шевченко був таким же великим образотворцем, як і поетом.

Лариса МУРОВИЧ

ПОЛЕГШЕНИЙ ТЯГАР

*Важка й замерзла смутку брила
На рамені моїм лежить, —
Нести її мені несила,
І так сутужно з нею жить.*

*Ти ж научав нас, добрий Боже:
»Кладіть тягар — на мене — свій«!
Хоч Бога обтяжить не гоже,
Глагол я виконала Твій.*

*Але, щоб льодом смутку злого
Твоє плече не застудить,
Долоні дві кладу під нього,
І буду ними лід топить!*

Богдан ВІНАР

ПРОФЕСОР МИКОЛА ВЕЛИЧКІВСЬКИЙ

(З приводу 75-ліття з дня народження визначного українського економіста і громадянина)

В січні цього року минуло 75 років з дня народження визначного українського вченого і громадянина проф. Миколи Величківського, одного з кращих знавців сільського господарства України. Професор М. Величківський — людина скромна, і саме тому не було, таких прикметних нашої еміграції, «ювілейних святкувань» для відзначення його 75-тиліття. Все ж таки хотілося б бодай коротко подати українській громадськості деякі інформації з життєвого шляху і наукової праці цієї небуденної людини і великого українського патріота.

Микола Величківський народився 11-го січня 1889 року. В 1919 році закінчив Православну Духовну Семінарію, а в 1913-му — економічний відділ Київського Комерційного Інституту з науковим ступнем кандидата економічних наук.

В 1917-1919 роках Микола Величківський перебував у Києві, працюючи спочатку у відділі сільсько-господарської економіки Міністерства Земельних Справ, а потім — у Сільсько-Господарському Комітеті, керуючи підсекцією сільсько-господарської економіки.

По війні М. Величківський переїхав до Білої Церкви, де викладав економічні дисципліни у сільсько-господарському і педагогічному технікумах, а одночасно був директором торговельно-промислової професійної школи. В 1927 році М. Величківському доручено катедру сільсько-господарської кооперації і сільсько-господарської статистики у Кам'янець-Подільському Сільсько-Господарському Інституті. Але вже в жовтні 1929 року його заарештовано у зв'язку з процесом Спілки Визволення України і він перебуває в тюрмі до травня 1930 року.

Вийшовши з тюрми, проф. М. Величківський у 1930-1931 роках працював у Луганському Кооперативному Інституті, а потім як професор і завідуючий катедрою сільсько-господарської економіки і статистики у Житомирському Сільсько-Господарському Інституті технічних культур. У 1932 році переїхав до Кам'янця-Подільського, де перебував до 1934 року. Тут викладав сільсько-господарську економіку і статистику в Птахівничому Інституті, а одночасно був професором статистики при історично-економічному факультеті Сільсько-Господарського Інституту, що в 1928 році перетворився у самостійну школу з колишнього університету.

В 1934 році проф. Величківському загрожує політичне переслідування і він мусить покинути Україну. Виїжджає до Росії і в 1934-1936 роках працює професором у Птахо-Промисловому Інституті в м. Россош на Вороніжчині, а в 1936-1937 роках — професором сільсько-господарської еконо-

міки і статистики у Новочеркаському Сільсько-Господарському Інституті на Дону. Одночасно викладає статистику в Ростовському університеті.

В 1938 році проф. М. Величківського вдруде заарештовують і перевозять до Києва. Тут, у советських в'язницях, він перебуває до 1940 року. Під час німецької окупації України проф. М. Величківського вибирають у жовтні 1941 року на голову Української Національної Ради, в якій було згуртовано багато визначних київських діячів на чолі з Багазієм. У зв'язку з його політичною діяльністю, німці в 1942 році заарештували проф. М. Величківського, але по одномісячному ув'язненні випустили на волю. У 1941-1942 роках проф. М. Величківського обирають ректором Київського Політехнічного інституту і професором Київського університету, але німці заборонили навчання у цих високих київських школах.

В 1944 році проф. М. Величківський переїхав до Німеччини і поселився у Мюнхені. Тут викладав економічні дисципліни в Українській Високій Економічній Школі. В 1950 році переїхав до США. В Нью-Йорку проф. М. Величківський очолює Економічну комісію Наукового Товариства ім. Шевченка і викладає економічні дисципліни на популярних українознавчих курсах при НТШ.

З поданих інформацій про життєвий шлях професора М. Величківського бачимо, що через політичні переслідування умови для його наукової праці аж ніяк не були пригожими. Але не зважаючи на це, проф. М. Величківський провів поважну науково-дослідну працю, спеціалізуючись особливо в питанні сільського господарства України. Першою його науковою працею була більша розвідка п. з. «Новоград-Волинський уезд в сельско-хозяйственном отношении», що її видало Волинське земство в 1912 році. Цю працю М. Величківський написав разом із К. Осмаком і П. Гавсевичем. За польової окупації України проф. М. Величківський співпрацював в Інституті Економіки Академії Наук УРСР і опублікував ряд важливих праць. З більших його наукових праць слід насамперед назвати розвідку про «Річки Білоцерківщини та їх економічне значення у народньому господарстві округи» (Видання Білоцерківського Краєзнавчого Т-ва, 1927 р.). Тривале наукове значення має також його розвідка про регіональне обслідування колгоспів Кам'янецьчини, що базована на першоджерельному статистичному матеріалі («Колгоспи Кам'янецьчини», Наукові Записки Кам'янець-Подільського Сільсько-Господарського інституту, т. 5, 1929 р.). З інших його праць цього періоду слід назвати статистичну розвідку «Ефективність кредиту у колгоспах наддніпрянської смуги Правобережної України у відбудовний період» (Видання Кам'янець-Подільського Окружного Комітету Краєзнавства, 1929), як також і популярний у високих школах підручник «Сільсько-Господарська Статистика» (Кам'янець-Подільський Сільсько-Господарський Інститут, 1929).

На еміграції професора М. Величківського обирають дійсним членом УВАН і НТШ. Тут він розгортає дуже широку наукову й публіцистичну діяльність, співпрацюючи у багатьох українських журналах і газетах.

Окремо треба відмітити праці проф. М. Величківського у «Визвольному Шляху». Важливі з них: «Участь кредиту в сільському господарстві Украї-

ни під час советсько-московської окупації» (ч. 1, 1954), «Нове плянування сільсько-господарського виробництва за советів» (ч. 5, 1955), «Сучасний економічний стан працюючих в СССР» (ч. 2, 1956), «Комуністичний визиск селянства у советів» (ч. 5, 1957), «Вірогідність советської статистики» (ч. 6, 1957), «Плян урожайности за советів і дійсність» (ч. 5, 1959), «Століпінська земельна реформа і причини її невдачі» (ч. 8, 1963) та інші.

Проф. М. Величківський співпрацює і в інших журналах, зокрема в англомовному «Українському кварталнику» («Економічне становище українського селянина після другої світової війни», 1952), в академічному журналі «Розбудова Держави» («До питання економічної системи в СССР», 1957), в «Самостійній Україні» («Третя позика післявоєнної п'ятирічки», 1949), у «Вільній Україні» («Нова раціоналізація праці в СССР», 1955), у «Віснику ООЧСУ» («Новий експеримент в СССР у сільському господарстві», 1962) і «Інтенсифікація сільсько-господарського виробництва в СССР за Хрущова», 1964), у «Порогах» («Сучасна трагедія селянства») та в інших.

Багато статей на економічні теми проф. М. Величківський вміщував свого часу на сторінках щоденника «Свобода», а в останній час в аргентинському тижневику «Наш Клич». У 173-му томі Наукових Записок НТШ п. з. «Збірник на пошану українських учених, знищених большевицькою Москвою» (1962) є його історична розвідка «Знищення сільсько-господарських науковців у Кам'янці-Подільському».

Саме брак належного розуміння серед широких кіл української громадськості для потреб української науки, зокрема мізерна фінансова підтримка для наукових видань, примушує проф. М. Величківського розпочати в 1954 році видання єдиного на еміграції науково-популярного журналу, присвяченого вивченню питань економіки України. Цей журнал, «Український Господарник», виходить із великими перервами, починаючи з 1954 року (переважно, за власні гроші проф. М. Величківського) і містить багато цікавого матеріалу. До 1962 року появилось сім випусків «Українського Господарника» і дальша його доля залежатиме від підтримки і зрозуміння для цієї справи з боку української громадськості. У цьому журналі проф. М. Величківський друкує багато власних праць. Із важливіших його розвідок слід згадати: «Важкий стан українського селянина» (ч. 2, 1954), «Сучасний стан скотарства в Україні» (ч. 3, 1954), «Заробітна платня сільсько-господарських робітників в Україні за часів московсько-большевицької окупації» (ч. 4, 1954), «До питання майбутньої аграрної реформи в Україні» (ч. 6, 1956), «Советський експеримент» (ч. 7, 1962) та інші. Видавництво «Український Господарник» випустило і дві брошури проф. М. Величківського, а саме: «Сільське господарство України і колоніальна політика Росії» (1957) і «Ліквідація селянського присадибного господарства за комуністичної системи» (1958).

Поданий тут перелік праць проф. М. Величківського далеко не вичерпує його наукового дорібку (понад 100 друкованих праць), що порозкидані по різних періодичних виданнях і сьогодні, в більшості випадків, вже недоступні читачеві. Але навіть і цей короткий перелік показує широкий діапазон зацікавлення проф. М. Величківського, що всебічно вивчає стан

сільського господарства України, зосереджуючи свою увагу головню на питанні економічної експлуатації економіки України.

Наприкінці треба ще згадати, що проф. М. Величківський має готову до друку більшу працю «Економіка сільського господарства України за часів советів», що чекає свого видавця, і спогади «Сумні часи німецької окупації в 1941-1944 роках», що, правдоподібно, будуть друкуватися у «Визвольному Шляху».

З нагоди 75-тиліття визначного українського науковця і громадського діяча проф. Миколи Величківського — хай цих кілька скромних рядків буде доказом, що українська громадськість глибоко шанує своїх заслужених людей.

ВІД РЕДАКЦІЇ

Нам особливо приємно привітати проф. Миколу Величківського з нагоди його 75-тиліття, зокрема як довголітнього Співробітника і щирого Приятеля нашого журналу, і побажати Достойному Ювілятові багато сил і здоров'я та найкращих успіхів у його жертівній праці для української науки і визвольної справи українського народу.

ДИСКУСІЙНІ СТОРІНКИ

Д-р Дмитро КУЛИКОВСЬКИЙ

РОЗБУДОВУЙМО ВЛАСНІ СИЛИ

(Ремінісценції з нагоди VIII Конгресу Американських Українців)

»Подай же нам поміч на ворога, бо
чужа людська поміч — марнота!«

(Пс. 107 (108):13)

Ось уже сповнилося два роки з того часу, коли відбулася обговорювана подія, однак наша згадка про неї викликає й нині такі думки, що не тільки нестарі, а й цілком навпаки — виглядають нам так, немов би VIII-ий Конгрес УККА мав би відбуватися десь за яких ще пару місяців. А тому, що, мабуть, унедовзі відбудуватиметься вже й IX-ий Конгрес тієї ж нашої організації, думаємо, що буде якраз тепер на часі поділитися цими думками з українською суспільністю.

Отже, згадується нам, як ще перед VIII-им Конгресом УККА — ми з великим зацікавленням уважно прочитали в українській пресі *»Звернення Ради Директорів УККА«*. Перше наше враження від прочитаного викликало в нас думку про те, що *»Звернення«* гарно написане. Далі ми сконстатували, що зі змісту того *»Звернення«* безсумнівно проглядає висока національна свідомість і господарсько-домовита обізнаність із нашим українським суспільно-національним життям, його завданнями і проблематикою. А ще далі постала в нас думка про те, що автори *»Звернення«* безумовно належать до тих наших людей, які дозріли до державного будівництва і радісно нам стало на душі в цей досить сумний для нас час.

Кажемо — радісно нам стало, коли ми побачили, що, нарешті, починають приходити люди на зміну тих, *»теж учасників визвольних змагань«*, які ще яких п'ятнадцять літ тому на наші висновки про те, що ми, програвши в минулім ті змагання через нашу загальну невідповідність, мусимо тепер учитися, щоб таке саме, бува, нам не повторилося у майбутнім, — у дуже щирім, але такою ж мірою і в печернім запалі вигокували: *»Нащо нам учитися, — ми мусимо державу будувати!«*

Багато з тих *»ветеранів«* ще й донині в добрих, нівроку, кондиціях і в різних рангах — майорів, полковників і генералів, — щасливо *»здравствують«* і, без усяких викидів сумління, продовжують поширювати свою стару *»філософію«*. І коли ми про них тепер згадуємо, то не тому, щоб їх критикувати, бо на тлі минулих невдач наших збройних визвольних змагань можна хіба говорити про самокритику. Говоримо про це лише тому, щоб принагідно ствердити болісну, але і глибоку, історичну правду: ось так спочатку невчені будували, потім невчені про той збудований свій дивогляд

голосно репетували і так многі невченими будівничими вперто залишилися й донині, і «традиційно» невчені «будують» далі, але... держави так і не збудували!

І крий нас, Боже, ми цією ремінісценцією не хочемо жодною мірою якось знижувати не тільки авторів «Звернення», а й навіть, хоч це звучить і парадоксально, і отих наших невчених державних будівничих. Цілком навпаки: щодо шановних авторів «Звернення», ми цією згадкою хочемо щиро і чесно увипуклити їх політично-національну зрілість, а щодо тих наших трагічно-невчених «предків», хочемо лише сказати, що вони, будиши продуктом свого часу і, почасти, також з недоброго матеріалу, все ж таки відіграли і позитивну роль, бо: 1) своїм будуванням вони таки засвідчили, що Україна, всупереч побожним бажанням сусідів-ворогів, не є ще пустою, 2) вміли чи не вміли, але ревно таки хотіли свою державу збудувати, щоб не йти в найми до сусідів і щоб не бути «патріотами атечества чужого»), і 3) своїм, хоч і дитячим — проте рівнож і запальним, будівничим еланом вони спонукали інших своїх співгромадян учитися і ще раз учитися отого справжнього державницького будівничого мистецтва.

Отже, в згаданім «Зверненні» все було б так, як належить, коли б не прибукалось одне капосне «але».

Добре обґрунтувавши, щодо причин, потребу скликання VIII-го Конгресу Американських Українців у жовтні місяці 1962 р. в Нью-Йорку, Рада Директорів УККА визначила при тім цілий ряд програмових точок і цілей, які мали виповнити обсяг праць того Конгресу. І ось читаємо, що Конгрес має:

- 1) *Заманіфестувати рішучу і повну готовість української національної спільноти в Америці стати на захист цієї країни;*
- 2) *голосно перед світом розкрити, нап'ятувати і засудити московський колоніалізм в Україні;*
- 3) *пригадати світові 45-ті роковини віднови української державности та першої агресії Москви на неї;*
- 4) *пригадати світові, що спротив українського народу цій московській агресії ніколи не вгавав від початку і, проявляючись у різних формах, триває й досі;*
- 5) *пригадати світові диявольський засіб Москви на зламання нею цього спротиву, наприклад, запровадження на Україні загального штучного голоду, що вморив на смерть понад шість мільйонів українських робітних людей, абож винищенням духової еліти народу, і після пригадки всього цього світові відзначити 30-ті роковини тієї трагедії українського народу та засудити цей великий московський злочин народовбивства;*
- 6) *пригадати світові організовану боротьбу українського народу проти Москви і відзначити 20-ті роковини створення УПА;*
- 7) *впевнити український народ, що американські українці допомагатимуть йому в боротьбі за визволення, поширюючи тут правду про Україну і з'єднуючи їй тут приятелів;*
- 8) *продемонструвати внутрішню єдність української національної спільноти в Америці;*
- 9) *вплинути на дезорієнтованих земляків в Америці, які повірили «правді» окупанта, щоб прозріли і повернулися в лави української національної родини тут;*
- 10) *засудити Москву за зруйнування Божих храмів, за нищення віри й церкви, її пастирів і зокрема за безприкладне мучення митрополита Йосипа, та*
- 11) *висловити*

подив Рідному Народові за його невгнутість перед московським окупантом і ще більш скріпити в нім віру в пришествя визволення.

Ось такий, коротко беручи, був заповіджений в «Зверненні» (він таким був і в дійсності) порядок нарад VIII-го Конгресу. Крім позитивних своїх сторінок, він вразив нас ще, ми іронічно сказали б, своїм «альтруїзмом» та незвичайними, і Бог один відає чим обґрунтованими, прив'язаністю та претенсійними вимогами до ближче, на жаль, неозначеного «світу». Та найкраще буде, коли подекуди докладніше простежимо ті всі точки нарад VIII-го Конгресу Американських Українців.

Візьмімо точки — першу і сьому: в перший Конгрес має заманіфестувати рішучу і повну готовість американських українців стати на захист Америки, а в сьомій має запевнити український народ у тім, що ті ж американські українці допомагатимуть йому шляхом поширення в Америці правди про Україну, з'єднуючи при цім їй тут приятелів.

І тут зустрічаємо перший випадок згаданого «альтруїзму». Дехто може запитати: де, в чім? — Аджеж на захист Америки американські українці стануть зі зброєю в руках — негайно, рішуче і всі, що означає і велику любов тих українців до Америки. Одначе, з другого боку, це є настільки самозрозумілим, що, мабуть, не треба було про це й писати. Воно інакше й бути не може, бо їх там ніхто навіть просити про це не буде: прийде наказ іти на мобілізацію і справа скінчена — мусиш йти, бо це не українська мобілізація!.. Але, бач, — це для Америки!

Для українського народу американські українці «поширюватимуть правду про Україну і з'єднуюватимуть їй приятелів». Якщо це мав би бути український егоїзм, то в дуже слабенкій формі, і буде Україні так помічний, як мертвому каділо. А конкретно: — якщо та «правда» буде така сама, як і дотеперішня, що Україна для Росії є те, що Техас для США, а «з'єднані приятелі» будуть якраз такими ж, як уже «з'єднаний» містер Дін Раск, то чи не краще було б американським українцям «злісти з даху і не псувати гонтів»?

Треба тут ще зауважити, що Рада Директорів, мабуть, забула порадити VIII-му Конгресові, щоб він обов'язково пообіцяв українському народові висилати «кер-пакети», якісь там долари та вживані лахи, бо, чейже, ця позиція, поперше, має цілком практичну і наскрізь позитивну вартість, а, подруге, без порівняння вартніша від згаданих — «правди» і «з'єднуваних Україні приятелів»!

Зате наш закид був би цілком безпідставним і його тут зовсім і не було б, коли б VIII-ий Конгрес, на доручення Ради Директорів, був запевнив український народ у висилці в слушний час на Україну Легіону Американських Українців для боротьби з ворогом за визволення України — їх же Батьківщини. І можемо запевнити всіх, а не тільки американських, українців, що такий Легіон найкраще поширив би найдужчу Українську Правду на цілісний світ, як рівнож найлегше з'єднав би великі групи дійсних приятелів для України і її святої правди.

А тепер погляньмо і на інші програмові точки, як їх Рада Директорів подала VIII-му Конгресові. І відразу беремо нараз аж шість тих точок, а

це тому, що всі вони побудовані, як то кажуть, «на одно копито», і на підставі однієї чарівницької формули, що бренть: «Голосно *пригадати* світові всі лиха України!» Ми якось певні в тім, що Рада Директорів, написавши всі ці шість «заклинальних формул», напевно подумала: «А тепер усі українські вороги тремтіть і покоряйтеся, бо ми... про всі ваші лиходійства в Україні *пригадали* (чи *пригадаємо*) світові!» (Нам це нагадує один бачений випадок, коли дужчий урвитель бив слабшого хлопця, а чоловік, що проходив мимо, вимахуючи рукою на урвителя, щоб його злякати, крикнув: «Чекай, чекай! — я твоєму татові скажу, що ти б'єш малого хлопця!» Але інший чоловік, що навинувся в цей час, і який знав урвителя, тому першому чоловікові зауважив: «Та він і батька не мас!»).

Нехай нам буде пробачено таку аперцепцію речей, але не масмо, на жаль, іншої ради, бо всі ці шість точок уявляють собою класичні приклади нашої української «віри», — впертої, фанатичної, несамовитої, невідкличної і непоправної, — яка з нас уже вчинила найбільших «чудотворців» (а може, краще сказати б — «чудаків(?)» у світі, віри в альтруїзм «світу» щодо українського народу. І тільки б подумати: «*Пригадати* світові» — аж шість разів підряд без відпочинку! Ну, добре, а що ми скажемо тоді, коли той світ ніяк не захоче нас навіть вислухати? Бо й справді: — чому то ми так самовпевнено, тобто, яким правом, хочемо кинути на карк якомусь світові, не питаючись його, наші болі?

Але тут мені здається, що краще зробимо, коли «почнемо з кінця».

Отже, — на світі є трое джерел животворчої сили, до яких людина (осібняк, громада чи народ) може в разі потреби звертатися, а саме: *джерело сили*, що є в самій людині, далі — *джерела сил*, що є в інших людях (або, якщо завгодно, що є в отім «світі»!) і, нарешті, *джерело Сили Божої*. Предобрий Бог нам ласкаво пробачить, що ми Його Силу поставили аж на третім, останнім місці. Ми це зробили лише з метою методологічною, для більшої ясности викладаних нами думок, бо інакше Божа Сила є понад усе, як Джерело всіх сил і взагалі всього.

Боже Провидіння, створивши людину і взагалі кожную живу істоту, обдарувало усіх усім необхідним для життя, заклавши в них джерело, нормально вистачальне, сили та енергії. Тому-то людина є сама в першу чергу відповідальна перед собою за свою долю і якраз ця обставина була причиною утворення в нашій народі відповідних життєвих законів, наприклад: — «Роби, небоже, то і Бог допоможе!», або про те саме, лише в інших аспекті, — «Під лежачий камінь і вода не потече!» тощо. А щоб людина (і кожна жива істота) була здатною виконати всі належні повинності щодо себе самої, Боже Провидіння в Премудрості Своїй забезпечило її (і кожную живу істоту) почуттям любови до себе самої, отим так званим *егоїзмом*, що його недруги Бога і людей зневажають, зате інші, мудрі люди, святим називають («санктус *егоїзм*»), як доцільну творчість Божу, що призначена для користи живих створінь. «Моралізуючим» скептикам пропонуємо поставити собі наступне питання і добре задуматися над відповіддю на нього: Що сталося б з кожною живою істотою на землі, коли б вона сама себе ненавиділа?

Коли ж зовнішні обставини складаються для людини ненормально тяжко і супроти них для оборони своєї незалежності вже не вистачає своїх власних сил, тоді людина (а, логічно думаючи, треба покладати, що й кожна інша жива істота) звертається за поміччю до інших людей. Підставою для цього звертання служить засада взаємопомочі, що в свою чергу ґрунтується, мабуть, на секундарнім, за своєю інтенсивністю, почутті любови до інших людей та взагалі істот, себто, в цім випадку, на так званім *альтруїзмі*, який так само, як і егоїзм, є доцільною творчістю Творця, є вкладений у душу людини тим же Премудрим Божим Провидінням. Як відомо, християнство встановлює ідеальний у людських взаємних стосунках стан, бо наказує втримувати рівновагу між егоїзмом і альтруїзмом у заповіді Ісуса Христа: «Люби ближнього свого, як самого себе!»

Однак, при конфронтації натуральної взаємочинності згаданих двох основних суспільно-творчих факторів, — егоїзму та альтруїзму, — видиться нам повна необхідність ще й свідомого і, сказати б так, штучного до тієї чинності засягу з боку людини з метою підвищення інтенсивності тієї чинності. Конкретно кажучи, людина в постатях — одиниці, громади чи нації, щоб мати добрі і певні шанси користати з альтруїзму інших до себе, мусить у кожному разі і часі активно застосовувати свій власний альтруїзм до тих своїх ближніх. А тут стає нам цілком ясным, що для того, щоб мати таку здатність, людина (одиниця, громада і нація) мусить мати завжди наготові змобілізованими всі свої власні сили та здібності.

Коли ж життєві обставини настільки важкі, що своїх власних сил не вистачає, а чужих, охочих безкорисно допомогти, немає, тоді людині залишається єдина надія на Бога. Тому й кажуть: «Коли найтяжче, тоді Бог найближче!» Однак і в цім випадку людина в боротьбі з ворогами не сміє байдужити, навпаки, мусить напружувати всі свої наявні сили, щоб довести Провидінню свою гідність і доцільність Його допомоги їй. Тому і тут кажуть: «На Бога надійся, але сам вперто борись і не піддавайся!»

Коротко кажучи, в дійснім житті буває в більшості так, що лише власна цупкість, власна наполегливість і завзятість людини, спільно з повсякчасною Божою поміччю, властиво і є майже єдиними реальними чинниками в боротьбі тієї людини за її власне існування. Сила ж інших людей, як фактор проявлення згаданого нами альтруїзму, завдяки свободній волі людини та з причини моральної відсутності останньої, є, переважно, справою великої проблематичності.

Аплікуючи цих кілька теоретичних думок до розгляданої тут справи, мусимо з прикрістю констатувати ту обставину, що Рада Директорів УККА, пропонуючи Конгресові програму його праці, пішла, властиво, найбільш непридатним шляхом. Поперше, тому, що порекомендувала йому звертатися до силового джерела найменш видатного. Подруге, — найбільш непевного; потретьє, — з безцілним до нього звертанням («пригадати!»), і, нарешті, четвर्टє, — з дуже неозначеною адресою, бо хто це або що це є отой «світ» і де саме він знаходиться?!

Є правдою, що словесна форма — «світ», «світе» залюбки вживається в українській мові, але правдою є теж і те, що вона там фігурує завжди в цілком означенім сенсі, наприклад, у Пророка України Тараса: «Світе тихий, краю милий, моя Україно!» Натомість — до якого це «світу» радить Рада Директорів звертатися VIII-му Конгресові Американських Українців?

Далі, коли б ми навіть погодилися на ту неозначеність адресата, неозначеність самої адреси і на безцільність конгресової акції, то ще, крім того, виникає в нас питання про ґрунт, на якій VIII-ий Конгрес Американських Українців мав би базувати своє «право» чи підставу «пригадувати світові» всі злидні України. При цім беремо до уваги «двоїсту» ментальність деякої частини української репрезентативної сторони, коли вона частенько продукує своє дипломатичне мистецтво методом «на здогад буряків», ось як у нашім випадку: — радиться тільки ніби «пригадати світові» про певні українські справи, але в дійсності це вимога, адресована до світу, про його повинність негайно причвалати українцям з поміччю.

Ми вже вище вияснили, що альтруїзм одних людей по відношенні до інших у своїй основі виростає з альтруїзму цих останніх до тих перших і навпаки. Отже, коли українська сторона апелює до почуття альтруїзму, сказавши прикладом, навіть і того капосного світу, то з того мусить, натурально, випливати і можливість української сторони рівночасно дати доказ і свого чинного альтруїзму до світу. А тепер спитаймо самі себе, що доброго і безкорисно зробили ми для того світу? Або, будучи послідовними, поставмо собі принаймні питання про нашу теперішню здатність бути авторами якихось альтруїстичних чинів. І тут бачимо, що ми не мали б, на жаль, якогось протирахунку, яким могли б виказатися.

Мусимо собі добре усвідомлювати, що повищі питання, якщо ми самі собі їх не поставимо і теж не дамо на них вичерпно-правдивих відповідей, то все це за нас і без нас зробить зацікавлена нами чужина. І будьмо цілком певні, що вона це постійно робить і ставиться до наших справ, згідно з наслідками своїх обсервацій.

Знавці нашої історії напевно забажають нам закинути намір применшувати роль і значення нашої Батьківщини в історії і тепер. Вони захочуть нам «пригадати» екзистенцію великої і могутньої Українсько-Руської Київської держави, врятування Європи перед навалами азійських орд, особливо перед татарською навалою, пригадають Хмельниччину тощо. Про ці всі й про можливі інші історичні факти, які можна собі пригадати з історії і їх зарахувати на наш протирахунок перед певною чужиною, коротенько висловимося.

Отже, поперше, рахунок чи протирахунок, що складається з історичних, себто минулих вартостей, хоч теоретично зберігає свою історичну повноцінність, на жаль, практично є спізненим, значить, неактуальним: його треба було використати живим і відповідним кредитом у свій час, у належнім місці та перед відповідним живим боржником. Оце і є перший коректив до вгорі зазначеної позиції т. зв. альтруїзму, що проявляється в людських взаємовідносинах.

Подруге, гріху, що зветься применшуванням ролі й значення нашої Батьківщини в історії, ми не робимо, але ми інакше розуміємо і оцінюємо різні історичні явища. Нам докладно відомі всі ці історичні правди, що: і могутню державу-імперію ми мали вже тисячу літ тому, і татарську навалу ми затримали перед Центральною і Західною Європою, і наша Хмельниччина потрясла до основ польським моцарством і так далі. Дійсно, то були в історії однозначно-великі прояви могутньої сили української нації. Повторимо: — це були, дійсно, чудові демонстрації української національної великої сили, але тут же і негайно питання ставимо: Де і чому ця вся наша сила зникла? Чесно та правдиво відповідаємо: — Свою могутню Українсько-Руську Київську Державу ми самі завалили внутрішніми нашими міжусобицями і гризною та впертим небажанням створити свій єдиний, спільний Національний Авторитет, далі — свою міцну центральну державну владу і ще впертішим небажанням суворо її слухатися! І характеристичне та найгірше при цьому те, що ми вину за це зіпхнули і далі спихаємо на якихось татарських голодранців, які, правда, нас перемогли, але завдяки якраз отій нашій внутрішній розгаратаності.

І так упродовж усієї нашої історії — ми тим чи іншим чином самі нищимо себе, свої власні сили, а разом із цим нищимо ґрунт нашого власного державного життя, себто — фактор, який чужина («світ») понад усе респектує, бо єдино він робить свого власника здатним проявляти отой дійсний альтруїзм. *Чужина нас визнаватиме, з нами рахуватиметься і буде охотна нам помагати лише тоді, коли ми самі будемо здатними помагати їй!*

І не заслонюймося штучно-надуманими аргументами, мовляв, — нас скривдили татари, турки, ляхи, москалі, половці, печеніги, навіть румуни, чехи, і навіть словаки, але вказати на себе самих, як на джерело власного свого нещастя, вперто забуваємо чи не хочемо. Адже, нарешті, мусимо зрозуміти, що ці штучно-надумані аргументи, як з одного боку ніби принагідні, так із другого боку цілковито безвартісні: вони ніяк нам не допоможуть і ніяк не змінять нашого злиденного становища, а чужину («світ») зовсім не переконують у нашій досконалості та невинності, — скорше навпаки! Мусимо, нарешті, також зрозуміти, що не тільки «Москва сльозам не вірить», а й так само і містер Дін Раск; крім того, — хіба ж ми вже так швидко забули, як Гітлер казав, що він «не є ніякюю якихось-там поневолених народів»? А головне, — чому ми наївно забуваємо нашу, свою національну життєву мудрість і правду, що «на похиле дерево і коза скаче»! Отже, — тільки власна і якомога найбільша своя національна сила, розумно керована, господарно витрачувана, всебічно культивована, — кажемо, — тільки вона творить життя, дає право на життя і право взагалі, дає людині місце під сонцем та все це охороняє, а все інше — це лише байочки-казочки для наївних дітлахів!..

А тут, для користи справи, дозволимо собі подати одну з багатьох ілюстрацій, що на них так багата наша історія. Якраз у цьому році маємо з шанобою згадати 342-гі роковини смерті славного кошового Січі Запорозької, Петра Конашевича-Сагайдачного. Звичайно, вважаємо, що цей кошовий був великим взагалі організатором і геніальним військовиком:

трусив Кримом, Синопом, Трапезундом, отже, наганяв жах на Турецьку, могутню в ті часи, імперію, армію якої розбив під Хотином, тощо. Кажуть, що, вмираючи 22. IV. 1622 року від ран, що їх він одержав у боротьбі з турками за ляхів саме під тим Хотином, він гірко нарікав на «вражих ляхів» за те, що вони не дотримали жодної умови, обіцяної українцям.

Цими словами ніяк не хочемо знижувати цього одного з велетнів нашої історії, але в цей мент, коли пишемо ці рядки, приходить нам на думку і така можливість, що ми ніби про Петра Конашевича-Сагайдачного розповідаємо якомусь розумному чужинцеві, напр., англійцеві, французові чи навіть отому осоружному москалеві; оповідаємо про його подвиги, про тодішню неволю й бездержавність України, про її тодішніх ворогів — ляхів, татарів і турків та, нарешті, кінчаємо своє оповідання Хотинським боем турків з ляхами, згадуючи обов'язково і про ролю, яку в тім бою відіграли українці під проводом Петра Конашевича-Сагайдачного, опинившись тоді на боці ляхів (цікаво було б знати опінію тодішніх турків про тодішніх українців, бож вони були тоді теж отим «світом» щодо нас!).

І ось що сказав би нам отой чужинець, вислухавши грічно наше оповідання: «Все те дуже цікаве, але мене, одначе, незвичайно дивує вся діяльність Петра Конашевича і всіх попередніх та наступних провідників українського народу. Україна мала тоді двох тяжких ворогів — ляхів і татарів і дещо легшого — турків. Перші тримали Україну в страшній неволі, другі, осівши на її землі, немов той упир випивали разом з ляхами всю її кров, а треті, турки, були протекторами татарів. Одночасно з усіма ворогами Україна воювати не могла. Я, — продовжував би чужинець, — бив би спочатку одного ворога, а саме — тяжкого, але й найслабшого, а це татарів, і ще тому їх, бо вони сиділи на українській землі, за плечима мого народу, отже — були, властиво, внутрішнім українським ворогом. Крім того, татари займали зо стратегічного міркування просто ідеальний куток України, природну фортецю».

«Я не водив би, — говорив далі чужинець, — Запорізьку Січ у той час ні на Синоп, ні на Трапезунд, ні на Царгород, ані на Волощину, та й з Польщею тоді я не дуже заривався б, а весь час завдавав би нищівних ударів татарам із єдиною метою, — виперти їх цілком із Криму, зайняти його, укріпити і перенести туди, як саму Січ, так і взагалі центр визвольної боротьби. Коли ж би в зв'язку з цим ситуація конче вимагала, прийняв би навіть турецький протекторат, уважаючи його найменшим злом на той час».

«У Хотинським випадку, — продовжував чужинець, — я поступив би теж інакше, ніж Сагайдачний. А тут напрошується аж кілька версій, ось хоч би взяти таку: там були тоді зійшлися всі три вороги України, — турки, напевно з татарами, і ляхи, щоб між собою битися. Ляхи просили помощи їм. Я військо зібрав би і не 40 тисяч, а, наприклад, 80 тисяч, та з поміччю не поспішав би і почекав би на кінець бою. Ляхи були б знищені (і це було б уже добре!), а переможці зо здобиччю йшли б домів, — турки за Дунай, а татарва до Криму. І в цей час моїх 80 тисяч козаків могли б дуже багато корисного для України зробити, напр.: могли б знищити татар-

ську орду, а потім ще й вдарити на майже беззахисний Крим. А це ж — лише одна з багатьох версій і, як бачимо, що тих 80 тис. війська не є жодним витвором нашої фантазії. Відкривалася тоді можливість говорити із розбитою Польщею з позиції сили. Та якби там не було, в таких ось Хотинських випадку, я ніколи не помагав би своєму найтяжчому ворогові, як це вчинив якраз Сагайдачний. І коли його воєнна талановитість незаперечна, то зате було щось у великім не порядку в галузі його української політично-державницької свідомості, бо інакше він не бився б за своїх найтяжчих національних ворогів, не вмирав би від ран, одержаних у тім бою, і наївно не нарікав би на віроломність ворога. Отже, — Сагайдачний сам врятував головного ворога свого народу!» — цим закінчив би свою репліку уявний наш чужинець, а ми мусіли б признати йому повну рацію. Крім цього, вживаючись у ментальність цього чужинця, робимо найскрайніший висновок, який у душі своїй той чужинець зробив, але про який із чемности нам нічого не сказав, а саме: *»Ви, українці, самі себе нищите, але ворогів своїх спомагаєте, — тож за таких умовин нам немає сенсу вам помагати, бо це був би пропащий капітал!«*

Думаємо, що питання з тим *»світом«* уже настільки вияснене, що можна було б із ним покінчити. Але, щоб не виникло в когось враження, що автор цих рядків, немов той москаль, є фанатично проти *»світу«*, вважаємо потрібним сказати, що в світі мусимо розрізняти: байдужих до нас людей, приятелів і ворогів. З байдужими будьмо обережні, ворогів безоглядно поборюймо, а щодо приятелів — приятелюймо, але при цім твердо пам'ятаймо, що більшість із них є нам приятелями доти, доки ми багаті й міцні. З цієї причини світ треба оцінювати без усяких фантазій, лише твердо, реально, і, взявши до уваги ту сучасну і нещасну обставину, що ми тепер і небагаті й неміцні, лише знаходимось у тотальній неволі, відважно та безоглядно зробімо подвійно-правдивий висновок: *ми тепер у світі не маємо приятелів і не можемо мати, а тому мусимо всіма своїми власними силами і за всяку ціну якнайшвидше визволитися з неволі, щоб стати багатими, міцними і незалежними.*

Ось так ми і прийшли до найголовнішого, а саме: — до єдиного життєдайного і цілющого джерела власних національних сил, які єдині, та ще з Божою поміччю, можуть нас визволити з неволі, збудувати нам нашу незалежну державу і зробити нас багатими й міцними.

Ми не могли б сказати, що Рада Директорів у своїм *»Зверненні«* про ці справи так-таки нічого не згадала, але було б від нас дуже недоречним, коли б ми твердили, що вона цю тему поважно і на всю широчінь, або бодай схематично, поставила VIII-му Конгресові Американських Українців. Та найкраще, що можемо тут учинити, так це — розглянути якраз у цім аспекті саме її *»Звернення«*.

Про сугестію Ради Директорів, щоб Конгрес запевнив український народ допомогою з боку американських українців у формі поширення в світі правди про Україну і про здобуття для неї приятелів, ми вже мали нагоду вище говорити в цій статті, тому тут на цім не зупиняємось, а переходимо

до дальшої її сугестії, яка брентить: »Продемонструвати внутрішню єдність української національної спільноти в Америці«. Отже, — »продемонструвати єдність«! Для нас це речення, одначе, звучить, немов якесь блюзнірство з найбільшої національної чесноти і мимовільно приходить на думку наша ж народна приказка: »Вискубни з долоні волос, коли його там не буває!« Крім того, нам це слово не подобається ще й тому, що, коли б Конгресові навіть і повівся такий магічний кусник і він викресав би таки іскру »вогню святого« і перед нами блиснув би, як магнезієм, принадний образ єдності, то все ж таки, згідно з характером слова »продемонструвати«, це явище було б лише одноразовим актом: — блиск і... знову темрява! І пригадується нам відомий усім жарт вуличного фотографа, що, перед стисненням гудзика, звертається до ласунів, які хочуть бути звичними: »Панове, увага! Прошу зробити розумні й приємні обличчя!« Цок! »Готово! А тепер прийміть попередній вигляд!«

Отже, виглядає, немов якась фрашка, а проте, на жаль, це таке далеке від фрашки, як ми від Сіріюса. А що це, дійсно, так, свідчить дальша сугестія Ради Директорів для Конгресу, що так читається: »Вплинути на дезорієнтованих земляків в Америці (та чи тільки в Америці? — Д. К.), які повірили »в правду« окупанта, щоб прозріли і повернулися в лави Української Національної Родини тут« (мабуть, спеціально на час »демонстрації національної єдності«! — Д. К.).

Таким чином, бачимо, що Рада Директорів належною мірою не загострила свою уважність на справу єдності української національної спільноти в Америці, бо в противнім разі вона, принаймні, усвідомила б собі іншу, протилежну черговість своїх і конгресових дій. Аджеж, — чи не краще було б перед тим, як »демонструвати національну єдність дезорієнтованих земляків«, провести наступну чинність: спочатку знайти їх і бодай приблизно підрахувати (запевняємо, що їх є в кілька разів більше, ніж цих »зорієнтованих«!), а знайшовши і підрахувавши, треба конче було б їх підготовляти до тієї »демонстрації єдності«, себто — зорієнтувати, бож самі кажемо, що вони »зdezорієнтовані«. А чи подумала Рада Директорів, що без цих підготовчих дій сама демонстрація кінчилася б великим конфузом, бо ніхто з тих »зdezорієнтованих« на неї не прийшов би?

І, крім того, чи не варта було б усім радам, конгресам і навіть кожному патріотичному українцеві тяжко призадуматися над тим, як то легко ті наші земляки дезорієнтуються і то якраз у бік найзапеклішого їх, і нашого, загального ворога, беручи до уваги і ту обставину, що більшість із них десятками років висмаковували всі »солодощі« московської неволі й кріпацтва. Йдеться ж бо про те, щоб знайти причину цього ганебного явища, а відтак — знайти засоби чи, образно кажучи, оте »Євшан-Зілля«, що мало б у них загострити національну і загальнонародську свідомість та гідність.

Думаємо, що цю справу треба вважати, як незвичайно поважну, але, з другого боку, ми не в стані уявити собі, як той Конгрес, ось так із нічого, мав би »вплинути« на »зdezорієнтованих земляків«. Ми переконані, що без

тих заходів, які ми щойно вказали, з того «впливу» нічого не вийде. То будуть лише гарні слова, але жодні діла та, на жаль, є багато між нами і таких, що любуються в цій словесній «творчості». Тож, — чи не краща була б пропозиція всім конгресам — обирати спеціальну комісію, може й постійну, що опрацювала б цілу систему засобів та метод, які мали б за мету навертати до Національної Родини всю ту тьму «зdezорієнтованих», «розчарованих», а то просто «загублених» земляків? Може навіть, із практичних міркувань, було б указаним працю такої комісії зберігати в таємниці і тільки наявно її реалізувати. Не сміємо забувати, що в цій переважливій справі не завжди матиметься справу лише з «зdezорієнтованими земляками», а також і з типовими національними зрадниками, яких, завдяки аж занадто довгій нашій бездержавності, маємо значно більше, ніж можемо витримати, і яким могли б порадити хіба кошовий Іван Сірко та сотник Іван Гонта.

Масмо намір нижче в цій статті ще трохи докладніше зупинитися над цими моментами, які повинні ввійти в програму національної дії зорганізованого українства, маючи на меті оздоровлення і досконале зростання та розвій нашої національної спільноти, так тут — на еміграції, як і там — у Ріднім Краю. Зараз же воліємо коротенько порушити ще пару питань у «Зверненні», які звернули на себе нашу увагу.

Отже, читаємо там про те, щоб Конгрес «висловив подив Рідному Народові за його невгнутість перед московським окупантом». Признаємось, що нам якось навіть незручно випадає читати це речення і ми думаємо, що тут хтось недобре помінявся ролями з Рідним Народом. «Висловити подив», «похвалити» когось, «дати нагороду» комусь, «поплескати когось по-панібратськи по плечах», — це все, всюди і завжди належить надрядному щодо свого підлеглого. Живемо в демократичнім світі і самі ми — демократи, хоч куди, але чому так легко забуваємо те, що якраз при демократії, власне, народ є Його Величність, а це означає, що він є надрядною силою і що єдино народ є компетентний зі своєї позиції виконувати подібні дії?

В абсолютній монархії така компетенція належить монархові, але і там народ є вищою інстанцією від конгресів і рад директорів, а проте, — якщо такий дивогляд таки трапився в «Зверненні», то тільки завдяки тому, що Рада Директорів уявила себе не лише батьком УККА, а й простісінько батьком цілого українського народу. Треба думати, що в цім випадку вийшлося занадто далеко за межу і міру — це факт! Але ми хотіли б, однак, запитатися, — чи Український Народ, у свою чергу, мав би підставу для висловлення подиву своїй еміграції за її невгнутість і за виконання нею всіх її національних обов'язків, а особливо тим зdezорієтованим землякам та безверхим москвофілам, що хочуть у союзі з дияволом чорта поборювати? Щиро думаємо, що ні!

І, нарешті, ще один момент із «Звернення», який звучить: «Засудити Москву за нищення храмів, віри, церкви, її пастирів, тощо». І знову, — якщо судити, так судити вже насправді! Аджеж Москва заподіяла Україні лиха і найтяжчих злочинів значно і значно більше, ніж згадані в «Звер-

ненні». Згадати б принагідно лише, наприклад, про народовбивство: аджеж Москва — царська і большевицька — вбила щонайменше 60-70 мільйонів українського народу! А де той рахівник, який порахував би всі матеріяльні добра, які Москва зграбувала в Україні за весь час свого колоніяльного з неї здирства? Яка то була б кількість квадральйонів? А хто порахує шкоди, які Москва вчинила Україні, грабуючи і нищачи її духові добра? А хто збере до купи всі сльози, розпуку й страждання українського народу — батьків, матерів та дітей, які всім їм спричинив московський ворог? Людина зробити це не в стані, але будьмо певні, що Вожий Рахівник уже все те порахував! Отже:

«Боже, помсти! Пане Боже, помсти і явись у сьайві Твоім! Суддьо землі, встань і заплати злочинцям! Господи, доки будуть беззаконники веселитись?» (Пс. 94:1-3). «Господь зробить суд між народами, покривши землю трупом, Він розіб'є голову, що над великою країною панує» (Пс. 110:6). «Не забудь, Господи, синам московським днів України і Кисва, які руйнують, грабують і народ убивають! О, дочко москвинко, ти окаянна, і щасливий той, хто відплатить тобі все, що ти заподіяла нам! Щасливий той, хто вхопивши дітей твоїх, розіб'є їх об камінь!» (Пс. 137:7-9).

Ось тільки згрубшого ті злочини, за які треба судити Москву. Та, покищо, справа не в тім, за що і як судити! Це бо таке крилате і ніби міцне слово, яке вживати любить хтобудь, а особливо той, хто неспроможний до чину і його заступає, властиво, цим слівцем. Судити, в дійсності, означає бути здатним злочинця не лише засудити, а й одночасно з цим бути здатним закувати його в кайдани і виконати над ним присуд. А що діяти, коли цієї здатності нема?

Ось світ цілком недавно спостерігав подібне явище безсилля суду показати дійсних злочинців, коли в Німеччині суд судив лише технічного вбивцю двох українських провідних націоналістичних мужів — Степана Бандеру і Л. Ребета, вказавши при тім на головних убивців, які в той час знаходилися на найвищих постах московського уряду і є, таким чином, поза засягом німецької держави та її правосуддя.

Та ми будьмо певні, що за всі злочини, заподіяні Україні, Москву судитиме Бог так, як про це прорік Пророк України Тарас: «Настане суд! Заговорять і Дніпро, і гори, і потече сторіками кров у синє море!..» вражої Москви. Одначе будьмо також певні, що злочинця для виконання над ним кари Праведний Суддя видасть у руки українського народу. Звідсіля випливає, покищо, єдиний для українців практичний висновок: всіма засобами і шляхами збирати і концентрувати свої національні сили, щоб у слушний час бути здатними статися Рам'ям Божого Правосуддя і виконати Його присуд над тяжким злочинцем.

І так у наших цих міркуваннях над «Зверненням» Ради Директорів УККА ми прийшли до того місця, де вже можемо почати висловлювати свої погляди на головніші завдання, які повинні в цей час стояти перед організованим українством взагалі і, зокрема та в першу чергу, перед тими його центральними установами, що з обов'язку тримають у своїх руках

провід над своїми масами. У щойно висловлених наших дослідженнях сугестій Ради Директорів ми хотіли виявити ту засаду, що вирішальним у житті нашої національної спільноти, в її цілості й частинах, фактором являються її *власні духові і матеріальні сили*, як *conditio sine qua non*.

З цього бачимо, що вихідною позицією всіх сучасних наших завдань, міркувань і практичної праці повинно стати вивершення процесу створення українського національного суспільства, тобто — прискорення процесу ставання нашого народу повноцінною і повнокровною нацією, зрілою до суверенного державного існування. Процес ще незакінчений і ця обставина з усією вегеменцією та суворістю визначає роль, долю й повинності сучасного й майбутнього поколінь нашого народу і кожного з нас зокрема. Стан справи з усією категоричністю вимагає від усіх нас напруження всіх наших сил духових і матеріальних, щоб якомога найшвидше позитивно закінчити процес ставання нашої нації, бо всіляке прогайнування часу тут смерті подібне: не забуваймо, що ворог нашому народові готує повну загибелю!

Процес дозрівання народу до стану нації закінчується, звичайно, тоді, коли сукупність сил народу, як квалітативно, так і квантитативно, стає здатною охопити, опанувати й цілковито оживотворити всю систему державного організму. Є незвичайно важливим зрозуміти всю глибину поважності цієї закономірності матурального стану свого і кожного народу, бо тоді нам стануть ясними й зрозумілими ось такі моменти: а) чому наш нарід, хоч як тяжко бореться, не зважаючи на великі страждання і гекатомби жертв, не міг ще й досі збудувати своєї держави: бо це був завжди наслідок певного дефіциту якихось, але в кожному випадку цілком визначених, національних сил, яку ж то обставину невідомий стрілець виявив словами в своїй пісні: «А встоятись не було сили...!», та б) що є категоричним імперативом завжди і всюди, взагалі всім і кожному зокрема, з усією енергією та наполегливістю інтенсивно творити національні сили, старанно їх зберігати та мудро ними господарити.

Ось це і є нам, українцям, у першій черзі на потребу, бо скупчені й дозрілі національні сили в результаті створять нашу відповідно могутню національну індивідуальність, яка вже сама встановить собі всі свої права, зможе поставити ворога на коліна і силою своєї всебічної ваги візьме належне їй місце «у народів вільнім колі». А тоді напевно не буде потреби, та ще й з таким приниженням, «турбувати світ» нашими злиднями, бо, поперше, — кількість останніх дуже змаліє, а подруге, — тоді він сам та ще й навипередки прийде до нас і може навіть... «со дари»!

Правда, щоб усе це так і сталося, вимагається від усіх нас величезного, ба, максимального напруження всіх наших сил. Та тут на потіху скажімо собі: що в світі і кому легко дається без праці й намагання? Аджеж і тому нашому ворогові, щоб утримати в неволі наш і інші народи, дуже часто доводиться напружувати всі свої злочинно-злодійські сили та складати теж гекатомби жертв своїх розбійників, але він робить це все, як самі

добре бачимо, з усім своїм розбишацьким еланом та большевицьким патріотизмом. Тож із якою вервою, ба, просто з фанатизмом повинні йти до бою всі поневолені народи за самих себе, за свою свободу, за свої, кров'ю їх та їх батьків політі землі, за свої батьківщини та за їх добра, щоб те все зберегти для себе самих і своїх нащадків від злодійського ворожого загартництва поневолювача!

Взагалі, треба дуже дивуватися, як ми, українці, так помалу, якщо не сказати тупо, вчимося пізнавати отой «світ», що нас оточує. Скільки вже разів на протязі довгої нашої історії ми мали досконалі нагоди пізнавати дальший і ближчий нам світ. У старовину, впродовж кількох століть, коли на Европу перла дика і навісна Азія, Україна-Русь поставила їй тоді мур, за який та дичина далі не пішла. Азія була тоді майже випорожнилася і Україна прийняла всі її орди і, хоч сама знемоглася, за те досконало вгноїла ними свій чорнозем. Україна знемоглася, але не скорилась, захоронивши Европу.

А як повівся отой «світ», чи то пак захоронена Європа супроти України, своєї охоронительки? — Дуже характеристично! Поки Україна була могутньою, багатою і славною державою, то, наприклад, за панування її монарха, нашого славного Ярослава Мудрого, кожна європейська держава хотіла тоді поріднитися і заприятитися з нею, і не дурно звали великого князя Ярослава Мудрого «тестем Європи». Коли ж Україна, поборюючи довгий час тяжкі азійські навали, почала знемогати, то в Європі тоді ніхто навіть не подумав, щоб їй допомогти. Європа, приблизно в той час, була зорганізувала аж три Хрестоносні походи проти «сараценів», щоб, мовляв, «захоронити Гріб Господній», якому, як і самій Європі, до речі, ніхто і нічого не загрожувало в тій «сараценській землі», — але, щоб допомогти Україні в її тяжкій боротьбі з дикою Азією, що несла знищення як Україні, так і решті Європи, — кажемо, — в тій Європі тоді «ані пес не гавкнув»!

А як Україні віддячилися і ще й донині віддячуються за ті ж самі добродійства її ближчі сусіди, то хіба нема потреби про це й говорити, бо нині вже кожна наша людина добре знає про це майже з власного досвіду. Ось хоч би, наприклад, Польща, що замість помочі знеможених в боротьбі за себе і за неї Україні, використавши ганебно знемогу останньої, принесла їй тяжку неволю і впродовж довгих століть, на спілку з тією ж Азією, немов та вошва, паразитувала на тілі нашого народу і дуже часто гірше азіята!

А хіба ж погані чи може невиважені лекції дають нам москвини-москалі про те, як маємо застосовуватися до того чужого «світу»? Уваги гідною є тут та обставина, що свою «науку» вони почали нам давати якраз з-перед 800 літ, коли на дуже ослаблений внутрішньою гризнею наш Київ, та ще й при тихій згоді кн. Ярослава Осмомисла, вони в 1169 році напали і п'ять днів та ночей нищили, палили і грабували його, свого добродія! І яка Азія могла б це дикунство краще виконати від Москви? А Русь-Україна дала їй такі багаті джерела великих історичних, культурних і матеріальних вартостей, з яких вона черпає свої сили й дотепер. Замість

вдячності Україні, Москва суперзвірячою ненавистю відплачує їй донині, намагаючись в останній час цілковито усунути її со світу...

Ось такий є той світ, на який ми так уперто любимо «все упованіє наше возлагати»!

І, нарешті, щоб уже покінчити з отим недоречним — «Пригадати світові!» в ХХ-ім столітті, нам пригадується подія з-перед одинадцятьох століть. Тоді, в 862-ім році наші предки вислали в Нормандію свою делегацію, давши їй завдання покликати тамтейших варягів, щоб прийшли і порядкували в нашій землі. Делегація мала їм сказати: «Земля наша велика й багата, але ладу в ній кат-ма, отже — прийдіть до нас і порадкуйте в нас!»

Головне ж при цім те, що тут завжди йдеться про великий ризик якраз отого звертальника до «світу», бож він мусить «світові» в своїй звертальній формулі, якщо справа має мати сенс і мету, сказати оте сакраментальне: «Прийдіть»... »і будете панувати над нами«! Тому-то деколи може статися, що повториться подія з-перед 1100 літ, але, на жаль, значно частіше може статися і інакше: — ось хоч би так, як сталося після недолугого Переяслава або могло було статися після тако ж т. зв. «Варшавського договору».

Тому-то для Української Нації є єдиний шлях: — ставши з'єднаним муром під священний прапор Пророка Тараса, неухильно, невтомно і безперестанку творити й будувати свої власні національні сили, пам'ятаючи при цім святий Заповіт Тараса:

»В своїй хаті, своя правда, і сила, і воля!«

Петро ПІВНІЧНИЙ

НЕСПОДІВАНА РЕВОЛЮЦІЯ

(Закінчення, 2)

VIII

Василь Хребет швидко увійшов до казкової ідальні, що її можна побачити хіба в кінематографії. Величезні стіни і стеля, з гарно рубленого дерева. Такі ж самі й ніжки стола і стільці. Очевидно, ця зала служила колись для бенкетів. Тепер два немолоді льокаї стояли під стінами майже порожньої зали і прислугували новій владі: полковникові та його співробітникам — кільком цивільним і військовому.

Василь не мав часу ні змоги докладно роздивитися, бо трохи спізнився і уважав за свій обов'язок підійти до полковника, щоб вибачитися. Але полковник ласкавим рухом зупинив його і промовив:

— Сідайте, голубе. Я радий, — звернувся він до присутніх, — представити вам, панове, мого першого військового співробітника. Зголосився він до мене ще тоді, коли прихильників нового ладу було мало, а це тим цінніше. Другим, що зголосився, — продовжував полковник, очевидно, щоб підбадьорити присутніх, — був штабскапітан... Ну, як його прізвище?

— Не пригадую, пане полковнику, — відповів Василь.

— Та це не важне, — сказав полковник. — Він кудись поїхав, це гарматчик-сибіряк. А ось третій мій старшина для особливих доручень, сотник кінноти Голоцуцький...

Сотник устав і дзенькнув острогами.

— Він також із Южної Росії... — закінчив полковник.

— Вибачте, пане полковнику, але ми звикли казати — з України, — не втерпів Василь, що саме сів біля сотника і почав їсти.

— Так, так, голубе, з України... — погодився полковник, зітхнувши. А я, бачите, довгі роки звик казати — Южная Росія, то й тепер, пере-прошую, сам язик повернувся.

Полковник, видно, був невдоволений. Василь згадав щось, витягнув із кишені клаптик паперу і хотів передати його полковникові, але льокай вихопив папір і підніс полковникові на срібній тарілці.

— Пробачте, пане полковнику, зовсім забув, — сказав Василь. — Мав передати вам рекомендацію, щоправда, на жаль, без прізвища. Знайшов я її у справах вашого попередника Балка.

Всі перестали їсти, зацікавлено повернувши голови до Юренєва.

— Це від Распутіна, — промовив полковник, надівши окуляри. — Цікаво, незвичайно цікаво... Але ж і писанина, та ще й з хрестом. — Він прочитав записку голосно і передав її сусідові.

— Дякую, голубе, — звернувся Юренєв до Василя. — А де ви її знайшли?

— Я ж казав: у паперах градоначальника Балка. Я мешкаю тепер у його приватному кабінеті, — відповів Василь.

— Ага, добре... Якщо знайдете ще щось цікаве, то теж передайте мені, голубе. А цю записку я збережу в себе.

*

По обіді Василь Хребет пішов до своєї кімнати переглянути бібліотеку градоначальства. В шафі були тільки примірники заборонених цензурою книжок, переважно аморального і політично «неблагонадійного» змісту. Розкішно ілюстровані «Декамерон» Боккаччо, «Кандід» Вольтера та інші. Але Василя зацікавив український відділ, у якому були книжки, писані переважно «громадянкою». Було багато творів, що їх видано в час послаблення цензури після 1906 року, а потім знову заборонено. Переглянувши численні видання Грінченка, Василь натрапив на «Кобзар» за редакцією Доманицького. В той час хтось постукав у двері.

— Вибачте, — промовив по-українськи сотник Голоцуцький, — Вернишкура ласкаво провів мене, бо інакше я не знайшов би вас. — Він зупинився, обвів здивованими очима кімнату і додав: — Ви непогано влаштувалися. Зовсім гарно... Але я до вас у справі.

— Сідайте, будь ласка, пане сотнику. Сідайте і ви, Вернишкуро, — сказав Василь. — Яке ж доручення ви маєте для мене?

— Власне, це й не доручення і не наказ, а так би сказати — порада, — мовив сотник. — Річ у тому, що до полковника Юрєнева телефонували з французького посольства і просили охорони.

— Охорони? Хіба ж на них хтось напав?

— Та ні, але вони, мабуть, не звикли до революції і вже заздалегідь хочуть захисту.

— Ну добре, а що полковник на це?

— Він вагається. Правду кажучи, йому не хотілося б зменшувати своїх оборонних сил висилкою людей для охорони французького посольства. Не забувайте, що революція щойно почалася і, покищо, обмежується столицею. Не лише на фронті, а й навколо Петрограду є солдати, що вірні старому режимові й готові виконати наказ своїх старшин.

— Так, — сказав Василь, — але і в Петрограді повно завзятих бійців. Під час минулої доби я багато разів спостерігав їх відвагу і сміливість. Ось минулої ночі, коли ми шукали за ворожими стрільцями в Ісакіївському соборі, то невідомі мені вояки, мої співробітники, переганяли мене в темноті та відштовхували набік: «Як вас заб'ють, — казали вони, — то велика шкода буде для нас усіх, а як заб'ють когось із нас, то ви зможете скомандувати доладу».

— Може, — відповів сотник. — Але генерал Іванов чекає в Царському селі на цілий корпус, що має прийти з північного фронту і взяти столицю... А хто охороняє градоначальство? Чи є в нас військові частини, що спроможні пляново боронити столицю? Чи є вождь, що зможе «скомандувати доладу», як вам казали вояки?

Василь Хребет замислився. Вернишкура тим часом узяв «Кобзаря», що його Василь залишив на столі, розгорнув сторінки і прочитав:

— А ми думали, що: »Церква-домовина розвалиться, а з-під неї встане Україна і розвіє тьму неволі, світ правди засвітить і помоляться на волі невольничі діти...« — він побожно, поволі, закрив книжку й поклав на стіл.

— Я твердо переконаний, — сказав Василь, — що колись це станеться. Помовчавши хвилину, додав: — І то не завтра, а раніше...

— Цілком з вами погоджуюся, — підтримав його сотник Голоцуцький. — Але, покищо, домовина не розвалена, нам треба завзято боротися разом із москвинами, щоб нас не впіймали, як мишу в мішку... А потім, — він глибоко зітхнув, — не дай Боже, щоб Дніпрові довелося »понести з України у синє море кров ворожу...«

Василь із Вернишкурою переглянулися.

ІХ

Перші дні революції були повні напруженої праці. Цар не зрікався трону і над Петроградом далі висіла загроза. Про те, що діялося навколо і про спротив населення заходам влади до нас доходили лише чутки, і то, переважно, від чужих людей, що затримувалися в нас під час обіду.

Ті сумніви і побоювання, не тільки Василя, а й усіх мешканців градоначальства, розвіялися, коли одного дня Василь побачив біля брами вартових і скоростріли у вікнах льохів. Це була кулеметна сотня Фінляндського лейб-гвардійського полку. Незвичайно зрадів Вернишкура, побачивши цю сотню — шістдесят вояків, під командою молодого прапорщика.

— Ну, як вам? Як живеться? — розпитував у них.

Спочатку гвардійці-вартові демонстративно сиділи на стільцях і курили, але потім дисципліна наладналася і вони сповняли свої обов'язки вартових як здисципліновані вояки. Щодня приходили нові гвардійці на зміну. Коли цар зрікся трону, скоростріли в льохах градоначальства зникли і залишилися тільки вартові. Вояки сповняли свої обов'язки добре і дуже любили їздити виконувати різні доручення, особливо з Василем і Вернишкурою.

Полковник Юренев, хоч і мав вигляд доброго й лагідного старшини, у справах був точним і навіть вимогливим. Він відразу розподілив компетенції і відповідальність між своїх співробітників, але робив це доцільно, без зайвої витрати часу, енергії і нервів. Так було впродовж двох тижнів праці Василя у градоначальстві. Тоді вже працювало з полк. Юреневим біля двадцяти співробітників.

— Ось бачиш, — пояснював Василь Вернишкурі, — як ми, старшини для особливих доручень, працюємо: один кудись викликаний припиняти безладдя, інший когось заарештовує або шукає складів спекулянтів, а дехто залишається тут, у »розпорядженні«, чекаючи кожної хвилини виклику і наказу кудись поїхати. За той час ще інші можуть відпочити і поспати.

Вернишкура дуже швидко став постійним супутником Василевих виїздів. Цей гвардієць був фахівцем у розпізнаванні по зовнішньому вигляді втікачів із в'язниці, що втекли в перший день революції і одягнулися у солдатські шинелі. Бистре око Вернишкурі відразу розпізнавало, що в солдатській шинелі не вояк, а втікач. Він гостро питав підозрілого:

— Ти з якого полку? — А далі: — Хто твій сотник, командир?

Найменша затримка у відповіді підозрілого викликала негайне заарештування і перевірку його документів. Так заарештовано в Петербурзі понад 600 втікачів із в'язниці, але ще більше залишилося не викритими.

Та не так легко було відразу розпізнати переодягнених поліцейських і жандармів, що мали військову заправу з старого часу, а тепер були в цивільному вбранні. Між документами, що їх Василь знайшов у вільні хвилини в столику градоначальника Балка, було багато жандармських рапортів, і всі вони, без винятку, мали надписи: «Негайно», «Незвичайно спішно», «Вимагає термінової відповіді» і т. п. Василь не втерпів і одного разу запитав заарештованого жандармського старшину, якого віз до градоначальства:

— А скажіть, чому на жандармських паперах є завжди надпис: «До негайного виконання»?

— Такі помітки робили колись, — хитро посміхнувся заарештований, — і довелось їх далі продовжувати, бо інакше справа залишалася «під сукном», а від нас вимагали швидкої відповіді.

В'язні не довго затримувались у градоначальстві, бо для них не було тут місця. Але після того, як цар зрікся трону, значно зросла кількість заарештованих поліцейських, що самі зголошувались, втративши надію на перемогу. Проте траплялися між ними й такі завзяті, що цілий тиждень, іноді й більше, сиділи на даху і завзято стріляли в революціонерів, одержавши за це наперед по сто карбованців і запас харчів.

Одного разу Василь вертався автомобілем до градоначальства, виконавши якесь доручення. Коли переїздив невеличкою вулицею, в автомобіль потрапила куля, що розбила вікно і поранила одного ґвардійця-«фінляндця». Обурений Василь наказав зупинити авто. Залишивши пораненого і шофера, він з чотирма ґвардійцями рушив до дому, з якого впав постріл.

— Вибачте, пане прапорщику, дозвольте мені піти останнім, — звернувся до Василя підстаршина.

— А то чому? — Василь цим проханням не був вдоволений.

— Бачите, я хочу перевірити, чи добре вмію ціляти. Я стану ось тут, рушницю покладу на кілок ринви, щоб було зручніше... — відповів підстаршина.

— Що ж, коли хочете, можете бути й останнім, — погодився Василь.

Але ледве Василь зробив кілька кроків, як почувся постріл... Йому відповів другий, за спиною Василя. Василь інстинктивно трохи зігнувся, але за мить усе затихло. Не встиг він увійти у двір, щоб дістатися до будинку «чорним ходом», як його наздігав гурток ґвардійців. Вернишкура з кимсь сперечався: ґвардійці хотіли випередити Василя, щоб йти попереду.

Вийшли на четвертий поверх. Тут Василь приділив кожному ґвардійцеві одні двері. Раптом один із них крикнув:

— Ось він тут, бо видно ключ всередині, і вікно відчинене!

— Обережно, не йдіть юрбою, — перестеріг Василь.

Ґвардійці негайно розбили двері й кинулись до «солдата», що лежав у незручній позі біля вікна. Він був мертвий, дістав кулю у голову.

— Чудовий постріл! — зауважив Василь. — Знизу на четвертий поверх. Незвичайно точно підрахована траєкторія стрілу!

Підстаршина задоволено мовчав. Василь витягнув гаманець, узяв «зелененьку» і простягнув підстаршині-гвардійцеві.

— Візьміть за влучний постріл, — сказав і додав: — Це він у мене стріляв і якби не ви...

— Ні, пане прапорщику, — відмовився від «зелененької» підстаршина, — я не візьму. За людську кров не годиться брати гроші.

— Дякую, — сказав зворушений Василь. — А де ви навчилися так добре ціляти?

— Це ж старший унтер-офіцер, у нашій навчальній команді був інструктором стрільня, — відповів за нього Вернишкура.

— Так точно, пане прапорщику! — підтвердив підстаршина.

— А звідки ви родом?

— З Харківщини, пане прапорщику, з-під Охтирки. У нас усі слободяни вміють влучно стріляти, — похвалився підстаршина.

— Хоч я сам із Харківщини, — сказав Василь, — але гадаю, що ви трохи перебільшуйте. А українську мову знаєте?

— Знав з дитинства... Тепер трохи призабув. Я ж тут уже десять років, — відповів підстаршина.

*

Василь кінчив обідати. Він спізнився і їв тепер сам. Льокай, що прийшов забрати порожні тарілки, «доложив» йому:

— Пане прапорщику, телефоніст просив, щоб ви, скінчивши їсти, негайно прийшли до нього. Будьте готові до виїзду.

Василь одягнув шинелю, кинув оком на Вернишкуру, що саме заснув у кріслі, всміхнувся і пішов до телефоніста.

— Ось чудово, що ви прийшли, — сказав той. — Ваші документи зараз підпишу. Я вже розпорядився посадити на грузовик п'ятнадцять »фінляндців«.

— Аж так багато? В чому річ? Де інші старшини? — запитав Василь.

— Всі у роз'їздах. А тут юрба грабує крамниці й пиячить. Це недалеко, біля Знаменської. — І телефоніст подав Василеві підписані документи.

— А де ж пропуск для грузовика? — спитав Василь.

— Він уже у шофера.

Річ у тому, що за тиждень революції дуже поширилася перевірка пропусків, бо багато військових уживало автомобілі для власних потреб, щоб »покататися«. Для цього було зорганізовано спеціальну міліцію. Щоправда, в ті часи мало людей вміло керувати автомобілями, але в Петрограді була військова школа для навчання шоферів. Зрештою, і автомобілів було мало, бо автомобілевих фабрик Росія не мала. Все ж таки були військові автомобілі, що їх постачали Росії її союзники і майже четвертина їх знаходилась саме в Петрограді.

Василь вийшов надвір. На нього чекали »фінляндці«, що швидко вишикувалися у два ряди.

— Здорові були, хлопці! — привітався Василь.

— Здравія бажаєм, ваше... — відповіли гвардійці.

Василь пояснив їм завдання.

— Чи всі зрозуміли? — запитав наприкінці.

— Так точно, ваше... — відповіли.

*

Невелика вулиця була повна людей. Частина з них — просто глядачі, а решта — юрба, з пляшками в руках, що грабувала крамниці. Грузовик посувався ближче до крамниці, рухаючись поволі, бо було важко протиснутися крізь юрбу, не зважаючи на те, що один з гвардійців увесь час натискав на гудок самоходу. Грузовик зупинився. Гвардійці зіскочили, щоб зробити прохід до крамниці. Юрба не знала, чого приїхали військові: пограбувати склад з горілкою, чи запровадити лад.

Василь підійшов до дверей крамниці й гукнув усередину:

— Ну, досить пити! Виходьте! — і став біля виходу, пропускаючи солдатів і робітників, що з неохотою поволі виходили з крамниці.

— Вже всі?

— Нст, ще кількоро людей у льоху, — відповів один солдат, що виходив із крамниці.

Василь у супроводі чотирьох гвардійців увійшов до крамниці й попрямував у відчинений льох, де горіло світло. Тут двоє вояків сиділо на скриньках з вином і попивали. Побачивши прапорщика, вони зніяковіли і встали.

— Напились, то виходьте! — гостро скомандував Василь.

— Якщо дозволите, ваше благородіє, взяти з собою ще плящину напам'ятку, то будемо вам вдячні, — промовив один із п'яниць, тримаючи руку біля кашкета.

— Пам'ять ваша від цього, гадаю, не буде довга, — відповів Василь. — Бери, і забирайся якнайшвидше.

— Покорно благодарім, ваше благородіє, вип'ємо за ваше здоров'я, — сказав п'яниця.

— Спасибі, — докинув другий.

В кутку лежав ще один п'яниця. Василь наблизився до нього, а той, побачивши старшину, вихопив револьвера і стрілив, гукаючи:

— А-а... офіцер!

Але куля не поцілила у Василя, бо в той мент, як п'яниця вихопив револьвера, один з гвардійців скочив вперед і наступив п'яниці на руку. Куля потрапила в скриньку з вином, а револьвер упав на землю. Солдат скривився від болю і намагався вихопити шаблю.

— Я тебе, я тебе... Та ти... — погрожував.

— Відбери в нього зброю, — спокійно сказав Василь гвардійцеві. — Стій біля нього, а як буде вовтузитися або гукати, проколи багнетом!

— Слухаю, ваше благородіє...

Але п'яниця вже заснув. Бідолаха, мабуть, уже довший час не куштував коньяку, а тут вихилив майже півпляшки, що лежала біля нього.

Гвардійці швидко витягнули скриньки з пляшками і передали їх на грузовик. За чверть години льох був порожній. Потім посідали на грузовик і рушили крізь юрбу, що складалася з військових, цивільних, жінок і дітей. Було видно, що юрба невдоволена, бо з її рук вислизнула горілка, але потішала себе тим, що ще залишилися недограбовані ковбаси, консерви, бисквити тощо... А через годину крамниця вже була дощенту пограбована, вулиця опустіла, валялись тільки порожні коробки, бляшанки, бите скло, папір.

Коли грузовик виїхав на Невський проспект, Василь зупинив його і сказав до гвардійців:

— Спасибі за швидку й старанну працю. Перед тим, як приїдемо до градоначальства — всі пляшки з горілкою треба побити прикладами рушниць...

— Цар зрікся! — кричали з автомобіля, що їхав з протилежного боку, і роздавали летючки.

— Ну, слава Богу! — сказав Василь, узяв передану летючку й голосно прочитав, а по хвилині додав: — З такої нагоди дозволяю кожному з вас узяти собі пляшку вина, але не перепивайтесь.

Їдучи до градоначальства, Василь ще раз прочитав повідомлення Комітету революції. Летючки були друковані лише на одній сторінці. Виходили двічі або тричі на день. У них були відозви, накази, скупі новинки і всілякі спростування. Вони заступали газети, що не появлялися аж до 18 березня. Перші числа цих летючок розклеювали на мурах або стовпах, але пізніше, вже друге видання, появилася аж на чотирьох сторінках.

XI

— Ось вам наказ роздобути бензину, — сказав Вернишкура до Василя, який щойно приліг на канাপку відпочити.

— Ну, добре, — відповів Василь, глянувши на «предписаніє», — але, чому треба їхати аж у Волкову деревню?

— Бо весь запас бензини в столиці витрачений, у більшості без пуття, — всміхнувся гвардієць. — Телефоніст усі гаражі викликав і всі одне кажуть: «Немає». А у Волковій є цистерни і великі запаси бензини.

— Що ж, поїдемо, — сказав Василь, готуючись у дорогу. — Треба взяти грузовик.

— Я вже розпорядився, — відповів Вернишкура. — Треба привезти бензини хоч на тиждень. Гадаю, це буде прогулянка — подивимося на околиці.

— Безперечно, — Василь подумав хвилину й додав: — Мабуть, двох людей вистачить, очевидно, крім нас двох і шофера.

Ще не було й третьої години по полудні, як грузовик виїхав у дорогу. На Загородному проспекті довелось розпитувати, як проїхати до Волкової. За містом простягнулася вузьенька доріжка, геть заметена снігом, тільки середина протоптана санками на одну коняку, як звичайно їздять у Московщині. Видно було, що не то грузовики, а й звичайні автомобілі давно не проїздили тим шляхом. Посувалися вперед дуже обережно, але коли минули Волкову, грузовик на повороті потрапив колесом у рівчак.

— Ви лишайтесь тут, щоб витягнути грузовик, — сказав Василь. — А потім хай двоє з вас приїде до складу. Ось там, бачите, біля залізниці великі цистерни. А коли почуєте постріл, то біжіть до мене.

Василь попрямував до складу. Незабаром побачив на полі двох солдатів, які — зауваживши його — побігли йому навперейми. Василь обережно наблизився до них, що тим часом вибігли з глибокого снігу на дорогу і вже чекали на нього.

— Здорові були, — сказав до них привітно.

— Здравіє бажаєм, ваше благородіє! — вигукнув один із них.

— А що ви тут робите, вартуєте, чи що?

— Нет, на ворон полюємо... Зайшли Бог зна куди і їсти нема що. Якби зі старшиною, то знали б що не загинемо, — відповів солдат.

— А давно ви так без діла блукате?

— Вийшли в середу, як старшин у полку не стало...

— Як то, старшин не стало? Ви з якої частини? — здивувався Василь.

— З лейб-гвардії, Московського полку. Ото по революції ми вирішили, що старшини мусять бути обирані. Так і обрали по одному на сотню та ще й командира полку... — відповів солдат.

— Та це ж зовсім мало! Якже ж вони впоралися?

— Вночі прийшли до нас якісь цивільні люди й намовили солдатів, що старшин зовсім не треба, тоді, кажуть, і війни не буде... Так і вирішили. А коли рано прийшов наш сотник, молодий, нещодавно школу покінчив, бо ми тільки таких і вибирали, то його викинули крізь вікно, а потім, покаліченого, доби́ли... І ось нас двоє пішло блукати, бо не хочемо за таке діло нести відповідальність...

— І з того часу ви нічого не їли? — запитав Василь.

— Та їли в місті. Там якась пані з якогось комітету давала всім, хто в солдатській шинелі, по куснику хліба з м'ясом, з ковбасою або з сиром, — відповів перший.

— Ще й гарячого чаю і кілька цигарок на дорогу, — додав другий.

Так, розмовляючи, прийшли до складу. Управитель погодився відпустити потрібну кількість бензини на розписку градоначальника, що її мав з собою Василь. Поки готували бочки з бензиною, зайшли до контори.

— У мене до вас велике прохання... — нерішуче звернувся управитель до Василя. — Кілька днів тому, пожежники з Волкової розбили магазин з горілкою, перепилися і прийшли до мене...

Василь уважно слухав, не розуміючи, в чому справа.

— Вимагали від мене сто рублів, — продовжував управитель, — щоб складу з бензиною не чіпати. Я, звичайно, дав... без розписки, бо ніхто з них не хотів підписати. А сьогодні вранці вони знову прийшли... Зовсім п'яні, погрожували, що підпалять цистерни з бензиною, як не дам їм грошей... І що я маю робити? З власної кишені платити, щоб не підпалили?

— Не турбуйтеся, — сказав Василь, — поговорю з градоначальником, щоб вислав вам сторожів. А покищо, залишу вам оцих двох вояків, що прийшли зі мною. Ви їх нагодуєте?

— А певно ж, — зрадів управитель, — ще й дам кожному по три карбованці. Ось зараз вам навантажать бочки з бензиною і підвезуть до грузовика.

Василь попрощався з управителем. Покликав до себе обидвох солдатів, записав, на всякий випадок, їх прізвища, і сказав їм у чім справа. Вони дуже зраділи й не знали, як дякувати Василеві.

Тим часом почав падати сніг, майже зовсім сутеніло. Поки нагрузили бензину, виявилось, що шофер забув узяти карбід для ліхтарів, тож не було чим освітити дорогу. Ледве заїхали до Волкової. Тут їх чекала ще одна несподіванка: велика юрба загородила їм єдину дорогу.

— Дозвольте, пане прапорщику, пустити машину повною ходю, то ця наволоч розбіжиться, — сказав шофер, що дивився на юрбу з глибоким презирством, звичайно, як дивилось багато солдатів-техніків.

— Зупини машину! — відповів Василь, побачивши, що юрба миттю кинулась до самоходу. Василь вихопив револьвер, гвардійці стали з рушницями напоготові.

— Відступіться на чотири кроки! — гукнув Василь до юрби, — бо стрілятиму!

Один із напасників видряпався на грузовик, але злетів від удару чобота шофера.

— Хто ви? Чого ви тут? — гукали з юрби?

— З юрбою не балакаю, — відповів Василь. — Дайте двох представників для переговорів.

Юрба відступила, щось радилась. Потім вийшло двоє — один низенький солдат, другий — учень землемірної школи, обидва озброєні.

Хуртовина шаліла так, що нічого не видно було. Умовилися, що юрба чекатиме тут, а Василь з представниками піде на розмови до якогось будинку.

Василь зліз із грузовика. Його зараз оточили »конвоїри« — один оголеною шаблею замахнувся, а другий тицьнув револьвера у лівий висок Василя. Аж холодок пройшов по його шкірі... »Ну, подумав він, як поховзнеться котрийсь із них у темряві, то без лиха не обійдеться«.

— Вернишкуро, йди сюди! — гукнув він.

— Слухаю, — відповів гвардієць.

— Ітимеш за мною у двох кроках, — наказав Василь. — Якщо б хтось із них, ненароком чи навмисне, щось мені зробив, то заженеш багнет з рушницею йому нижче спини.

Почувши такий наказ, конвоїри опустили руки і зовсім притихли. Василь наказав своїм воякам пильнувати грузовика і стріляти, якщо хтось із юрби наблизиться.

Рушили в напрямку якогось світла. Це була корчма. Зайшли всередину. Василь тримав руки в кишенях, а за спиною у нього йшла охорона. В корчмі було повно людей, а ще більше тютюнового диму й випару. Всі кинулись уперед, лаючись і штовхаючись.

— Ага, впіймали! — кричав один до Василя. — Ось ми провчимо тебе, офіцере!

— Прапорщик каже, що він працює для революції, — сказав один з конвоїрів, якому пощастило протиснутися наперед і відгородити Василя від «волковців». — Чекайте, товариші, розглянемо його документи!

Люди поволі втихомирилися і уважно слухали, як конвоїр читав посвідку Василя: »... в випадку непослуху — має наказ розстріляти!«

— Оце добре, пане, що ви до нас заїхали, — сказав якийсь робітник, хитро посміхаючись. — Ми не знаємо, що на світі робиться, часописів нема, до міста далеко. Хто туди пішов — не повертається, а тут ще й сніг паде... Ви в нас перепочиньте, а за той час ми на вашій машині в Пітер поїдемо роздивитися... А потім повернемось і ви поїдете.

— Е ні, хоч і добра ваша порада, та спасибі, не для нас, — відповів Василь. Ми ще сьогодні мусимо бензину привезти, а коли нас не буде до восьмої увечері, то ще до півночі сюди півсотні козаків прискачє шукати нас...

Аргументи Василя подіяли на «волковців».

— То хоч попейте з нами гарячого чаю і розкажіть, що там і як? — вже просили вони.

Василь сів, а Вернишкура післав до автомобіля, щоб юрба розійшлася і грузовик під'їхав ближче. Потім коротко розповів про зміну уряду, зречення царя, і про нові завдання. А через десять хвилин вийшов і післав своїх вояків із шофером в корчму попиту гарячого чаю.

XII

Завжди зрівноважений Вернишкура прийшов у неділю, 25-го березня, досить схвилюваний.

— Ось що в нас трапилось, як розповіли мені «фінляндці» — говорив він. — Командир третьої сотні, звільнений із фронту, бо ранений, викликав своїх вояків і каже їм: «Революція вже скінчена, але війна — ні. Тож знову починаємо вправи і навчання». У цей мент якийсь гвардієць підійшов ззаду і прикладом рушниці розтрощив капітанові голову, вигукуючи: «Тобі добре так казати, бо тебе на фронт уже не візьмуть!»

— А, може, це була особиста помста? — запитав Василь.

— Хто його знає, я не чув, чи капітан був із третьої сотні, — відповів Вернишкура.

— Думаю, що в казармах і у фльоті солдати й матроси не хочуть робити таких вправ, як «за старого режиму», але гвардійці, що мені допомагали, точно й совісно виконували всі мої накази, — сказав Василь.

— Так, — погодився Вернишкура. — А це тому, що — з одного боку — це була праця, діло, а з другого — це для революції. Потрєте, вони підкреслювали свою служняність перед «чужинцями» — солдатами, робітниками, цивільними. А врешті, вони відчували, що ви часом погрожували зброєю саме тому, щоб не вживати зброї.

— Ви маєте рацію, — підтвердив Василь. — Ще колись у давні часи римляни казали: «Коли хочеш миру, готуйся до війни!»

— Еге ж. Але солдати все більше байдикують, тиняються по місту без діла, слухають, що інші балакають, а часом і самі промовляють на різних

»мітужках«. Вони й матроси стають зухвалими. Напр., щораз частіше, ніби розпитуючи про дорогу, зупиняють будь-якого »господіна генерала« і вже не кажуть йому »ваше превосходітельство«... От попросять у »господіна генерала« ніби закурити і навмисне пускають йому дим в очі... Ага, ось що я забув вам сказати, — перебив сам собі Вернишкура: — Сьогодні має відбутися Шевченківська маніфестація. Після панахиди в Казанському соборі, відбудеться демонстрація і кожний вояк-українець піде у своїм загоні до Державної думи!

— Хто ж цю маніфестацію влаштовує? — запитав здивований Василь.

— Кажуть, Петроградська Громада Товариства Українських Поступовців, — відповів Вернишкура.

— Чудово! — вигукнув Василь, — але, якже ж можна влаштовувати похід вулицями міста: поліція цілком знищена, а військові частини здеморалізовані... Продовж останніх днів градоначальство було чи не самотнім середком ладу, а може, й справедливості. Та в мене тепер є час, підемо разом на маніфестацію? — закінчив Василь.

— Е ні, — відповів Вернишкура. — Я поведу загін лейб-гвардії фінляндського полку... Зрештою, я прийшов попрощатися з вами, бо завтра вранці починаю працю в навчальній команді... Україна потребуватиме дисциплінованих, досвідчених вояків...

*

Швайцар градоначальства, що вже давно нетерпеливо чекав Василя, почувши енергійні кроки, широко відчинив двері:

— Ну, пане, гарно відбулося? — запитав він, як тільки привітався.

— Чудово! Я зараз розповім вам, — відповів Василь.

— Я буду дуже щасливий послухати, — обличчя швайцара, звичайно, чемно-байдуже, зробилося живим, привітним. — Ось зараз принесу вам чаю і побалакаємо.

— Добре, пане Богатиренко, — але, будь ласка, принесіть склянку й собі, нап'ємося разом, — попросив Василь.

— Авже ж, — вдоволено усміхнувся старий швайцар. — Я ось тут скочу, в сусідню кімнату, там увесь срібний посуд схований.

Василь залишився сам. Він не міг заспокоїтися і схвильовано міряв кімнату кроками, поглядаючи на годинник. Нарешті почув кроки й несподівано увійшов Вернишкура.

— Знаменито відбувся похід! — вигукнув він і, не чекаючи на запрошення, опустився в крісло. — Вибачте, — виправдувався, — я дуже втопився. А як панахида, сподобалася вам?

— Я прийшов задалегідь, але до собору вже не пощастило мені продістатися, навіть на величезну площу не міг просунутися...

— Так, — усміхнувся гвардієць. — Ми прийшли рано, а вже мусіли чекати на бічній вулиці.

Увійшов Богатиренко. Він приніс на підносі невеличкий срібний самовар, чайник, чудові англійські бисквити і свіжоспечений шоколадовий торт.

— Це з нагоди Шевченківського свята, — промовив він, ніби вибачаючись.

— Чудово відсвяткуємо! — сказав Василь.

Богатиренко вдоволено всміхнувся, розгладив бакенбарди і пішов по склянки, але, виходячи, зустрівся у дверях із сотником Голоцуцьким. Він відсторонився, пропускаячи гостя, і обличчя його знову стало байдужим.

— Та я бачу у вас, пане прапорщику, — сказав сотник, — цілу українську громаду градоначальства.

— Сідайте, вип'єте з нами чаю? — запитав Василь.

— З приємністю. Я лише на хвилину. Як панахида? Мені казали, що було понад двадцять тисяч учасників. Це ж, майже, дві дивізії!

Вернувся Богатиренко.

— Сідайте, пане Богатиренко, — припрошував Василь, і знову звернувся до сотника:

— А ви там не були?

— Не був, мав доручення їхати на Васильєвський острів і затримався... — відповів Голоцуцький. — Зустрів лише окремі загони, що верталися з маніфестації. Йшли в гарному порядку.

— Що мене дивує — це лад, — втрутився в розмову Вернишкура. — Поліції немає, міліціонери ще не звикли до порядку, а ось наші так знаменито виявили дисциплінованість.

— Я, на жаль, не був на панахиді, — скаржився Василь, — а шкода, кажуть, проповідь була дуже гарна. Сила людей була, а я навіть на площу не пропхався. Розкажіть ж Вернишкуро, розповідайте, що ви бачили, як відбувся цей величавий похід?

— Як, після панахиди був ще похід, себто — маніфестація? — перебив Голоцуцький.

— Еге ж, демонстрація відбулася знаменито, — почав з захопленням розповідати гвардієць. Не лише солдати і матроси мали жовто-блакитні стрічки, а й багато цивільних...

— Де ж вони дістали їх? — дивувався сотник.

— Коло собору роздавали, — продовжував Вернишкура, — мабуть, якийсь комітет приготував... А багато козаків із тутешньої залоги мали й жовто-блакитні прапори! Кубанські козаки з конвою царя виступили з бунчуками і старовинними прапорами...

— Я бачив їх, — перебив Василь. — Це чудове, незабутнє явище. Козаки на конях, у мальовничих жупанах, майже в таких, як у старі часи, під прапорами Гетьманщини XVII і XVIII століть, що переховувалися у музеях!

— Вони їхали попереду, — знову продовжував Вернишкура, мені було їх видно з бічної вулиці... Ми, себто, «фінляндці», пішли зараз після кубанців, а за нами величезна демонстрація всіх полків залоги, впереміш із музикою і кіннотчиками з лейб-гвардії...

— По черзі, а не впереміш, — поправив Василь гвардійця.

— Звичайно, я так і хотів сказати, — виправдувався гвардієць. — Порядок був просто неймовірний, військовий, хоч були і гуртки цивільних службовців, робітників або членів Громади... О, я бачу, ви вже скінчили чай наливати, — закінчив гвардієць, звертаючись до Василя.

— Дякую, пане Вернишкуро, — усміхнувся Василь. — Мені не пощастило побувати на панахиді, тож не хотілося стояти без діла, тим більше, що я знав, що відбудеться демонстрація до Думи...

»мітюжках«. Вони й матроси стають зухвалими. Напр., щораз частіше, ніби розпигучи про дорогу, зупиняють будь-якого »господіна генерала« і вже не кажуть йому »ваше превосходітельство«... От попросять у »господіна генерала« ніби закурити і навмисне пускають йому дим в очі... Ага, ось що я забув вам сказати, — перебив сам собі Вернишкура: — Сьогодні має відбутися Шевченківська маніфестація. Після панахиди в Казанському соборі, відбудеться демонстрація і кожний вояк-українець піде у своїм загоні до Державної думи!

— Хто ж цю маніфестацію влаштовує? — запитав здивований Василь.

— Кажуть, Петроградська Громада Товариства Українських Поступовців, — відповів Вернишкура.

— Чудово! — вигукнув Василь, — але, якже ж можна влаштовувати похід вулицями міста: поліція цілком знищена, а військові частини здеморалізовані... Продовж останніх днів градоначальство було чи не самотнім середком ладу, а може, й справедливості. Та в мене тепер є час, підемо разом на маніфестацію? — закінчив Василь.

— Е ні, — відповів Вернишкура. — Я поведу загін лейб-гвардії фінляндського полку... Зрештою, я прийшов попрощатися з вами, бо завтра вранці починаю працю в навчальній команді... Україна потребуватиме дисциплінованих, досвідчених вояків...

*

Швайцар градоначальства, що вже давно нетерпеливо чекав Василя, почувши енергійні кроки, широко відчинив двері:

— Ну, пане, гарно відбулося? — запитав він, як тільки привітався.

— Чудово! Я зараз розповім вам, — відповів Василь.

— Я буду дуже щасливий послухати, — обличчя швайцара, звичайно, чорно-байдуже, зробилося живим, привітним. — Ось зараз принесу вам чаю і побалакаємо.

— Добре, пане Богатиренко, — але, будь ласка, принесіть склянку й собі, нап'ємося разом, — попросив Василь.

— Авже ж, — вдоволено усміхнувся старий швайцар. — Я ось тут скочу, в сусідню кімнату, там увесь срібний посуд схований.

Василь залишився сам. Він не міг заспокоїтися і схвильовано міряв кімнату кроками, поглядаючи на годинник. Нарешті почув кроки й несподівано увійшов Вернишкура.

— Знаменито відбувся похід! — вигукнув він і, не чекаючи на запрошення, опустився в крісло. — Вибачте, — виправдувався, — я дуже втопився. А як панахида, сподобалася вам?

— Я прийшов задалегідь, але до собору вже не пощастило мені продістатися, навіть на величезну площу не міг просунутися...

— Так, — усміхнувся гвардієць. — Ми прийшли рано, а вже мусіли чекати на бічній вулиці.

Увійшов Богатиренко. Він приніс на підносі невеличкий срібний самовар, чайник, чудові англійські бисквити і свіжоспечений шоколадовий торт.

— Це з нагоди Шевченківського свята, — промовив він, ніби вибачаючись.

— Чудово відсвяткуємо! — сказав Василь.

Богатиренко вдоволено всміхнувся, розгладив бакенбарди і пішов по склянки, але, виходячи, зустрівся у дверях із сотником Голоцуцьким. Він відсторонився, пропускаячи гостя, і обличчя його знову стало байдужим.

— Та я бачу у вас, пане прапорщику, — сказав сотник, — цілу українську громаду градоначальства.

— Сідайте, вип'єте з нами чаю? — запитав Василь.

— З присмністю. Я лише на хвилину. Як панахида? Мені казали, що було понад двадцять тисяч учасників. Це ж, майже, дві дивізії!

Вернувся Богатиренко.

— Сідайте, пане Богатиренко, — припрошував Василь, і знову звернувся до сотника:

— А ви там не були?

— Не був, мав доручення їхати на Васильєвський острів і затримався... — відповів Голоцуцький. — Зустрів лише окремі загони, що верталися з маніфестації. Йшли в гарному порядку.

— Що мене дивує — це лад, — втрутився в розмову Вернишкура. — Поліції немає, міліціонери ще не звикли до порядку, а ось наші так знаменито виявили дисциплінованість.

— Я, на жаль, не був на панахиді, — скаржився Василь, — а шкода, кажуть, проповідь була дуже гарна. Сила людей була, а я навіть на площу не пропхався. Розкажіть ж Вернишкуро, розповідайте, що ви бачили, як відбувся цей величавий похід?

— Як, після панахиди був ще похід, себто — маніфестація? — перебив Голоцуцький.

— Еге ж, демонстрація відбулася знаменито, — почав з захопленням розповідати гвардієць. Не лише солдати і матроси мали жовто-блакитні стрічки, а й багато цивільних...

— Де ж вони дістали їх? — дивувався сотник.

— Коло собору роздавали, — продовжував Вернишкура, — мабуть, якийсь комітет приготував... А багато козаків із тутешньої залоги мали й жовто-блакитні прапори! Кубанські козаки з конвою царя виступили з бунчуками і старовинними прапорами...

— Я бачив їх, — перебив Василь. — Це чудове, незабутнє явище. Козаки на конях, у мальовничих жупанах, майже в таких, як у старі часи, під прапорами Гетьманщини XVII і XVIII століть, що переховувалися у музеях!

— Вони їхали попереду, — знову продовжував Вернишкура, мені було їх видно з бічної вулиці... Ми, себто, »фінляндці«, пішли зараз після кубанців, а за нами величезна демонстрація всіх полків залоги, впереміш із музикою і кіннотчиками з лейб-гвардії...

— По черзі, а не впереміш, — поправив Василь гвардійця.

— Звичайно, я так і хотів сказати, — виправдувався гвардієць. — Порядок був просто неймовірний, військовий, хоч були і гуртки цивільних службовців, робітників або членів Громади... О, я бачу, ви вже скінчили чай наливати, — закінчив гвардієць, звертаючись до Василя.

— Дякую, пане Вернишкуро, — усміхнувся Василь. — Мені не пощастило побувати на панахиді, тож не хотілося стояти без діла, тим більше, що я знав, що відбудеться демонстрація до Думи...

— Ви хочете сказати, до Державної думи? — перепитав недовіжливо сотник Голоцуцький. — Отої, що в Таврійському палаці?

— Еге ж, — відповів Василь. — Тож я пішов по Сергіївській вулиці та знайшов собі чудове місце, з якого все було видно. Трохи згодом над'їхали кубанські козаки. Зупинилися і почекали, щоб маніфестанти підійшли ближче. Потім зішли з коней і, під оплески маніфестантів, разом із поважними добродіями голосно прочитали свої вимоги і передали їх.

— Хто ж їх приймав? — знову перебив сотник.

— Не знаю, — відповів Василь. — Хтось із членів Думи... Військові домагалися, щоб в Україні була українська адміністрація, щоб українська мова була скрізь по школах, у церкві, у суді...

— Це розумно, — сказав швайцар, — передбачають на майбутнє...

— Вимагали, продовжував Василь, — негайно полегшити долю галичан і буковинців на тих землях, де ще розташована російська армія. А головне: вимагали звільнення закладників і арештованих на чолі з митрополитом Андрієм Шептицьким... Ця маніфестація, — закінчив Василь із захопленням, — дає мені віру в організаційні здібності нашого народу.

— Безперечно, ви маєте рацію, — задумано промовив сотник Голоцуцький. — Це знаменитий прояв дисципліни українців і він напевне матиме вплив на урядовців... українського походження.

— Так, — втрутився Василь, — але і російське суспільство мусить зрозуміти, що Україна не зникла з мапи Європи. Воно мусить усвідомити собі, що Україна воскресне і воно не сміє починати історію Московщини від краденої минувшини, від Української держави, не сміє привласнювати собі наш стародавній Київ, красти минуле України...

— Можливо, можливо, пробачте, — заметушився сотник Голоцуцький, поглянувши на годинник. — Дуже дякую за оповідання і чай, але мені треба йти, — він дзенькнув острогами, вклонився і вийшов.

— Піду і я, — сказав Вернишкура. — Прощавайте, зайду до вас за першої можливості.

— Всього найкращого, — попрощав Василь гвардійця. — Я мав у вас найкращого помічника, про якого тільки можна мріяти. Вибачте, що у Волковій мусив сказати вам »ти«.

Василь залишився з Богатиренком.

— Сотник Голоцуцький, — похитав головою Богатиренко, — не може зрозуміти, що від моменту зречення Романових від престолу закінчилася наразті персональна унія України з Московщиною...

— Як ви кажете? — перепитав Василь.

— Предки наші, хмельничани, — говорив сумно старий Богатиренко, — вирішили: »волім під царя східнього, православного«. Релігія грала велику роль і вони сподівалися, що православний цар буде людяно поводитися зі своїми добровільними підданими...

— Вірилося, що будуть так жити, як жили на Слобожанщині в ті часи, — докинув Василь.

— А опинилися у тюрмі, — як каже Шевченко. — І старий швайцар кинув очима на шафу, де лежав »Кобзар«... .

— Шевченко — найбільший співець нашого славного минулого, — сказав Василь.

— І найбільший знавець нашого майбутнього, — доповнив Богатиренко. — Він багато що передбачав. Я знаю не лише те, що написано в його »Кобзарі«, а й багато того, що було надруковане про Шевченка і знищене цензурою, або навіть і те, що не було надруковане, а про що говорили наші вороги. Давно я живу між москвинами, чимало бачив їх штучок і наслухався їх лайки проти »мазепинства«. Я з тугою тридцять років чекав тут хоч одного доброго слова... І дочекався в останні дні від вас, пане Василю... Коли дозволите...

— Звичайно ж, але ви кажете — тридцять років... — перебив йому Василь.

— Еге ж. Я приїхав молодиком, призначений у ґвардію. Гадав, як вислужуся, то повернуся в Україну, поберуся... Та ось намовили мене служити в градоначальстві. Тут я і застряг, залишився старим парубком, без відпустки, як водилося у старі часи... А мені так хотілося поїхати на Вкраїну, побратися там з українкою... — скаржився старий швайцар.

— Тепер поїдете у вільну Україну, може, ще й пару знайдете... — потішав його Василь.

— Ні, старий я вже надто. А на Україну таки поїду, і то за кілька місяців, і вже назавжди. — Богатиренко змінив тон і звернувся до Василя: — Хотів я вам, пане Василю, пораяти — вам не треба зголошуватися до полковника Юренєва і служити в градоначальстві.

— Як, не зголошуватися? — Василь так здивувався, що аж підвівся.

Богатиренко спокійно розгладив сивіючу бороду й промовив:

— В той час, як ви зголосилися до градоначальства — цар ще був на престолі й ваша присяга мала силу.

— Це інша річ, — зніяковів Василь, шукаючи відповіді. — Революція. А тепер треба воювати, бо війна ще не закінчена...

— А-а, революція! — вів далі Богатиренко. — Ось маєте часопис, а в ньому телеграма з Києва з 22-го березня. Там засновано Український Військовий Клуб ім. гетьмана П. Полуботка. Голова цього Клубу, Микола Міхновський, гадає, що без організованої власної військової сили не можна й мислити про здобуття повної волі Україні.

Василь читав газету, Богатиренко деякий час мовчав, а потім продовжував:

— Треба, отже, згуртуватися нам в одній родині. Треба всіх українців, вояків різних родів зброї, лікарів і військових урядовців, організувати в українську збройну силу, бо здобуття повної волі Україні залежить тільки від власних сил. Ви ще нікуди не призначені. Ваші документи, якщо не згубилися по дорозі, то напевно загинули під час пожежі в канцелярії військової округи. Зрештою, хто буде турбуватися долею старшини, який, імовірно, десь зник у завірюсі?

Василь мовчки слухав, увесь час міряючи кроками кімнату. Потім підійшов до шафи, оперезався поясом із шаблюкою і револьвером, і з притиском промовив:

— Іду до полковника Юренєва. Вранці він пропонував мені залишитися у нього старшиною або урядовцем для особливих доручень. Я обіцяв подумати, а тепер вирішив... — Василь рішуче закінчив: — Вирішив іти у відставку, а потім поїду до Кисва і зголошуся до Ключу! А вам, пане Богатиренко, щиро дякую за все, особливо за пораду.

Старий швайцар вдоволено усміхнувся:

— Ось і добре! Ідьте з Богом на боротьбу за Україну! Або, як написав у своєму Заповіті наш великий Шевченко:

»Поховайте та вставайте,
Кайдани порвіте,
І вражою, злою кров'ю
Волю окропіте!«

— Так, я знаю це, — промовив Василь, — але я все ще сподівався, що москалі зрозуміли наші прагнення і не треба буде »вражою, злою кров'ю« окропляти волю... Ви маєте рацію, дозвольте, поцілувати вас за пораду.

Богатиренко сердечно обняв Василя і радісно сказав:

— Я радий, що ви не будете пити з московської чаші московську отруту.

Василь уже був у дверях, зупинився і обернувся до Богатиренка.

— Не розумію, про яку отруту ви говорите? — запитав.

— Це ж так Шевченко каже про Якова де Бальмена у своєму безсмертному »Кавказі« — відповів Богатиренко. — Ось що він написав:

»Мій Якове любий! Не за Україну,
А за її ката довелось пролити
Кров добру, — не чорну; довелось запить
З московської чаші московську отруту«.

ПОЕЗІЇ

Левко РОМЕН

ЕДЕЛЬВАЙСИ

(з «Тирольського альбому»)

Не шукай їх на узгір'ях,
Де людський димує комин,
Ані в пралісах нагір'я,
Де не мовкне шелест-гомін...

Ні, спинайся вище й вище,
Де плаї вже не простують,
Скелі пнуться все крутіше,
А на них орли вартують...

Тільки й там ще не знайшов би,
Де й орли кістками сіють,
Де звітрілі голі щовби
Гордовито бовваніють...

Аж де мох лише упертий
Зеленить мурґи гнайси,
На межі життя і смерти
Знайдеш білі едельвайси!*

Там сміливця горде чоло
Заквітчає срібна квітка,
Де шпилі й верхів'я голе
Сніжна встелює намітка.

Там прояснюються мети,
Гамір глухне осорхурни...
Шлях довершення, поете,
Так захопливо сутужний!

*) Високогірська альпійська квітка.

СПРОСТОВАННЯ. Просимо в числі за жовтень (кн. X, стор. 1097) у вірші
Левка Ромена «МОНУМЕНТ», строфа 5-та, в ост. рядку
поправити «Спалахнути» на «Спахнути».

Редакція

Богдан БОРА

Л А С Т І В К И

*Ластівки на тину. Не співається.
Синій день, та уже не такий . . .
Павутиння у даль заплітається,
Осіпається лист золотий.*

*Далиня, вся сріблом перетикана,
Аж бринить від пісень пастухів,
А високо — ключі і курликання
Й безконечність прозорих шляхів.*

*Чебреці й васильки попід стріхами,
А в городі одцвіття жоржин,
Дико пахнуть чарівними ліками
Край доріг деревій і полин.*

*Як метелик, вітрець пригортається
До любистка, що сохне-згоря . . .
Ластівки на тину. Не співається.
В чужину, у дорогу — пора.*

1964

ПІЗНІЙ ЖАЛЬ

*Чому, коли я був з тобою,
Не слухав, як шумлять сади,
Як сні вечірньою порою
Колишуть верби край води?*

*Чому не слухав, як співають
Ясному сонцю колоски,
Як над шляхами синь черкають
Струнких тополь гнучкі вершки?*

*Чому, коли я був з тобою,
Не слухав, як пливуть жита,
Як по обніжках самотою
Блукає пісня золота?*

*Чому не слухав, як за обрій
Пливуть на травах вітерці,
Як про татар, про чудь і обрів
Дорогам шепчуть чебреці?*

Чому, коли я був з тобою,
Не обнімав розкрилих днів?
Чому з криничною водою
Не пив твоїх пісенних слів?

Чому ішов, як тінь, бездумно,
Куди пройшли мої діди?
Чому не цілував безумно
Моеї матері сліди?

Чому, коли я був з тобою,
В полях під зорями не спав,
Щоб Шлях з чумацькою Гарбою
Світив мені й до сну співав?

Чому, коли твій степ орався,
Не впав я зерном в борозну,
Як буква в книгу, й не зіллявся
В симфонію одну?

1964

Павло САВЧУК

С О Н Е Т

Любови й Правди не знайти і вдень,
Я все життя за Правдою шукаю, —
О, скільки я віддав би їй пісень,
Щоб світочем засяла в ріднім краю.

Їй я присвятив життя надхнень,
У ній шукав я квіту насолоди, —
І не знайшов той Божий Правди день,
Де б не було страждань, і сліз незгоди.

Чи ж можемо свій вік благословить?
В якому йшли лише тернистим шляхом, —
Та все в борні, і без спочинку мить:
Недоля була в ноги й руки цвяхом.

О скривджений, невинний мій народе,
Чи ти діждешся Правди в нагороду?! . .

1964

С О Н Е Т

Я часто згадую святочні дні,
Твою любов мовчазно-щирю, —
Дніпрові бризки, байдаків огні
І солов'їну пісню милу.

Ти й досі в серці незів'ялий цвіт,
А на устах — цілунок жаром, —
Блакитні ночі, наче раю світ,
В моїй душі ще сяють чаром.

Ввижається усміхнений твій зір,
Твій стан стрункий, мов з бронзи литий,
Як ніжної краси природний твір,
Що тайнами Творця повитий.

Ні пензель, ні різець, і ні перо,
Твій образ відтворити б не змогло!

1941

Ганна ЧЕРІНЬ

І С П И Т

Шовкова синь, і вітру колихання,
І п'янку пахне молода кора . . .
Пора для стріч, для першого кохання,
А в інституті — іспитів пора.

Клонились кволо стомлені лілеї,
Прощався з ними запізнілий май.
А ми йшли в каштанові алеї,
Де з нас сміявся тихо водограй.

І сівши дерев'яно і незручно
На трухлій лавці під розлогі віти,
Ми голосно читали наш підручник,
Щоб ніжну пісню в серці заглушити.

В очах в обох одне і те ж питання,
Настирливе, несміле й недоречне:
Що з нами? Може це і є кохання?!
Воно страшне, солодке й небезпечне . . .

Хтось цілувався дзвінко під каштаном,
А ми читали далі все, як слід.
І ти мені ввижався капітаном —
Ми вдвох пливли кудись в далекий світ.

Рука твоя була така гаряча,
І ніжна, і стривожена якась,
Що я злякалась і здригнулась, наче,
Її торкнувшись, раптом опеклась.

І ти спинився — тільки на хвилину —
І в очі глянув глибоко мені.
І швидко, пропустивши три сторінки,
Почав читати формули нудні.

І хоч були обое не ледачі,
Хоч нищпорили пильно ми в книжках,
Ніхто в цей день не розв'язав задачі,
Що може й зовсім не була важка.

Бо ти читав, а я не розуміла,
Пливла в думках на Білі острови . . .
З тобою вдвох, напнувши мрій вітрила,
Зеленим морем пишної трави.

Ми брались за пропорції, рівняння,
Блукали в темних нетрях теорем,
Та найпростіша з аксіом, кохання
Для нас була найтяжчою з проблем.

Питали нас про фільтри і компресор . . .
Як іспит ми здали — ніхто не знав!
Мабуть, нас пожалів старий професор,
Бо молодість свою він пригадав . . .

Минули дні солодкі, незабуті . . .
Чи ми з тобою стрінемося коли?
Здали тоді ми іспит в інституті,
Та іспиту з кохання не здали . . .

Ішли роки, як зливи-грозовиці,
І серце вітром рвали на шматки.
Забулися конспекти і таблиці,
Згоріли густо списані зошитки.

І теореми вже давно забуто,
І формули, й реакції хемічні . . .
Та зустрічі в саду за інститутом
Врослись у пам'яті моїй навічно.

М. ВЕРЕС

ВІДЛЕТІЛИ ПТИЦІ

Відлетять у вирій знову птиці
І забуде очі голуби,
Він тепер закоханий в рушниці
Ще сильніш, як перше у тобі.

Не гани, не сердься — чи ж допоможе,
Ти для нього — з'ява уві сні,
Інший вид повстанця затривожив,
Інші з ним і мрії, і пісні.

То вона учила їх співати,
На вояцьке звисившись плече,
Там — в стрімких, зазорених Карпатах,
Де не раз бувало гаряче . . .

І чомусь в юнацькому пориві,
Повний вщертъ стремління і надій,
Закохавсь шалено він у співі,
Може ще палкіше в ній самій.

А вона взаємність дарувала
Й нерозлучним з нею до мети
По пляях, узгір'ях, перевалах
Буде він стежиною іти . . .

То ж не сердьсь на любого, не треба,
Хай ховає серце всі жалі,
Він іще повернеться до тебе,
Принесе звиягу на крилі.

Тільки сни збуваються не скоро,
Поки стрічі підоспіє мить,
Ще не раз в карпатських косогорах
Піснь борні і слави прогремить,

Щоб луну ґрунями і по пущах
Аж до тебе рвійністю трембіт
Донести про юність невмирущу,
Про любов і ніжність, і привіт.

А тепер летять у вирій птиці
Й марить він про очі голубі,
Бо, хоча закоханий в рушниці,
Цей привіт із ними шле тобі . . .

НЕДОМОВЛЕНЕ

Ми не мали часу для розмов
Та всього й не сказати одразу,
Я учора раптово знайшов
Ще одну недомовлену фразу.

А сьогодні її не скажу,
Це життя укладається різно,
В ньому все мусить мати межу
І сьогодні, на жаль, це запізно.

Ну, а завтра . . . Воно надійде
Із напливом нового прибою,
Але слів як шукати і де,
Коли я вже не буду з тобою?

Кучерявий розвіється дим,
Зникнуть з віч димарі пароплаву,
Відпливу, повний рішення, ним
Доганять свою долю лукаву.

Де ди будеш? . . . Різниця яка,
Все одно не прийдеш на прощання
І здригнеться востаннє рука
Й береги відізвуться зітханням,

А як тільки ліхтарень огні
Поповзуть через вулицю плазом,
Ти почувеш, чи сточеш, чи ні,
З-поміж хвиль виринаючу фразу.

Розпливеться луна по воді
І завмре недомовленим слово,
Може й ти пожалієш тоді,
Що часу не було на розмову . . .

Чарльз СНОВ

СМЕРТЬ ПІД ВІТРИЛАМИ

(Роман)

(Продовження, 5)

Коли ми верталися до вілли Крістофер усміхнувся своєю характеристичною, трошки кривою посмішкою і сказав:

— Після розмови з Берреллом у мене склалося таке враження, ніби він опанував науку ведення слідства на заочних курсах.

Фінбов розсміявся. Я ж був надто стурбований, щоб реагувати на жарти. Щоразу, коли я вертався до вілли, мене охоплювала дедалі гостріша тривога, причиною якої була думка: що там чекає мене? Я боявся, що почую ще якісь жахливі новини. Щасливого кінця в цій історії бути не могло. В кращому разі я міг би сподіватися на епілог, про який мені коли-небудь удасться забути. Якщо сталося б найгірше... Ні, волів не думати про це.

Коли ми вернулися, всі вже сиділи за столом — був час ленчу. Евіс відсунула від себе тарілку з м'ясом і неухважно надкушувала скоринку хліба. У Тоні був такий же самий засмучений вираз обличчя, хоч, на відміну від мелянхолійних очей Евіс, її очі блищали. Уільям уперто мовчав, а у Філіппа був незвичайно пригнічений вигляд — майже такий самий, як того ранку, коли було вчинено вбивство. Ми, Фінбов, Крістофер і я, зайняли місця в цілковитому мовчанні. Раптом Тоня солодко позіхнула й сказала:

— Ах, як мені хочеться спати!

— Я вам співчую, — сказав Фінбов до неї, — на вашому місці я ліг би й трохи подрімав.

Але ці слова несподівано вивели Тоню з рівноваги.

— Ради Бога, скажіть уже мені все те, що хочете сказати! — вибухла вона. — Адже всі ви знаєте, що я не ночувала минулої ночі у своїй кімнаті? Чудово про це знаєте! Чому ж ніхто мене про це не запитує? Може, ви підозріваєте, що я хотіла когось убити? Скажіть — підозріваєте мене, чи ні?

Філіпп узяв її за руку:

— Та при чому тут це все, любя! Вони просто не хочуть втручатися не в свою справу.

— Чому вони нічого не кажуть мені? Вони могли б здогадуватися, що просто повинні сказати хоч щонебудь. Фінбове, чому ви мене ні про що не запитали? Ви не вірите, що я мусіла поділитися з Філіппом певними новинами, які не могли чекати до ранку?

— Це не моя справа, — ухильно відповів Фінбов. — Я певний, що все, що ви робите, має під собою найкращі підстави.

Тоня затулила обличчя руками, руде волосся її розсипалося.

Раптом Евіс тихо спитала:

— А про мене ви думаєте те ж саме? — Вона повернула до нас своє бліде обличчя.

Тоня знову стрепенулася і гістерично закричала:

— Так-так! Спитайте, що вона сама робила? Її також не було в кімнаті. Чому тільки я не маю права робити те, що мені подобається? Чому ви її ні про що не питаєте?

— Це правда, Евіс? Тебе не було в кімнаті? — різко запитав Крістофер, подаючись уперед. Здивування і тривога вкрили сіткою зморщок його худе обличчя.

Евіс ледь чутно відповіла:

— Правда.

І тут втрутився Фінбов. Він промовив чемним голосом:

— Мені здається, що ви даремно хвилюєтесь. Ми з Яном уже досягли такого віку, коли люди знають ціну мовчання. А це означає також, що після півночі ми воліємо не надавати значення нічому й нікому.

РОЗДІЛ ДВАНADЦЯТИЙ

ЛЮБОВНІ СПРАВИ ЕВІС

Зауваження Фінбова викликало посмішки, і ленч закінчився більш-менш спокійно, хоча дехто з присутніх ще кидав на своїх сусідів люті погляди, а в ідальні іноді западало напружене мовчання. Було ясно, що всі стримуються з останніх сил.

Після ленчу я виніс складане крісло на берег річки, щоб спокійно продумати все те, що побачив і почув, проаналізувати всі натяки на взаємні обвинувачення і зміркувати нарешті, до яких висновків міг дійти Фінбов. Незабаром до мене приєднався мій приятель. На моє здивування він розстелив на траві газету й почав розкладати на ній пасьянс.

— Не лякайся, Яне, — сказав він, помітивши мій здивований погляд. — Я не збожеволів. Просто намагаюсь грати ролю добродушного, але трохи пришепелкуватого приятеля. Після кожного розумного вчинку — а без них не обійдеся — доводиться присипляти пильність твоїх молодих друзів, показуючи, що насправді я звичайнісінький дурень. На жаль, мені ніколи не вистачало терпеливості навчитися правил пасьянса. Але, сподіваюсь, якщо я розкладатиму карти рядками, а потім збиратиму їх докупи, то це виглядатиме досить переконливо.

Удаючи, ніби пасьянс цілком заповнив його увагу, Фінбов розмовляв зі мною. Голос його звучав дуже серйозно, без тіні звичайної грайливості.

— Я заплутався, — говорив він, — зайшов у безвихідь. І здається, з кожною годиною дедалі менше розумію всю цю історію. Наприклад, все, що стосується до Тоні, складається у справжнісіньку головоломку. Що вона говорила вчора вночі Філіппові? Чому вона так боїться, що я якось вплину на нього? Що саме непокоїть його самого? Адже Філіпп — людина, яку важко збентежити, він надто легковажний для цього і звик заплісцувати очі на всілякі світові неприємності. Це дуже й дуже цікаве. Або візьмім Крістофера. В нього значно складніша вдача, ніж у Тоні й Філіппа,

і це ще більше заплутує справу. Я хотів би знати, чи його зауваження сьогодні вранці призначалися для надто допитливих сторонніх осіб? Втім, по дорозі у селище я зробив один конкретний висновок з нашої розмови.

— Який саме? — спитав я, спостерігаючи, як він кладе винового короля на бубнову двійку, себто — робить річ неприпустиму в жодному з відомих мені пасьянсів.

— Те, що Крістофер не хоче розмовляти про Евіс, — відповів Фінбов.

— Про що ж це має свідчити? — занепокоєно спитав я.

— Я й сам не знаю, — сказав він. — Якщо повірити в те, що минулої ночі казала Евіс, то поведінку Крістофера можна б було зрозуміти. Мужчини не дуже приємно розмовляти про жінку, яка його не любить. Звичайно, це правдиве лише в тому випадку, коли він сам любить цю жінку і збирається з нею одружуватись. Таке пояснення цілком імовірне. Очевидно, Евіс він таки подобається і, безперечно, він кохає її — ти сам чув, як боляче він реагував на моє запитання. Але обидвоє вони вважають перспективу одруження дещо нереальною.

— Чому ж у такому разі вона заручилася з ним? — запитав я.

— Не знаю. Але якби всі люди, перш ніж побратись, чекали доки до них прийде кохання, тобі, Яне, доводилося б щороку витрачати значно менше грошей на весільні подарунки. Для мене найважливіше в цьому ось що — як Евіс ставилася до Роджера? Пізніше я ще раз спробую перевірити, чи це правда, але покищо її версія повністю збігається з Крістоферовою.

— Ти щось надміру захопився взаєминами цієї трійки, — сказав я.

Фінбов перемішав карти і відповів:

— Якби мені пощастило визначити справжні стосунки між ними, я зумів би остаточно з'ясувати, чи винний Крістофер, чи ні. Він дуже розумний молодик, я б сказав — »здатний« на таке вбивство. Ти помічав, як він грає в бриджа? Він охоче ризикує. Гадаю, що у випадку необхідності, Крістофер міг би вбити людину. Крім того, мене трохи неспокоїть оцей медичний огляд. Якщо він не повернеться, або повернеться завтра ввечері в поганому настрої, я буду підозрівати, що це має якийсь зв'язок із вбивством Роджера.

Фінбов замислився.

— А втім, — продовжував він, — захоплюватися підозрами не слід. Крістоферові ж справді треба пройти медичний огляд. І взагалі, того ранку, коли сталося убивство, він виходив із каюти на дуже короткий час. Не так-то й легко вбити людину, поставити на місце румпель і привести себе до порядку за три хвилини. Можливо, він побачив або почув щось таке, що злякало його й примусило забігти до каюти.

Я постарався відігнати від себе картину, що постала зі слів Фінбова.

— Однак, — вів далі Фінбов, — не виключена можливість, що вбивця саме Крістофер. Якби існував мотив ревності, то це припущення було б навіть дуже правдоподібним. Оскільки ж, проте, ми відкинули цю можливість, — я гадаю, ми маємо на це право, — то важко знайти причину, яка могла б спонукати Крістофера на вбивство нещасливого суперника. Більш природно було б у такому випадку просто втішатися стражданнями Роджера.

— Є ще один можливий мотив, про який я говорив учора ввечері, — сказав я. — Крістофер міг убити Роджера, щоб зробити Евіс багатою спадкоємницею. А після одруження гроші належали б їм обидвом.

— Цілком можливо, — сказав Фінбов, — але з психологічної точки зору це припущення неслухне. Я сумніваюся, чи палко закохана людина пішла б на вбивство заради грошей, особливо, якщо в перспективі у закоханого — пристойна посада і всі його почуття сконцентровані навколо молодій жінки, яка ще остаточно не вирішила: виходити їй заміж за нього, чи ні. Я схильний думати, що Крістофер, навпаки, не хотів би цього; спадщина могла б усе зіпсувати, бо Евіс, напевно, визнала б, що не має потреби квапитись з одруженням.

— До якого ж остаточного висновку ти дійшов? — спитав я.

— Покищо до жодного, — відповів Фінбов. — Я саме створюю для себе портретну галерію твоїх приятелів. І в портреті Евіс бракує кількох штрихів. Тому сьогодні мені треба ще раз поговорити з нею. Почекай на мене тут, я скоро повернусь.

Я відкинувся на спинку крісла і заплющив очі, сподіваючись, що з цієї всієї плутанини в моїй голові викристалізується якась думка. Та даремно. Лише калейдоскоп облич і жестів миготів у мене перед очима — під акомпаньямент спокійного голосу Фінбова. Я побачив, як Евіс оплакує смерть Роджера («Вона непогана актриса» — казав із цього приводу Фінбов), як вона зляканими очима дивиться на мене з темного кутка ідальні, а потім розповідає Фінбову про свою мрію — справжнє кохання («Вона була надто стомлена, щоб так переконливо брехати» — сказав потім мій приятель). Втім, біль, що ми його самі завдаємо собі, як правило, довго не триває. За хвилину я вже вигадував теорії, що обвинувачували в злочині Крістофера. Мені здавалось, що Фінбов підозрює його, і до того ж було значно легше уявити собі поруч із вбитою людиною худорляве засмагле обличчя Крістофера, ніж думати про те, що чарівні очі Евіс могли спокійно спостерігати чорну дірку на грудях Роджера. Я намагався пов'язати всі факти між собою таким способом, щоб вони підтверджували гіпотезу, що вбивця — Крістофер.

Через якихось п'ятнадцять хвилин із саду прийшли Фінбов і Евіс. На обличчі мого приятеля грала приємна усмішка.

— Я бачу, ти не погано влаштувався, Яне, — сказав він.

— Я справді влаштувався дуже зручно, — кинув я.

— Шкода, — відповів Фінбов, — бо ми саме збиралися просити тебе покатати нас на човні.

Я зітхнув — і погодився, бо треба сказати, що я уважаю себе за непоганого яхтсмена. Одв'язавши човен, ми відштовхнулися від берега і поволі попливли річкою Терн у напрямку Поттеру.

— Евіс, — спокійно сказав Фінбов, — мені треба побалакати з вами.

І без того бліде обличчя Евіс пополотніло, але вона посміхнулася до Фінбова, що сидів напроти неї.

— Будь ласка, — відповіла вона.

— Побалакати на тему, яку літній мужчина найчастіше обирає в розмові з молодю жінокою, — вів далі Фінбов.

— А саме? — дівчина вимушено посміхнулася.

— Про її любовні справи, — сказав Фінбов. — Коли людина наближається до четвертого десятка, вона починає дивитись на сердечні справи ближніх із певної віддалі. Це допомагає їй ще більше заплутатись у своїх власних любовних справах.

Вивівши човен з небезпечного закруту, я попередив Евіс:

— Обережніше, любя. У нього ніколи не було серця. Він все це каже лише для того, щоб ви подумали, ніби воно в нього є.

Евіс спробувала посміхнутись.

— Мені не дуже хотілося б балакати про свої любовні справи, — сказала вона.

— Але вчора вночі ви охоче розповідали про них, — зауважив Фінбов.

— Тоді я була сама не своя, — сказала Евіс і так міцно стиснула губи, що вони аж побіліли. — Усі ми іноді верземо дурниці.

— Авжеж, — спокійно сказав Фінбов. — І дуже добре, що ми іноді так робимо. Це йде нам на користь.

— І до того ж розважає наших співбесідників, — докинула Евіс.

— Чужа необачність завжди нас розважає, — лагідно мовив Фінбов, — а необачність гарної молоді жінки має додаткову чарівність.

— Щиро дякую, — відповіла Евіс, — сподіваюсь, що я була доволі необачна, щоб справити вам неабияку насолоду.

— Для мого повного щастя вам треба додати ще кілька слів, — продовжував Фінбов. — Якби ви погодились зараз розповісти мені ще дещо, я був би вам незвичайно вдячний. Сподіваюсь, ви з охотою скористаетесь з нагоди зробити мені приємність.

— Такі речі я вже не раз чула, — скривилася Евіс. — Саме так говорили оті настирливі мужчини, що намагалися спокусити мене: »Зроби мені приємність, адже тебе це нічого не коштуватиме«. Боюсь, містере Фінбове, що ви надаєте своїй особі перебільшеної ваги.

Я намагався вловити всі нюанси цієї швидкої перестрілки, ввесь час думаючи про те, якою ж є Евіс насправді: врівноваженою молодю жінокою, чи тендітним тонкосльозивим створінням. Немов у відповідь на ці мої думки пролунали слова Фінбова, що раптом довели двоїстість натури Евіс.

— А я боюсь, що ви маєте перебільшену уяву про свою безпеку, — сказав він, не підвищуючи голосу.

Обличчя Евіс відразу стало нещасним, і вона, затаючись, промимрила:

— Ви хочете сказати, що поліція...

— Я хочу сказати, — перебив її Фінбов, — що коли ви не поговорите з нами, двома нешкідливими літніми джентлменами, вам доведеться мати справу з людьми далеко не такими чемними, як ми з Яном.

Евіс хвилинку мовчала. Потім, очевидно, рішившись, спокійно сказала:

— Вам обов'язково потрібні відомості про мої любовні справи?

— Боюсь, що так, — відповів Фінбов.

Евіс прикусила губу і несподівано заявила:

— Я ніколи нікого не кохала.

— Це, — сказав Фінбов, — велике нещастя для багатьох мужчин.

— Мені подобалося кількох мужчин, я непогано ставлюсь до Крістофера і, можливо, колись таки покохаю його. Але, чи знаєте ви, чому я з ним заручилася?

— Мені дуже хотілося б дізнатися про це, — сказав Фінбов.

— Щоб покласти край Роджеровим залицанням, — сердито сказала Евіс. — Мені був потрібний хтось, хто б захистив мене від нього, хто заборонив би Роджерові цілими днями увиватися біля мене, щовечора запрошувати мене до ресторану, забігати до мене в гості, коли йому заманеться. — Тут вона раптом опанувала себе і спокійно додала: — Протягом багатьох років Роджер хотів зі мною одружитися, але я ніколи про це й думати не могла. Звичайно, як друга, я його любила, і тепер, коли сталася оця жахлива річ, я шкодную, що не ставилася до нього краще...

Вона скорботно скривила губи і в її очах засвітився сум. Я уважно стежив за виразом її обличчя, а у моїх вухах бриніли слова Фінбова: »Евіс непогана актриса!..«

Спостерігаючи, як вона оплакує смерть Роджера, я нараз згадав теорію Фінбова про те, що насправді вона його ненавиділа. Заглибившись у свої думки, я не помітив, що човен підійшов надто близько до берега. Коли я змінив курс і знову став прислухатись до розмови, Фінбов саме сказав:

— Звичайно, для вас це було жахливе. Скільки разів він вам освідчувався?

— Він робив це регулярно раз на місяць протягом останніх трьох років, — сказала Евіс, сумно посміхаючись. — Відтоді, як мені минуло двадцять.

— Але ж ви рішуче відмовляли йому з першого ж разу? — звівши брови, теж посміхнувся у відповідь Фінбов.

— Містере Фінбове, — запротестувала вона, мало не плачучи. — Я ніколи не фліртувала з Роджером. Даю вам слово честі. Мені освідчувалось у коханні четверо...

— Щось замало, — прокоментував Фінбов.

Евіс глянула на нього і повела далі:

— За трьох із них я могла б вийти заміж. Крістофер — один з цих трьох і, очевидно, ми з ним таки одружимося. Я не можу заперечувати, що трохи фліртувала з усіма трьома. Ви ж знаєте, від цього дуже важко утриматися.

— Авжеж, — погодився Фінбов, — це надто сильна спокуса.

— Але за Роджера я ніколи не могла б вийти заміж і я ніколи з ним не фліртувала. Анітрохи, жодного разу! — запально мовила Евіс.

— Ясно, — сказав Фінбов. — Яне, ти б краще повертав назад, бо заплізнимось і місіс Тафтс буде жбурляти в нас тарілками.

Човен повільно рухався під легким вітерцем. Я зрозумів, що Фінбов дістає потрібні йому відомості й тривожно думав, до яких висновків він дійшов. Евіс, очевидно, здивувало те, що Фінбов більше нічого в неї не питає. На устах її вигравала нервова посмішка, немов вона шукала в собі сили ще щось сказати. Коли перед нами з'явилась нарешті вілла, дівчина зітхнула і промовила:

— Містере Фінбове, хіба ви нічого не збираєтесь питати мене про духовницю? Адже після смерти Роджера я успадкувала дуже багато грошей.

— Я вважаю, що цей факт не має жодного відношення до даної справи, — відповів Фінбов.

РОЗДІЛ ТРИНАДЦЯТИЙ

ОВІД У СУТІНКАХ

Останні слова Фінбова підбадьорили мене. Чекаючи на чашку чаю у їдальні, я радісно розмірковував над тим, що єдиною обтяжуючою обставиною для Евіс могла бути справа спадщини: оскільки Фінбов не виявив ніякого зацікавлення духовницею, виходить, він відкинув будь-які підозри, що Евіс може бути вбивцею. Відчуваючи величезне полегшення, я взяв чашку чаю з рук місіс Тафтс і навіть спробував посміхнутися, дивлячись на її грізне обличчя.

Тим часом решта товариства перебувала в настрої аж ніяк не кращому, ніж під час ленчу. Нервове напруження виявилось у кожного по-своєму. Уїльям методично пережовував їжу, не кажучи майже ні слова, і більшість часу присвячував читанню детективних або науково-популярних книжечок, лише іноді він вставляв якесь різке зауваження у розмову інших. Евіс мляво напівлежала в кріслі — здавалось, рештки жвавості покинули її; до того ж вона явно намагалась триматись осторонь від інших і майже не розмовляла. Поведінка Тоні стала ще агресивнішою, вона пробувала жартувати і хрипко сміялася з власних дотепів, проте видно було, що з нею от-от може трапитися дика гістерика. Крістофер їв спокійно, але лоб його був увесь поораний зморшками, а обличчя зовсім схудло. Філіпп підтримував досить безладну розмову з Тонею і Крістофером; пригніченість немовби хвилями захлистувала його. Тоді він раптом замовкав і сидів, як у воду опущений, не зводячи засмучених очей із Тоні.

Взагалі ж, атмосфера в їдальні була ще зносною тільки завдяки Фінбову. Правило, якого він дотримувався: поведь себе так, ніби нічого незвичайного й не сталося — не дозволяло їй решті порушувати удаваний спокій. Проте саме Фінбов спровокував, кінець-кінцем, вибух. Він заварив другу чашку чаю своїм способом і, покуштувавши рідину солом'яного кольору, пробурмотів фразу, що завжди звучала в нього однаково:

— Найкращий чай у світі!

Тоня не витримала:

— Фінбове, якщо ви хоч раз скажете це, я закричу!

А Уїльям додав з різкою ноткою у голосі:

— Ви повинні б були зрозуміти, що ваші манери — особливо абсолютно пусті й безглузді манери — мусять викликати злість і роздратування у людей, що живуть разом із вами в таких-от обставинах, як ці. Невже ви зовсім позбавлені уяви? Чи, може, ви робите це навмисне?

— Слухайте, Уїльяме, — запротестував я. — Фінбов — мій гість і я не можу дозволити...

— Так, мені відомо, що Фінбов — ваш гість, — обірвав він мою фразу. — Але я хотів би знати... — тут Уїльям зробив павзу, — ким він є крім цього? Я побачив, що Філіппові зіниці розширилися, Тоня вп'ялася пальцями в більця крісла.

— Так, ким він є крім цього? — повторила вона слідом за Уїльямом.

— Навіщо він приїхав сюди? — вів далі Уїльям. — Кожен ідіот зрозумів би, що нам тепер не потрібна жодна чужа людина, коли ми опинилися у найжахливішій ситуації з усіх можливих. Якого дідька він приїхав? Хіба що... — тут він глузливо посміхнувся, — хіба його привів сюди професійний інтерес.

Фінбов вибухнув абсолютно невимушеним сміхом.

— Мій дорогий Уїльяме, — сказав він, — ось що виходить, коли людина читає забагато детективних оповідань. Вона починає підозрівати, що за маскою кожного не досить інтелігентного обличчя ховається агент. Запевняю, що в даному разі мій зовнішній вигляд аж ніяк не обманює вас. Мені подобається спостерігати Беррелла, але кому б це було не до вподоби? Звичайно, в детективній повісті я б неодмінно виявився начальником Скотленд-ярду або ж, навпаки, вбивцею...

— Що ви тут робите? — невблаганно запитав Уїльям.

Фінбов і оком не кліпнув.

— Я приїхав сюди як приятель Яна, бо уважав, що можу бути потрібним йому тут. До того ж, сподіваюсь, що мені вдасться звільнити вас від деяких ускладнень офіційного характеру. Якщо ви хочете детальніше познайомитися з моєю особою, то раджу вам звернутися до біографічного довідника «Хто є хто в Англії». Я фігурую там головним чином завдяки тому, що видавець вирішив моїм прізвиськом заповнити прогалину між Фінбергом і Фінбургом. Якщо я дратую кого-небудь своєю присутністю — що ж: я можу залишити вас і переселитися до сільської гостиниці.

— Та не будьте смішним, — озвався Крістофер. — Через оце кляте нервове напруження Уїльям втратив здоровий глузд, якого йому взагалі бракує. Про те, щоб ви залишили нас, не може бути й мови.

— Безперечно, — спокійно промовила Евіс. — Уїльям мусить попросити у вас пробачення.

— Тобі, звичайно, легко бути чемною, — кинув їй Уїльям з гіркою посмішкою. — Що б не сталося, з тебе завжди як з гуски, вода спливає.

— Справді, тут нема про що сперечатись, ви залишаєтесь із нами! — вигукнув Філіпп, раптом пожвавившись. До нього чомусь повернувся гарний настрій.

— Гаразд, я залишаюсь, хоча б для того, щоб зробити на злість Уїльямові, — сказав Фінбов, посміхаючись.

— Ну, ось і добре, — підхопила Тоня. — Послухайте, забудьмо про все це. Як думаєте, можна заграти на патефоні й трохи потанцювати?

Всі погодилися; в цю хвилину всі погодилися б на будьщо. аби тільки відвернути свої думки від убивства. Уїльям наставив патефон і залунала мелодія повільного, сумовитого фокстроту. Тоня і Філіпп танцювали плавно й заміряно, а Евіс лише мляво переступала з ноги на ногу в обіймах Крістофера.

Фокстрот звучав дедалі жалібніше, і я замилювано стежив за Філіппом і Тонею, що так плавно рухались, ніби в них обидвох була лише одна пара ніг. Евіс поклатла голову на плече Крістофера. Навкруг очей у неї були темні кола. Та коли я знову подивився на її ноги, то побачив, що вони вже ступають граціозно і в такт музиці.

Раптом я побачив, що в дверях стоїть місіс Тафтс. Обличчя у неї було бліде, а губи міцно стулені.

Коли танець скінчився, вона обурено вигукнула:

— Яка ганьба!

— Облиште ваші дурниці, — сказала їй Тоня, але тепер уже ніщо на світі не могло б зупинити місіс Тафтс.

— Мені здавалося, що навіть люди, які зневажають Божі закони (тут вона люто зиркнула на мене, очевидно, тому, що Беррелл вказав їй на мене як на вбивцю)... які зневажають закони Божі, мусили б мати, принаймні, досить сорому, щоб не дозволити іншим займатися розпусними й грішними танцями, коли там лежить та нещасна людина, холодна й задубіла.

Ніхто не відважився відповісти їй. Фінбов, що звичайно був тим сміливцем, який брав на себе місію умиряти місіс Тафтс, у цю мить дивився у вікно, при чому мені здавалося, що на устах у нього вирає усмішка. Нарешті тишу порушив Крістофер:

— Місіс Тафтс, якщо ви не замовкнете, я змушений буду написати містерові Уільямсові, — сказав він суворо.

— А я заявлю містерові Уільямсові, що виконую лише свої обов'язки, — відгризлась вона. — Ніхто інший на моєму місці не погодився б залишитись під одним дахом із убивцею!

Раптом у розмову втрутився Філіпп — з тим властивим йому веселим зухвальством, якого він не виявляв сьогодні протягом цілого дня.

— Я радив би вам, місіс Тафтс, бути чемною, — сказав він.

— Що це означає? Що ви хочете цим сказати? — вигукнула вона.

— Я радив би вам бути чемною, — легковажно повторив Філіпп, — бо інакше ми розповімо містерові Уільямсові, що бачили вас у дуже компромітуючій ситуації з сержантом Берреллом.

Місіс Тафтс гнівно щось буркнула, але, на наш превеликий подив, густо почервоніла. Філіпп пирскав від сміху, а місіс Тафтс, люто фиркнувши, вибігла з кімнати.

— Коли я помру, — сказав Філіпп, — то, сподіваюсь, ви всі згадаєте, що в моєму житті я зробив одне добре діло.

Після втечі місіс Тафтс всі присутні в їдальні з підкресленою старанністю намагалися продемонструвати свою толерантність до інших. Уільям знову завів патефон і Фінбов з Тонею закружляли у вальсі. Крістофер узяв у руки газету і я запросив Евіс. Вона виявилася доброю партнеркою. Як приємно було танцювати з нею мовчки, віддаючись музиці. Останні дні були безперервним випробуванням нервів — доводилося уважно стежити за кожним словом, кожним поглядом, бо в першому-ліпшому з них можна

було знайти ключ до загадки. І, відчуваючи, як торкалося волосся Евіс моєї щоки, я мимоволі думав, яким же випробуванням мусили бути ці дні для неї і для інших. І я з радістю топив свої тривоги й сумніви в ритмі вальса.

Танці й кілька пісень, що їх виконали Тоня і Фінбов, допомогли нам, зовні досить мирно й спокійно, дочекатися обіду. Час від часу звучало, щоправда, кинуте ким-небудь різке слово, але до гістерії, що панувала в першій половині дня, було далеко.

Проте симптоми нервового перенапруження знову далися взнаки під час обіду. Вони швидко накопичувалися і відчувалось, що насувається буря. Гасові лампи знову чадили, і цього разу місіс Тафтс уже не могла дати собі з нами ради. Ми сиділи навколо столу в кімнаті, вікна якої виходили на річку, і їли при тьмяному світлі свічок, розставлених на полицях і столиках. Півтемрява якось таємниче змінювала зовнішність присутніх. У виконних шибках віддзеркалювалися вогники свічок, а далі, за вікнами, видно було темне небо із світлою смужкою над обрієм. За звичайних обставин ця кімната справляла б досить гнітюче враження, а тим більше тепер, коли нерви зовсім розладналися: кожне слово звучало як обвинувачення, кожна фраза ставала викликом на дуель, кожне обличчя було маскою таємничого незнайомця, що наводить жах.

Розмова не клеїлася. Місіс Тафтс майже увесь час грізно стовбичила над нашим столом. Коли вона, нарешті, вийшла, залишивши нас допивати каву, Філіпп раптом вигукнув:

— Скільки можна терпіти це! Сидимо тут усі разом — і одне одного підозріваємо! Я більше не можу!

Тоня пронизливо засміялася:

— Я скоро повірю в те, що ми всі разом учинили це прокляте вбивство!

— Мені б теж хотілося, щоб ми, нарешті, зробили щонебудь, — признався Крістофер.

Філіпп відкинув волосся, що — розсипавшись — нависло в нього над очима, і запитав:

— А що, достобіса, ми могли б зробити?

Евіс відвела погляд від їхніх збуджених, розпалених облич і почала дивитись у вікно, на оповиті темрявою болота. Вона була дуже бліда.

В розмову втрутився Уїльям:

— Ми, звісно, нічого не можемо зробити, — сказав він гірко. — Проте Фінбов, безперечно, тримає все під своєю контролею.

Тоня втупилася поглядом у Фінбова.

— Що ви думаєте про всю цю історію? — спитала вона в нього.

На хвилину запанувала напружена мовчанка. Потім Фінбов, галлянтно всміхнувшись, відповів:

— Я дуже рідко думаю. Ви також відмовитеся від цієї звички, коли станете трохи дорослішою, моя люба.

— Що з нами буде? — раптом закричав Філіпп, схопившись із місця. Від його різкого руху свічка поточилася і впала на підлогу. Один куток кімнати відразу став темним і страхітливо далеким. Я відчув, що нервово

напруження позбавляє наше товариство решток стриманости, що страх пробиває собі дорогу крізь тонкі заслони обережности й хитрости. Вогники свічок затремтіли і кімнату наповнив пронизливий, неприродно високий голос Філіппа:

— Хто це зробив? Боже, хто це зробив? Ми більше не можемо сидіти тут і грати у ввічливість!

Крістофер перехилився через стіл, також утрачаючи контроль над собою:

— Тому, хто зробив це, краще було б признатися тепер. Далі так тривати не може!

Тоня майже заверещала:

— Та скажи ж щонебудь, Евіс! Ради Бога, не удавай із себе богиню, якій нема до нас діла! Про кого ти думала тепер? Про Роджера, правда ж?

— Чого тобі треба від мене? — прошепотіла, полотноючи Евіс.

— Правда ж, ти тепер думала про Роджера? — повторила Тоня з хрипким, уривчастим сміхом.

Хрістофер схопився на ноги й закричав:

— Ах ти, проклята авантюристко, і ти ще смієш обвинувачувати її у такому? Таж ти сама обкрутила Філіппа тільки заради його грошей!

В першу мить Тоня зіщулилася перед цим вибухом гніву, та майже одразу в очах її спалахнула лють:

— Тобі теж дістанеться багата дружина! Дружина, що успадкує гроші Роджера. І ти смієш казати мені, що я обкрутила Філіппа...

— Авжеж, обкрутила! Більше того, я певен, що він у тебе не перший такий. У тебе, либонь, практика вже чималенька...

Крістофер дивився на неї зневажливо, спідлоба, його засмагле обличчя набрало густочервоного кольору.

Філіпп відсунув своє крісло і підійшов до Крістофера:

— Ти що верзеш? — крикнув він. — Що, достобіса...

— Відна дитинка, — обізвав йому Крістофер. — Ти, я бачу, таки влип.

— Я уб'ю тебе! — заверещав Філіпп. — Ах ти ж, мерзенний...

— З нас досить і одного вбивства! Відтягніть цього дурня! — вигукнув Уільям.

Філіпп опанував себе.

— Досить і одного вбивства... — прошепотів він. — О Боже!

І тут Тоня накинулася на Уільяма:

— Недоумок! Може, ти гадаєш, що вбивця — Філіпп, га? — в її голосі задзвенів метал. — Якщо хочеш, я можу назвати тобі вбивцю...

Фінбов не дав їй скінчити. Досить спокійно, але без свого звичайного красномовства, він сказав їй:

— Ну, годі. Не можна так ображати одне одного. Перейдімо до вітальні й будемо поводитися, як нормальні люди.

У вітальні ми розпочали партію бриджа — скоріше для того, щоб уникнути розмов, бо гра нікого не цікавила. Евіс стежила за грою і вела мої записи. Філіпп і Тоня сиділи на канапі й пошепки про щось розмовляли. Вечір тягнувся нестерпно довго і всі зраділи, коли Уільям заявив, що він стомився і йде спати.

— Гадаю, — сказав Крістофер, — що нам усім не завадило б зробити те ж саме. Не знаю чому, але мені також хочеться спати. Можливо, через оце болотяне повітря.

— Після закінчення школи я ще ніколи не йшла спати о десятій, — пробурмотіла Тоня. — Але я завжди охоче пристосовуюсь до нових обставин.

Увійшовши до своєї кімнати, ми з Фінбовом посідали на ліжках. Мій приятель запалив сигарету й задумливо сказав:

— Ще один багатий на події вечір.

— Чому ти не зупинив їх під час обіду? — спитав я. — Це була не дуже приємна сцена.

— А я зупинив їх, — відповів Фінбов.

— Після того, як вони зовсім утратили розум, — роздратовано кинув я.

— Мені хотілося почути, якої вони думки одне про одного, — признався Фінбов.

— Ну, і ти видобув хоч щонебудь цікаве для себе?

В мене виникла підозра, що він навмисне дозволив загальній гістерії розростися до таких розмірів.

— Нічого такого, що вкладалося б у логічну схему, — коротко відповів він і, підійшовши до вікна, почав дивитися у нього. Я також підійшов до вікна. Кілька хвилин ми мовчки курили. Потім Фінбов промовив так тихо, що я насилу розібрав слова:

— Мені це не подобається, Яне.

— Чому? — спитав я, відчуваючи, як завмирає моє серце.

— Я боюся, що одній з двох присутніх тут красунь незабаром стане дуже важко зберігати свою незвичайну вроду, — відповів він холодно.

— Що ти хочеш цим сказати?

— Я все більше схиляюся до висновку, що це — Евіс або Тоня.

Він сказав ці слова так холодно, що я відчув: ще трохи — і я знепритомнію. Тим часом Фінбов вів далі:

— Якби я міг вибирати, то волів би, щоб це була Тоня. З чисто естетичних міркувань. Евіс найчарівніше створіння з усіх, що їх мені доводилося бачити. І все ж я змушений звузити свої підозри до цих двох дівчат.

— Чому? — спитав я, втрачаючи останні крихти надії.

— Тому, що Філіпп відпав, Уільям відпав, а після нашої прогулянки по річці з Евіс ми можемо виключити і Крістофера. П'ять мінус три дорівнює двом.

— А що вона сказала тоді? — боячись зрозуміти правду, я не дозволяв собі мислити чітко.

— Між іншим — те, що вирішила вийти заміж за Крістофера, аби раз назавжди позбутися Роджера. А Крістофер не дурень, він, очевидно, розуміє це так само, як вона, — сказав Фінбов.

— І ти вважаєш, що це правда?

— Все свідчить про те. Евіс не кохає Крістофера — вона сама каже так і, очевидно, це правда. Таким делікатним, вразливим дівчатам звичайно дуже важко буває закохатися в «першого-ліпшого», — пояснив він, злегка посміхнувшись. — Зате таким, як Тоня — це мов іграшка.

— Але ж Евіс не могла б відважитися на одруження лише тому, щоб позбутися Роджера, — я спробував запротестувати.

— Боюся, що дуже часто причини для одруження бувають ще безглуздішими, ніж ця. До того ж, довідавшись стільки про Роджера, я не можу зрозуміти Евіс: на її місці я ладен би якнайшвидше втекти від нього до Маляї. І взагалі, звичайно, все це не так просто, як вона змалювала. Крістофер подобається Евіс, бо він — милий юнак із блискучими перспективами. Нікого іншого вона не кохає, а заміж вийти хоче. Це — головні чинники. Жоден психічний стан не буває таким простим, яким здається, коли його пояснюєш. Але, взявши до уваги всі ці сприятливі для Крістофера обставини, ми можемо зрозуміти рішення Евіс. Роджер тільки прискорив це рішення своїми настирливими залицаннями. Він мимоволі розвіяв її вагання — і вона заявила йому, що вийде заміж за Крістофера.

Це пояснення ще не переконало мене.

— Звичайно, — вів далі Фінбов, струшуючи комара із свого рукава, — в її очах все це має зовсім інший вигляд. Вона вважає, що з її боку це акт самопожертви, що вона ошаслиблює Крістофера. І, звісно, вона нізащо не призналася б, навіть самій собі, що просто хоче вийти заміж. Отже вона й зображує справу так, ніби в усьому винен Роджер. Але, зрештою, це тільки деталь, ніяк не пов'язана з убивством. Для нас же значення має ось що: Евіс була значно більш схильна одружитися з Крістофером, коли Роджер жив, аніж після його смерті.

— Ти не враховуєш того, що Крістофер міг ревнувати Роджера, — сказав я.

— Ні, ти ставиш це з ніг на голову. Роджер був безнадійно закоханий в Евіс. Отже Крістофер міг дозволити собі на великодушність, яку звичайно виявляють до суперника-невдахи. Про це я вже казав тобі сьогодні вранці.

Я пройшовся по кімнаті й повернувся до вікна.

— Отже, якщо ти не приймаєш моєї теорії про те, що Крістофер гнався за грішми Евіс...

— Не приймаю, — відповів Фінбов.

— То в такому разі він не мав ніяких причин убивати Роджера.

— Про Крістофера ми можемо забути, — підтвердив Фінбов. Він не тільки не мав ніяких причин убивати Роджера, навпаки — смерть Роджера була для нього просто невинною. Крістофер мріє про Евіс і тільки про неї. Поки Роджер був живий, Крістофер мав усі шанси одружитися з нею. Тепер, коли Роджер помер, ці шанси значно зменшилися.

— Так, — сказав я засмучено. — А що ти скажеш про Евіс?

— Просто не знаю, що й казати, — відповів він. — Я можу поділитися з тобою ідеєю, яку деякий час обмірковував. Тобі, звичайно, відома абсурдна теорія про те, що, коли ти хочеш заховати щось, то треба покласти це на найпомітніше місце? І я подумав собі: адже Евіс могла скористатися з того факту, що вона єдина з усіх має абсолютно очевидний привід до вбивства Роджера. Кому спаде на думку, що їй може вистачити відваги вчинити вбивство заради такого очевидного мотиву? А застреливши Роджера, вона могла прийти до тебе, до мене чи будь-кого й сказати: «Ах, я боюся, що

мене запідозрять у вбивстві заради грошей», — себто може знову назвати цей очевидний мотив. Ми, звичайно, збираємося навколо неї, гладимо по голівці, і вона виходить сухою з води після найпростішого у світі вбивства.

— Слухай, Фінбове, — сказав я люто, — невже ти можеш повірити в щось подібне?

Фінбов відповів не відразу:

— Вона весь час грає завчену роль, але я гадаю, все ж таки, що вона справді чимсь налякана. Людина, що знайшла в собі силу відважитися на таке витончене вбивство, навряд чи виказувала б потім такий страх. А втім, я не певний цього. Вона є одною з найцікавіших жінок, яких я зустрічав, — сказав він замислено. — Завтра я подивлюсь, які шанси могла мати друга чарівна дівчина — Тоня. А сьогодні наші розмови вже не дадуть нічого нового. До того ж і година пізня. Краще нам покластися спати.

В ліжку я даремно намагався знайти хоч один аргумент на захист Евіс. Фінбов перебив мої невеселі думки, зауваживши сонливим голосом:

— Цікава річ, Яне. Легко знайти вірогідні причини, що пояснювали б, як у цих п'яти людей могло виникнути бажання убити Роджера, але ще легше знайти причини, які спонукали б живого Роджера знищити їх усіх.

РОЗДІЛ ЧОТИРНАДЦЯТИЙ

ЛЮБОВНІ СПРАВИ РОДЖЕРА

Вранці під час сніданку ніщо не нагадувало про той жах, який панував тут напередодні ввечері. Тоня хизувалася своїм зеленим пеньюаром, який скоріше підкреслював, аніж ховав екзотичність її піжами. У місіс Тафтс від обурення аж шия почервоніла, але свій протест вона обмежувала лише тим, що жбурляла на стіл тарілки. Очевидно, вона ще не отямилася після глузливих слів Філіппа. Усіх нас забавляла ця пантоміна. Ранкове сонце яскраво освітлювало кімнату і після вчорашніх приступів підозри й страху нами, здавалося, оволоділи дружні почуття.

Навіть я піддався загальному настроєві, хоч страшні висновки Фінбова ще бриніли в моїх вухах. Це був якийсь дивний, незрозумілий перепочинок. Сказавши собі, що — зрештою — Фінбов може помилитися, я на якусь мить заспокоївся. Всі інші в ідальні немовби прагнули продемонструвати, що їм соромно за вчорашні сварки, що їх образливі слова пояснюються лише нервозністю і що всі вони визнають свої помилки й бажають знову стати друзями. Про сварку не згадували — ніби її зовсім не було.

Всі наче забули про ці жахливі п'ятнадцять хвилин, що були проведені при світлі свічок. Фінбов довго, з багатьма деталями розповідав історію про те, як йому довелося якось везти з Ліону до Ле Туке парочку французів-молодят, що справляли медовий місяць, і їхніх двох вельми тактовних друзів-провінціалів. Тоні особливо подобалося те, як усі намагалися догодити *«les jeunes mariés»* (так увесь час називали молоде подружжя тактовні друзі) і боялися словом чи поглядом збентежити їх.

— Фінбове, — звернулась вона до мого приятеля, — я б хотіла, щоб ви супроводили у весільну подорож мене з Філіппом. Нам теж буде конче потрібний друг, який піклуватиметься про нас.

— Я — людина скромна, — посміхаючись, відповів Фінбов, — і таке завдання мені не під силу.

Крістофер також був у доброму гуморі.

— Сьогодні я порадою Беррелла, — сказав він.

— Як саме? — спитав Філіпп.

— Піду до поліцейського відділу на Вайн-стріт, — засміявся Крістофер. — Якщо хтось із вас його побачить, скажіть йому, що я буду точно дотримуватися його вказівок і зовсім не збираюсь утікати. Якщо ж він виявлятиме ознаки тривоги, можете його заспокоїти, сказавши, що я напевно повернусь останнім поїздом.

— Я передам усе Берреллові, — приязно сказав Фінбов.

— Щиро дякую, — відповів Крістофер. — Коли я зустрічаю Беррелла, мене завжди кортить тицьнути його пальцем у живіт і сказати: «Бу-у!» Природа ніби навмисне створила його для такого роду жартів.

— Я теж ледве стримуюсь від цього, — пробурмотів Фінбов.

— Сподіваюсь, начальство не покладе тобі для початку половину заробітної платні... Але всі оті старигани неодмінно протуркають тобі вуха балачками про режим економії, — вставив Уільям, сьорбаючи чай.

— Так, це буде нелегка розмова, — посміхнувся Крістофер. — Отже, побажайте мені, щоб вони зрізали мені платню не більше як на десять відсотків.

Ми всі підняли свої чашки з чаєм і побажали йому успіху, а Евіс цокнулася з ним своєю чашкою і ласкаво до нього усміхнулася.

Зараз же після сніданку Крістофер поїхав, а ми постаралися провести ранок якнайприємніше: читали, писали листи, балакали і навіть грали у вигадану Філіппом гру під назвою «покер ідіотів». Правила її досить таки були складні. Спочатку треба було вишукувати в газетах безглузді фрази провідних представників англійської громадської думки, сказані під час публічних виступів. Цитати записувались на маленьких клаптиках картону, якими потім грали в покер, при чому вартість карти була тим більшою, чим безглуздіше висловлювання на ній написане. Найкраща карта дісталася того дня Евіс. Це були висловлювання трьох завідувачів шкіл і двох єпископів. Мені запам'яталися двос. Одне, що належало єпископові, було сказане в промові на захист сільської Англії і звучало так: «Я ніколи не бачив, щоб на Пікаділлі-сіркус люди танцювали навколо «травневого дерева»¹. Другу заяву зробив один завідувач школи: «Я певен, що з юнака, який учиться у школі морських кадетів і грає у футбольній команді, вийде краща людина, ніж з того, хто тільки добре знається на літературі. Якби більшість наших державних діячів замолоду була кадетами і грала у футбол, Англія ніколи не потрапила б у ті фінансові труднощі, в яких ми опинилися сьогодні».

1) «Травневе дерево» — прикрашений квітами стовп, навколо якого танцюють в англійських селах.

Перші ранкові години дуже нагадували щасливі дні, що їх ми проводили разом у минулі роки, настільки вони були спокійні й безтурботні. Однак незабаром спокій був порушений. До ленчу ще було далеко, а Тоня вже сиділа осторонь, сердито стуливши свої підмальовані уста. Роздратування непомітно підкрадалося до нас усіх, і цьому сприяв пронизливий вітер, що примусив усіх зібратися у вітальні. Вимушене сусідство дратувало кожного з нас і посилювало поганий настрій. У вікна періщив дощ, в комишах безперестанно свистів вітер, а на широкому небосхилі над болотами одна за одною пропливали низькі сірі хмари.

На річці одна-єдина яхта поволі рухалася проти вітру. Нею керували двоє юнаків. Дощ шмагав їх по обличчях, а вони вперто, але невміло намагалися повернути вітрило. Я задумливо спостерігав їхні дії.

Раптом на річці почувся стукіт мотору і в полі зору з'явився моторовий човен Беррелла. Він мало не наскочив на яхту і, блискавично повернувши до берега, зупинився.

— Цей Беррелл справжній лихач, — зауважив Фінбов. — Очевидно, він хоче з нами побалакати.

Ми відчинили двері на терасу. Беррелл увійшов і відразу ж заговорив, енергійно жестикулюючи й не звертаючи ніякої уваги на те, що з його дощовика стікає на підлогу вода:

— Добридень, — сказав він. — Я хочу ще трошки розпитати вас про... небіжчика. Здається, я нарешті наближаюся до кінця розслідування. Мені тільки потрібні деякі додаткові відомості про його життя. Тож прошу вас розповісти все, що ви пам'ятаєте про доктора Мілза з того дня, як ви з ним познайомилися. Ви мені не потрібні, міс Джілмур, оскільки ви доктора Мілза раніше не знали. Почнемо з вас, містере Кейпле.

— Перш ніж починати, — лагідно мовив Фінбов, — зніміть плаща. Якщо ви захворієте, це буде великий удар для всієї поліції. Ви ж промокли до нитки.

— А я й не помітив, — відповів Беррелл. Його очі сяяли: — Коли я вирішую зробити якийсь новий крок у слідстві, то більше ні про що й думати не можу.

— Саме в цьому і є ваше головне достоїнство, — зауважив Фінбов.

Беррелл вдячно усміхнувся.

— Отже, дозвольте нам, — вів далі Фінбов, — потурбуватись про ваше здоров'я.

Він допоміг Берреллові зняти плаща і підсунув йому крісло, що стояло біля вікна. Я розумів, що Фінбову будьщо треба підтримувати дружні взаємини з Берреллом, але ця перебільшена запобігливість була, на мій погляд, недоречною. Я узяв стілець, сів поруч із Берреллом і похмуро відповів на всі його запитання. Повідомив його, що вперше зустрівся з Роджером десять років тому, коли той саме почав практикувати як лікар-хірург у себе вдома; потім дуже часто зустрічався з Роджером і двічі приїздив до нього в гості під час його відпочинку в Італії, де він мав свою власну віллу, а Роджер гостював у мене, у моєму котеджі в Росс-шірі. Коли Беррелл поцікавився, чи був Роджер багатою людиною, я відповів:

— Він непогано заробляв, гроші в нього були.

— До того ж він мав успадкувати гроші свого дядька, правда? — допитувався Беррелл. — Після смерти сера Артура Мілза він мав одержати дуже багато грошей.

— Здається, так, — сказав я, не маючи ніякого бажання обговорювати цю тему детальніше.

— Ви не знаєте, містере Кейпле, — спитав Беррелл, — чи не збирався містер Мілз одружуватися?

— Гадаю, що, як кожен мужчина його віку, він мусив замислюватися над цим, — відповів я.

— Мені потрібна конкретна відповідь, містере Кейпле, — з докором у голосі сказав Беррелл.

Я подумав, що давати ухильні відповіді навіть Берреллові тепер небезпечно і сказав:

— Я чув про якесь нещасливе його кохання.

Беррелл старанно занотував усі мої відповіді в своєму блокноті, на обкладинці якого, як я помітив, був напис: «Обставини справи Мілза». Потім він прочитав свої записки і недовіжливо глянув на мене:

— Але ж я не дізнався від вас нічого нового! — вигукнув він.

— Що ж, шкода, — відповів я.

— Ну, гаразд, — махнувши рукою, добродушно погодився Беррелл, — все це однаково може придатися мені лише тоді, коли буде остаточно готова схема вбивства.

Я приєднався до Фінбова і Тоні, що сиділи разом в кутку вітальні, тоді як решта товариства скупчилася коло Беррелла, чекаючи своєї черги.

— Гелло, Яне, — спокійно сказав Фінбов. — Ти прийшов вчасно: я саме збираюся розповісти Тоні про те, що чекає на неї в житті.

— Я й сама добре знаю, — відповіла Тоня, засміявшись. — Все це чистісінькі дурниці.

— Але я певен, що вам мої пророцтва припадуть до смаку, — посміхувся Фінбов. — Будьте милою дівчиною і принесіть мені карти.

Тоня знайшла дві колоди карт, і Фінбов почав задумливо тасувати їх. Моя увага зосередилася на тому, що відбувалось біля вікна, де Беррелл саме опитував Евіс. Хоч я розумів, що нічого нового він, очевидно, від неї не почує, я все таки напружував слух, намагаючись розібрати, про що йдеться. З другого боку, я догадувався, що Фінбов «пророкує майбутнє» Тоні тому, щоб з'ясувати її реакцію і почуття. Це був типовий для нього засіб. Я знав, що він непомітно витягне з неї якісь відомості, потрібні для того, щоб зрозуміти справжню причину її хвилювання. Тож я спостерігав, як він розкладає карти двома горизонтальними рядками і бурмоче при цьому:

— Коли вам не сповнилося ще й двадцяти років, ви закохались у якогось брутета.

— Та не такий він був уже й брутет, — сказала Тоня.

— Так, карти теж не зовсім точно визначають його вигляд, — погодився Фінбов.

(Мою увагу тут привернув голос Беррелла: «Протягом останніх чотирьох років ви часто зустрічалися із містером Мілзом, міс Лорінг?» І почув спокійну відповідь Евіс: «Так»).

— А карти розповідають ще про кількох мужчин, — вів далі Фінбов. — Вони не вказують на точну кількість, але ясно, що їх було більше, ніж двос.

Тонин сміх прозвучав трохи вимушено.

— Цей останній, з каштановим волоссям, мабуть, і є Філіпп, — сказав Фінбов. — Він, а також той брюнет дуже вас любили. Так свідчать карти.

(«...Мій двоюрідний брат ввесь час розважав мене», почув я відповідь Евіс).

— Однак перед Філіппом є ще хтось, — продовжував Фінбов, дивлячись на карти з такою міною, ніби вони й справді про щось говорили йому.

— Це, напевне, Борис, — глухо втрутилася Тоня. — Хіба я не розповідала вам про Бориса, Фінбове? Я познайомилася з ним у Ніцці. Він закохався у мене, але мені було не до нього: лекції музики забирали мені надто багато часу.

— Тоді напевно той, про кого я кажу, звався Борисом, — пробурмотів Фінбов. — Бо цим хлопцем ви зовсім не знехтували.

(Беррелл уже почав опитувати Філіппа: «Чи давно ви познайомилися з доктором Мілзом?»).

— Карти брешуть, — сказала Тоня.

— Вони ж розповіли про ваші перемоги над Філіппом і тим брюнетом, чому ж їм не сказати правди і про інших? Таке ж трапляється, правда?

Тоня раптом підвелася, зіниці її очей розширилися.

— Це безглузда гра, — сказала вона. — Дякую, Фінбове. Краще розкажіть мені щонебудь.

— Я ще не торкався майбутнього, — посміхнувся Фінбов.

— Що буде — то буде, — сказала Тоня, скрививши підмальовані губи. Фінбов подивився на неї дуже уважно.

— Діло ваше, — відповів він, і я зрозумів, що він таки досяг своєї мети. Беррелл щось дуже довго записував у блокнот, потім побалакав віч-на-віч з Фінбовом і пішов.

Як тільки зачинилися за ним двері, пристрасті спалахнули з новою силою. Мені знову довелося слухати, як молоді люди взаємно обвинувачують одне одного, і я знав, що через кілька годин їм стане соромно за свою поведінку.

Під час чаювання руки Евіс тремтіли, а лице її було бліде і виснажене. Уільям похмуро сидів у кутку, схилившись над книжкою, ігноруючи товариство. Філіпп нервував і раз-у-раз робив спроби нав'язати розмову з Евіс. Тоня зневажливо відмовилась від чаю, образивши цим місіс Тафтс, і зажадала віскі з содою. Незворушений Фінбов сам заварив собі чай і, як завжди, пробурмотів: «Найкращий чай у світі».

Втомившись від усього цього, я надягнув макінтош і вийшов у садок. Провівши стільки годин у приміщенні, я з насолодою підставляв обличчя дощеві та слухав, як пронизливо свистить вітер.

Незабаром поруч мене пролунав голос Фінбова:

— Правда ж, приємний вечір, Яне?

— В усякому разі, тут значно приємніше, ніж у домі, — буркнув я. — Фінбове, хіба ти не розумієш, що це жахливе? Дивитись, як ці молоді люди щосили намагаються стримати себе... і зриваються? Хіба тобі не шкода їх?

— Ні. Мені просто... цікаво, — спокійно сказав він.

— На Бога, чоловіче, невже ти такий людиноненависник? — обурився я. — Невже тобі приємно спостерігати, як їх корчить і сіпає у тебе на очах?

— Мій любий старий друже, — ледве помітно посміхнувся Фінбов, підіймаючи комір свого плаща. — Якби я мав ніжну й лагідну вдачу, то просто не міг би робити того, що роблю. Я прагну зрозуміти людей, але не бачу ніяких причин для того, щоб лити над ними сльози.

Дивлячись на його суворе обличчя, я сказав:

— У тебе серце куди добріше, ніж ти вдасш.

Він засміявся, але нічого не відповів.

Сильний порив вітру схилив очерет до води і завмер вдалині.

— Якщо не помиляюсь, ти дурив Тоню своєю ворожбою, щоб дізнатись, яку роль відіграла вона в цій справі? — запитав я.

Фінбов широко розплющив очі, вдаючи, що незвичайно здивований:

— Боже, який ти кмітливий, Яне!

— Навіщо ж ти обрав такий кружний шлях?

— Тому, що іноді до правди найлегше дійти саме манівцями — замість того, щоб ставити запитання, відразу вимагаючи відповіді на них, — сказав Фінбов.

— На мій погляд, це дуже сумнівна метода, — зауважив я.

Фінбов посміхнувся і пояснив:

— Усталена точка зору на те, яким чином можна примусити людину розповісти про свої особисті справи, значно безглуздіша і наївніша, ніж можна було б сподіватися. Не дивно, що звичайній людині дуже важко дізнатися правди про чийсь особисті справи. Бачиш, Яне, річ тут у тім, що і ти, і всі до тебе подібні відчують якусь безглузду, побудовану на забобонах повагу до усних заяв. Коли хтось каже, що було, мовляв, так і так, ви схильні йому вірити. Навіть добре знаючи, що розмовляєте з брехуном, ви все таки думаєте, що в його словах є якась частка істини. А я керуюсь одним залізним принципом. Якщо хтось каже, що було, мовляв, так і так, я ні на мить не замислююсь над тим, наскільки правдива ця заява. Я просто питаю себе: »Навіщо ця людина змальовує події саме так?« А знайшовши причину того чи іншого твердження, дуже легко можна оцінити і його правдивість. Все, що ми чуємо в житті, — це суміш правди і брехні, за якою ховається безліч бажань, страхів і спогадів. Для того, щоб відокремити правду від брехні та зрозуміти суть справи, слід користуватись методами набагато витонченішими, ніж ті, до яких вдається Беррелл. Тоня, наприклад, сказала нам, що раніше не була знайома з Роджером, потім вона розповіла, що жила в Ніцці і почервоніла, коли хтось сказав, що в Ніцці вона могла познайомитися з Роджером. Справжня цінність цієї заяви є в тім, що з якоїсь причини Тоні не хочеться, щоб ми подумали, що вона була в Ніцці разом із Роджером. Це зовсім не означає, що вона була або не була в Ніцці разом із Роджером. Це означає тільки, що їй гидко

навіть думати про це. Уяви собі, що я скористався б з улюбленого засобу Беррелла і запитав її: »Ви зустрічались у Ніцці з Роджером?« Вона відповіла б негативно, а встановити правду про це якимсь прямим шляхом неможливо. Отже слід покладатись на асоціації. Якби я міг написати на папері сто слів, як от:

Школа
художник
метро
Ніцца —

і так далі, а потім примусити всіх членів вашого товариства, не замислюючись, написати напроти кожного з цих слів, з чим воно асоціюється, я гарантував би тобі дуже цікаві результати. Але моя метода спрощена, як розмовний варіант встановлення асоціативних зв'язків. Власне тому мене не дуже турбує сама тема розмови — я завжди можу зробити свої висновки. І саме тому я розмовляю з молодими жінками, коли вони втомлені, роз'ятрюючи тим самим своє благородне серце. Асоціативні зв'язки в людському мозку пробуджуються найлегше тоді, коли послаблюється самоконтроль. Саме тому я взявся також ворожити — адже більшість людей не позбавлена забобонів, вони сподіваються почути від мене правду, а це присипляє їхню увагу.

— А що б ти робив, якби не вгадав про Тониних кавалерів? — спитав я. — Ти сказав спочатку, що коли їй ще не було двадцяти років, їй подобався якийсь брюнет. А якби ти помилився, то не міг би ворожити далі.

— Дівчина з таким темпераментом, як у Тоні, — посміхнувся Фінбов, — напевно зазнає любовних мук ще до того, як їй сповниться двадцять. А коли йде про те, чи він був брюнет, чи блондин, то шанси були однакові. Ні, навіть не зовсім однакові, адже брюнети більше влюбливі.

Якусь мить я розгублено мовчав, а тоді повернувся до того, що мене цікавило:

— До яких же остаточних висновків ти дійшов?

— На це я дам тобі відповідь через кілька годин.

Вітер знову тоскно завив. Терпець мені урвався.

— Але ж ти вже знаєш, хто вбив Роджера? — запитав я.

Фінбов відповів дуже серйозно:

— Гадаю, що знаю, хто це зробив.

— Хто ж? — вигукнув я нетерпеливо.

— Зараз я не можу сказати тобі цього, бо своєю поведінкою ти зіпсуєш усе. Розумієш, Яне?

— А хіба ти не розумієш, що ця ситуація стає нестерпною для мене? — жалібно мовив я.

— Любий Яне, я намагаюся уникнути ситуації, яка могла б бути ще нестерпнішою для тебе, — відповів Фінбов, і в його голосі забриніла співчутлива нотка.

Наступні кілька годин після цієї розмови були для мене найтяжчі з того часу, як ми знайшли трупа Роджера. Під час обіду я мусив дивитися на

трагічне й засмучене обличчя Евіс, вольове й привабливе Тоні, і думати, що котрась із них є вбивцею.

Фінбов сидів між нами, жартуючи і балакаючи так, ніби розважав двох своїх молодих симпатичних приятельок, яких запросив на прем'єру модного ревію. А тим часом він знає, думає я, хто з цих двох чарівних створінь застрелив Роджера. Ніколи в житті я так не заздрих невимушеній поведінці Фінбова і одночасно так не обурювався тим характеристичним для нього спокоєм, який дозволяв йому втішатися своєю ролою.

І, дивлячись на цю трійцю, я в душі своїй палко благав долю, щоб Фінбов, кінець-кінцем, оголосив винною Тоню.

По обіді я спробував було почитати, але слова розпливалися перед моїми очима, складаючись, немов у тумані, в страшне речення, що знову й знову стукало у скроні: «Лікар із Гарлей-стріт загинув од руки своєї чарівної кузинки». Я дивився на Евіс, що безвольно сиділа в глибокому кріслі, і сотні разів повторював собі, що вона не здатна навіть на найменший поганий учинок. Зрештою, і Фінбов може помилитися. З Уільяма він зняв підозру на підставі майже фантастичних висновків, отже, цілком можливо, що вбивця — саме Уільям. Я ще раз перебрав у думці з самого початку всі обставини, що могли б свідчити проти нього. А Крістофер? Навіть якщо не можемо знайти мотивів, які штовхнули б його на вбивство, то це ще не означає, що нема підстав підозрівати і його. Цей злочин — діло рук Тоні, Уільяма чи Крістофера, але ні в якому разі не Евіс, запевнював я себе. Та за хвилину сумніви знову охоплювали мене. Не хотів би я пережити ще один такий вечір у своєму житті!

Коли повернувся Крістофер, це відвернуло мою увагу від моїх думок, і я був більш ніж вдячний йому. Він виїхав із Норвічу автомобілем і прибув до вілли вже десь о десятій увечері. До вітальні він увійшов усміхнений і задоволений.

— Ну, як справи? — відразу запитав Уільям.

— Чудово, — відповів Крістофер, сівши. — Здається, я всім сподобався. Затвердили і моє призначення, і заробітну платню. Звичайно, я сподівався, що так буде, але завжди приємно побачити такі речі на папері.

— Поздоровляю, любий, — сказала Евіс, сумно посміхнувшись.

— Дякую, серденько, — радісно відповів Крістофер, зазираючи їй у вічі й цілуючи її.

— Про що ж вони тебе питали? — поцікавився Філіпп, роздаючи всім наповнені чарки, щоб відзначити цю подію.

— Ставили безліч безглузвих запитань. Наприклад, якої я думки про расові заботони? Чи подобаються мені китайці? Як я збираюсь організувати наукові дослідження тощо, — відповів Крістофер, задоволено зітхнувши.

— А коли тобі робитимуть щеплення? — спитав Уільям.

— Наступного тижня, — відповів Крістофер і підняв свою чарку, дякуючи нам за тост на його честь. — Лікар виявився дуже приємною людиною, — повів він далі. — Мені раніше ніколи не доводилось проходити медичний огляд, і я не мав ані найменшої уяви про те, що він робитиме зі мною. Та, кінець-кінцем, він сказав, що я абсолютно здоровий.

— Такі слова про себе дуже приємно почути, — зауважив я. — Абсолютно здорових людей на світі не дуже багато. Вип'ємо за Маляю!

Потім одне за одним ми залишили вітальню, бо розуміли, що Евіс і Крістофер хочуть залишитись на самоті й обговорити своє майбутнє. А щоб наша тактовність не дуже впадала в око, кожен вигадував собі якийсь привід.

Тоня з Філіппом вийшли в садок. Уільям пішов до своєї кімнати, а ми з Фінбовом повільно попрямували коридором, що вів до виходу. Вже збиралися вийти надвір прогулятися, коли раптом почули місіс Тафтс:

— Алоїзіус, Алоїзіус, ота руда шльондра втікає зі своїм парубком. Вони одв'язують моторовий човен. Швидше приїздіть сюди, бо інакше вони втечуть! Треба їх спіймати!

— Це вона доповідає Берреллові по телефону, — прошепотів Фінбов. — Дуже цікаво.

Ми вийшли надвір і, обійшовши навколо будинку, зайшли в садок. За кілька хвилин над річкою розляглося гуркотіння мотора, і темний контур моторового човна, зробивши коло напроти вілли, зупинився біля берега. До нього підбігла якась широка присадкувата тінь.

— Алоїзіус, — прошепотіла тінь голосом місіс Тафтс.

— Я тут, Елізабет, — долинула відповідь з моторового човна.

— Вони рушили в бік Гіклінґу, — важко дихаючи, мовила вона.

— Зараз їх знайдемо, — відповів Беррелл. — Поїдете зі мною?

— З охотою, — люто промовила місіс Тафтс. — Ця шльондра зі своїм нікчемною задумала втекти у нас з-під носа. Певно, вони спробують дістатися до моря.

— Дякую, Елізабет, — мовив Беррелл. — Їм це не вдасться.

У світлі, що падало з вікон вілли, ми бачили, як низенька товста постать місіс Тафтс втиснулася у човен. Беррелл хутко рушив і човен помчав у бік Дайку.

— Ходім, Яне, — різко сказав Фінбов, — поведеш човен. Цього нам не можна прогавити!

Ми швиденько сіли в човен і взяли курс проти течії, підставляючи обличчя холодному, сильному вітрові. Береги зливалися з темним небо-схилом, вести човен було дуже важко і ми ледве просувалися уперед. Поки ми добралися до Дайку, всі тривоги й побоювання за Евіс вивітрувалися з моєї голови, бо вся моя увага була зосереджена на тому, щоб не на-штовхнутися на яку-небудь перешкоду на темній вузькій нічній річці. Коли ж ми завернули і я поставив вітрило проти вітру, то раптом відчув величезне полегшення. Адже втекла Тоня! Ми переслідуюмо Тоню! А Евіс, моя чорнява сумна Евіс, сидить собі спокійнісінько вдома.

Вітер посилювся, і я трохи спустив вітрило. Потім попереду почувся знайомий гуркіт і поруч з нами з'явився моторовий човен, розвернувся і підплив до нас. Човен загойдався на хвилях.

— Це ви, сержанте Беррелле? — ввічливо запитав Фінбов.

— Так, сер, я. — відповів він, показуючи своє кругле обличчя. — Я наздоганяв двох членів вашого товариства — міс Джілмур і містера Уейда. — У голосі Беррелла забриніла огида.

— Яка ганьба! — вигукнула місіс Тафтс, але нам її не було видно.

— Чи знаєте ви, містере Фінбове, чому ця пара поїхала до Гіклінгу? — запитав Беррелл.

Фінбов мугикнув щось невиразне.

— А тому, щоб зайнятися там пестощами, — відповів сам Беррелл.

— Щоб обійматися, — докинула своє обвинувачення і місіс Тафтс.

— Я сказав їм про це просто у вічі... — заявив Беррелл.

— І я теж сказала, — лунко вигукнула місіс Тафтс.

— Які безсоромні розпусники! — додав Беррелл.

— Я сказала їм, що якби вони були моїми дітьми... — почала місіс Тафтс, але втрутився Фінбов.

— Якби вони були вашими дітьми, то, напевне, не покохали б одне одного, чи не так, місіс Тафтс? — сказав він.

Беррелл успішно перемінив тему.

— Хто це з вами? Містер Кейпл? — підозріло запитав він.

— Так, і зі мною він у цілковитій безпеці, — відповів Фінбов, ледве стримуючи сміх.

— Завтра, — сказав Беррелл, — я починаю розшуки пістолета. А тепер відвезу місіс Тафтс додому й сидітиму в човні доти, доки не повернеться оця пара нікчем.

— Як прикро, що не всі люди наділені вашим почуттям обов'язку, сержанте, — пробурмотів Фінбов, але я повернув вітрило проти вітру й наш човен рушив уперед у напрямі Дайку.

В потоці було так темно, що ми двічі мало не в'їхали в очерет, що його в темряві зовсім не було видно. Раз-у-раз з-під носа човна злітали птахи, пронизливо скрикуючи спросоння. »Немов місіс Тафтс«, зауважив з цього приводу Фінбов. Нарешті я якось спромігся знайти фарватер, що привів нас до затоки Уайтлінг. Наш човен мчав під вітрилом і вода м'яко хлюпалася об його борти. Ми перетнули Уайтлінг і наблизилися до першої з віх, якими позначено шлях до Гіклінгу.

— Що ж будемо робити далі? — спитав я Фінбова.

— Пропливемо ще трошки, — відповів він. — Якщо ця парочка цілується, то десь тут, коло берега. Рушай попід берегом, тільки тихесенько.

Я не без задоволення виправив помилку Фінбова.

— На своєму моторовому човні вони напевно сіли б на міліну, якби підпливли до берега. Тут і в фарватері глибина не більше як три-чотири фути, отже, вони мусять бути десь по середині затоки, — переможно заявив я.

— Очевидно, мені колись доведеться помандрувати по цих заплавах пішки і, особливо, по фарватеру, — ані трохи не збентежившись, відповів Фінбов. — До речі, чому ти питаєш мене, де вони, якщо і сам це добре знаєш?

Я повів човен далі. Ми рухались крізь непроникненну темряву. Раптом над водою почувся чийсь голос.

— Здається, це Тоня, — прошепотів Фінбов. — На цих озерах голос чути за кілька миль. Треба ще трошки наблизитися до них. Навряд чи вони весь час віддаватимуться пестошам.

— То ти вважаєш, що вони цілувалися навмисне, щоб позбутися Беррелла і місіс Тафтс? — стиха спитав я.

— Авжеж, — відповів Фінбов. — Тоня дуже розумна дівчина. А втім, навіть якщо й справді цілуються, то це не повинно бентежити таких двох літніх джентлменів, як ми з тобою.

Мені здавалося, що він тихо засміявся. Приспустивши трохи вітрило, я скерував човен у той бік, звідки долинали голоси. Звуки розмови ставали дедалі виразнішими. Спочатку ми розрізняли тільки окремі слова, а потім почули і цілу фразу Тоні:

— Любий, я не розповідала тобі про це раніше, бо ця історія просто випала з моєї пам'яті. Згадала я про неї після цього вбивства.

Дзвінкий голос Філіппа ми почули вже зовсім виразно:

— Треба було розповісти мені перед тим, як ми приєдналися до цієї компанії. Якби я знав, що ти була знайома з Роджером...

Хрипкий Тонин голос перебив йому:

— Якби я знала, що ми їдемо саме до Роджера Мілза, то, звичайно, розповіла б тобі все. Але ж ти просто назвав його ім'я, а на світі є сотні Роджерів. Побачивши, що то за Роджер, я вже просто не хотіла розповідати тобі, щоб ти не сушив собі голови.

— І, все таки, ти повинна була розповісти, — наполягав Філіпп.

— Та тут не було про що й говорити, — відповіла Тоня, — Ніцца — веселе місто, там була велика спека, а я... просто мусіла мати когось, з ким можна б було пофліртувати. І Роджер був перший, що мені тоді зустрівся. Оце й усе. Через пару місяців він мені обрид. Звичайно, він закохався в мене, але я його кинула.

Голос Філіппа потеплішав:

— Ну, це й справді... дрібничка...

— Мій любий, — відповів голос Тоні, — я мусила нарешті розповісти тобі все, бо ця історія мене дуже мучила. Адже клята поліція напевно про це дізнається і потім мене питатимуть, чому я брехала й нікому не сказала, що була знайома з Роджером до цієї зустрічі. Я мусила признатися тобі ще перед тим, як поліція з'явиться і почне чіплятися до мене. Вона, певно, намагатиметься довести, що оскільки в мене був роман з Роджером, а потім ми посварилися, то, виходить, я його вбила, — тут у Тониному голосі забриніли гістеричні нотки.

Філіпп почав заспокоювати її:

— Ніхто тебе не обвинуватить. Поперше, вони ні про що не дізнаються, а якщо й дізнаються, то це не матиме ніякого значення.

— Не будь телепнем, Філіппе, адже вони підозріватимуть саме мене. Я знаю, що так воно буде, — розлючено говорила Тоня. — Всі думають, що це зробила я. А я клянусь тобі, що провинилась лише тим, що два роки тому фліртувала з Роджером. Я кинула його і більше вже з ним не зустрічалася.

Філіпп лагідно відповів:

— Тоню, люба, мені не потрібні ці клятви. Не хвилюйся, ми знайдемо якийсь вихід. Фінбов допоможе нам у цьому. Забудьмо про вбивство, про полісменів та всі інші дурниці...

Це були останні чіткі слова, що нам пощастило почути. Фінбов тихо прошепотів:

— Я вважаю, що чужі розмови слід або підслухувати зблизька, або зовсім не підслухувати.

Додому ми дісталися швидко й без перешкод. Фінбов сидів мовчки, замислившись. У темряві жеврів червоний вогник його сигарети. Він не промовив жодного слова, аж коли ми побачили освітлені вікна вілли, він спокійно кинув:

— Я починаю все розуміти.

(Закінчення у наступ. числі)

НА ЗЛОБУ ДНЯ

МОНОЛОГ ЄДИНОНЕДІЛИМЦЯ біля пам'ятника Шевченкові

Москва Шевченка »в балахоні« —
І за півмісяця вперед! —
»Шагать« пустила на колоні...
І вже Америці — не мед...

Таж Рбіся — це Конго... в кубі!
Хто схоче пальця устроить?!..
Хоч ті мільйони надять грубі,
А потім — »бунти« чим тломить?!

... Отож, »святая Неделімко« —
Мішалку націй — сміло в рух: —
Вивозь »охочих« просто взимку, —
Хай їм мороз »гартує« дух!..

Це й демократам імпонує,
Бач — інтегрують Конго всі:
Нехай, мовляв, усім слугує
Порядок, мир... в усій красі.

Царі... восту́зились рока́ми,
Щоб да́ть Кавказові свій мир...
Ці ж — геть!... кавказців з дітваками,
І ними... вгні́бли Сибір...

Тепер — своя рука владика:
»Сваїх« орловців, тульчаків
Черга охочих теж велика —
Упертих заступить »хохлів« ...

»Колонізація просторів« —
Немилий шовіністам акт,
Та з практики, а не з теорій,
В Америці теж знаний факт...

Розсмо́кчуть мас нові припливи
(Колись — причини війн, борні)
Національні всі масиви...
От — і кінець тоді війні!

А на протести всіх »екзильних«¹
Хто ж буде свій звертати слух,
Як клопотів набралось чільних
Уже в самих — повище вух?!..

В Америці ж нема »кормиги«²,
А по-англійськи... чом тут »спік«?..
Так від Паці́фіку й до Риги —
Теж буде всім — »радной язик«!

»Сепаратісти« хай скрего́чуть...
Та їм — не довго скреготать...
От — зуби є, то ще торочать,
Та зі́тре час... І тра мовчать.

А як народ один настане,
»Саветскій« з'єднаний народ, —
»Кому ж бракує« — в світ погляне:
Тих »чісто русскіх« ще »свабод«?!«

Підслухав і подав чесний громаді — ЛЕЛЬ

1) тобто урядів націй, що їх силоміць прилучено до ССРСР.

2) тобто — ярма чужої влади.

Софія НАУМОВИЧ

Книжка, що викликає тривогу і подає надію

Іван Кошелівець: *»Сучасна література в УРСР«, вид. Пролог, 1964, Нью-Йорк—Мюнхен, стор. 378, обклад. Якова Гніздовського.*

Сантиментальний наш наголовок не підходить для речової рецензії. А проте він точно передає настрій, із яким пишуться ці рядки, та з яким читач читатиме цю книжку, що говорить про чергове, — та яке ж короткотривале! — відродження української літератури. Коли мова про відродження, — годилося б радіти. Та як же радіти, коли воно приречене на нове спустошення, яке, зрештою, вже й відбувається, тільки ми ще не знаємо його розмірів. І як же радіти, коли пустошать душі молоді?..

»Сучасна література в УРСР«, — це перша спроба зробити підсумки цього відродження, вік якого всього... сім років (1956-1963). Перед поколінням »шестидесятників«, автор обговорює й попередні покоління та історично-політично-літературне підґрунтя, на якому виросло найновіше покоління письменників, чи, радше, всупереч якому, воно вибухло зі силою »стисненої пари«, коли тільки знайшло щілину. За авторовою схемою, воно четверте з черги літературне покоління ХХ стол., і для нього, — ясна річ, — автор має найбільше симпатій. Проте він не засуджує й попередніх поколінь, зокрема тих, які вижили до наших часів, бо:

»Є їх щось близько 600 осіб, і являють вони сьогодні найбільшу силу, яка відстоює існування української культури. Саме те, що вони в умовах глуму й утисків над українською мовою, не зреклися її, лишаючися українськими письменниками, зрівноважує всю решту. Це стосується не тільки до тих, кого ми шануємо за людяність і відвагу протистояти натискові неситіського зла московщини, а й критикованих нами, як Корнійчук, Дмитерко і їм же ність числа. Бо бути українським письменником у советчині, це — (не хочу бути патетичним, але мушу вжити цей термін), — це подвижництво« (368).

Та не зважаючи на цю кінцеву заяву, — І. Кошелівець дуже критично ставиться до різних проявів рабського вислужництва ворожій Україні Москві, хоч і розглядає всі явища виключно з культурного боку, точніше, зі становища українського літературознавця. І тому, наприклад, знаходимо в книзі »Сучасна література в УССР« цікаві й оригінальні погляди на попереднє »розстріляне відродження«, яким автор не так сліпо захоплений, як інші сучасники цієї епохи, що живуть на еміграції.

»Але з другого боку, — пише автор на стор. 106, — тут є небезпека впадати в крайність, не помічати слабостей літератури того часу. Як це роблять ті, що ідеалізують цю добу і бачать там такі мистецькі вершини, що нема про що й мріяти як тільки повернутися до них. Це зовсім не с так, і об'єктивність зобов'язує сказати, що попри справді ренесансовий дух і

наче вперше відкриті очі на те, якою має бути справжня література, двадцять років в творчій продукції не були такими великими, як декому сьогодні здається. І зокрема мало чого мистецьки повноцінного залишилося від другого покоління радянської літератури... Причини? Їх можна бачити вже з числових співставлень... про кількість загинувших і репресованих письменників... Але хіба і в найкращі роки цього десятиліття була повна свобода творчості, як вона є самозрозумілою, подібно наявності повітря для дихання, для західної літератури? Арешти чи репресії були тоді ще поодинокими явищами, але завжди вважалася кінцевою політизація літератури у вузькотенденційному дусі комуністичної советчини. Тому так разить нас уже сама термінологія, навіть у тих документах, які ми залюбки цитуємо, як свідчення національної свідомості і розуміння суті літератури... Так само ж хвалені тепер нами «Літературний ярмарок» і «Пролітфронт» з тодішніх часів тільки з-за самої термінології неприємно читати. Очевидно, справа не в самій тільки термінології, а в тому, що такі політичні концесії були обов'язковими в самій мистецькій творчості і великою мірою її знецінювали... Хай тому не дивує нас певна розхристаність і фрагментарність літератури двадцятих років, брак форми в ній, наявна невикінченість. Усе тоді хапалося нашивку, наче в передчутті, що за кілька років і це буде заборонене... І не тільки такі, як О. Влизько чи В. Підмогильний, що були постріляні, загинули для української літератури, а «пропащими силами» стали в ній і ті, хто, як Ю. Яновський, М. Бажан чи Л. Первомайський, не були репресовані, але й не дістали змоги належно себе виявити, лишилися майстрами, що не сказали свого слова. Непомільний же в своїх інтересах примітив обрав для себе найбільш безлике і підніс його до рівня ніби найвищих майстрів радянської літератури... Найтипівішим... є безумовно Олександр Корнійчук...»

Не менш цікаве окреслення І. Кошелівця і для відомого «рушничка», що за нього велися завзяті бої, гідні кращої справи, на сторінках наших газет. Тут мова про «тих поетів, що пишуть про рушники дівочі, про ранок у степу, про почуття...» Ну й вимога до поезії! Чи не прозорий це натяк на «Пісню про рушник» А. Малишка як найвищий зразок поезії! Справді ця розслинена на мільйонах грамофонних платівок сентиментальна банальність дійсно під смак півграмотного «хазяїна»!...» (144).

І далі, Корнійчукову творчість автор так дотепно з'ясовує: «І тут і там фрази, дешеві й порожні, але, на думку, Корнійчука, «красиві». Читаючи цей нудотний фальш, аж крикнути хочеться...: «Олександр, не говори красиво!...» (147).

«Пересічність, яка дійшла до влади в оформленні партійної касті, свідомо й підсвідомо... ненавиділа ренесансову людину. Її свідомості вистачало на те, щоб розуміти, що здійснити свій ідеал отарного суспільства вона зможе — тільки переступивши через труп української людини» (171). «Дійти до такої рабської покорі літератури перед партією могло тільки в результаті убивства ренесансової людини, яка ніякому уніформуванню добровільно не могла піддатися» (173).

З цими думками автора кожен погодиться. Але деякі його думки можуть викликати застереження, хоч логіки відмовити їм не можна: «Говорячи про ренесансову людину, треба розуміти її як психологічний тип із властивим йому життєвим і творчим наставленням... І в цьому пляні не має значення поділ на партійних і позапартійних письменників... Деякі партійні були менш ревними блюстителами партійної лінії, ніж позапартійні, і не один з них раніше від останніх пішов на страту» (175).

Зате ж кінцевий висновок І. Кошелівця про цей ренесанс, підпертий незбитими аргументами, переконує: «Перемога української визвольної війни не була довготривалою, але розгін національного відродження тривав далі. Він був такий потужний, що потрібно було не менше п'ятнадцяти років найжорстокішого більшовицького терору, щоб його зупинити. Тільки люди, засліплені марксо-ленінською догматикою, можуть приписувати українське відродження двадцятих років більшовицькій революції, тим часом, як воно жилося «золотим гомоном» Києва 1917-20 років, універсалами Центральної Ради. У життєвих інтересах більшовизму було знищення його. Але на початках ніхто не міг бачити ясно, до чого йдеться, відродження тривало і в ньому, вже за советчини, діяли й антикомуністи і члени комуністичної партії. Ця обставина витворила таку складну взаємодію сил, що пояснення тодішніх подій поділом на чорне й біле може довести тільки до поверхових і фальшивих висновків» (175-6).

Дуже влучно характеризує і виправдує автор стиль «розстріляного відродження». Оця самопевність, завадіяцтво, викликання на герць, сварливість та гра з небезпечною полемікою, пародійність, памфлетизм, блеф — все це було прикметне цій добі, що подібна до італійського ренесансу, коли Бенвенуто Челіні ходив по Фльоренції з ножем під полою, а наші письменники гралися зі смертельною небезпекою, підіймаючи на сміх «самого» Леніна або... партквиток.

«Але з самопевности народжується і смішне і велике. — пише автор (стор. 188) — З рабської ж покори перед авторитетом, — тільки нікчемне. У процесі розгрому нашого відродження, література в УРСР ставала дедалі «чемнішою» і в прямій пропорції — бездарнішою».

Чергове, третє покоління, — це майже суцільні графомани, за малими винятками, яким, «щоб до літератури дістатися, вже з самого початку доводилося підроблятися під графомана, бо входити в літературу по 1930-ім році означало відмовитися від того, що органічно притаманне мистецтву: індивідуальності й неповторності» (195). І автор хоче звернути увагу «на трагізм людини, яка, будучи свідомою, що вона здібна зробити щось справжнє, мусить, гвалтуючи себе, пускати на люди фальшиві, анти-мистецькі речі. Це полишило в душах цих людей невиліковану психічну травму» (196).

Як типового «згвалтованого» графомана, автор подає А. Малишка: «Коли читаєш усе те, що Малишко наплотив за свій тридцятилітній поетичний вік, із змоченими сантиментальною сльозою материними рушничками

включно, ніяк не хочеться повірити, щоб воно було писане щиро» (200). І як нещиро усе це Малишко пише, так само нещиро, порядком виконання директиви, хвалять його критики. І лише один І. Дзюба, з властивою йому молодечою мужністю, відважився про нього сказати щире слово. «Чималенько в книжці (Малишка, — С. Н.) велемовности й суеслів'я, — каже Дзюба. — Надміру в ній вишневих садків, дніпрових хвиль, світанків і зор, рушників, калинових грон, чебрику, — і зовсім немає багатьох куди важливіших складників Шевченкової поезії». І ще далі: «Добре, що в книжці А. Малишка багато солов'їв, що вони співають, свистять, щебечуть, витьохкують, сідають на плечі. Але десь після десятого, чи сотого соловейка наслідуються поремствувати: все ж «віщий голос» Шевченка не так соловейком заливався, як «вив совою»...» (201). «Малишко, як типовий носій цієї поезії, — властиво творив радянську антипоезію...» (203).

І тут автор доходить до суті модерного советофільства, спричиненого т. зв. «культурним обміном», чи пак обманом. Висновки настільки цікаві й повчальні, що варта їх подати повністю:

«Я свідомий, — каже автор на 204 стор., — що цими категоричними твердженнями про Малишка викличу опозицію навіть збоку тих, які вважають себе щирими ворогами всього комуністичного й радянського. Це будуть ті, до невибагливого смаку яких промовляє своїми сторонами Малишкова поезія. Але мушу запевнити їх, — це тільки підступні виблиски... Раз-у-раз партія потребує промовити до патріотичного почуття українців (так було під час війни, наприклад), тоді у Малишка й появляються поеми чи поезії з такими назвами, як «Запорожці», «Україно моя», «Пісня про Київ», тощо. Самі вже ці назви можуть роззброїти найзавзятішого націоналіста, так само як він мліє на сам вигляд шараварів і гопака, навіть якщо цими аксесуарами більшовики провінціалізують українську культуру... Легко зрозуміти, що радянська публіка, якій знавісніла політична поезія, рада й сентиментальній пісні про рушник, а сентиментальні старі панни й колишні сільські вчителі на еміграції, навіть як тут їм поталанило стати великими культурними «діячами», ладні, на виправдання свого захоплення советчиною, дошукуватися якогось (у їх термінології) «українського змісту» в сентиментальній чи псевдопатріотичній поезії Малишка» (205).

Малишко стандартний соцреаліст, а соцреалізмів «передусім властивий органічно фальш» (211). Зате ж у М. Стельмаха, знаходить автор, крім фальшивої патетики, ще й неабияку спритність: роман «Велика рідня» з дитирамбами для Сталіна, перевидав Стельмах після його смерті як «Кров людська — не водиця», повикидавши всі дитирамби, й Сталіна замінивши на Леніна. Для ілюстрації цієї «ловкості рук», автор подає уривки з кількох сторінок — паралельно з першого й другого романів.

Багато можна, проте, Стельмахові простити за такий сміливий уступ із повісті «Правда і кривда»: «Не подобаються мені такі самотійні, чи самотійницькі обличчя, які не люблять визнавати чийось волю. Ох, ці мені українські обличчя...» (221). Але такі вислови велика рідкість у зуніфікованій соцреалістичній літературі. «Єдиною доменею, — каже автор, стор.

235, — куди від сучасности можна було втікати, міг бути історичний роман..., але й тут партія поставила свою пастку... осучаснення історії: насвітлення її відповідно до партійної концепції, яка полягає в тому, що вся історія України зображується як безнастанне прагнення українського народу зректися власної самостійности і вставити шию в ярмо, підставлене «братнім» російським народом. Цю течію історичної літератури остаточно оформив О. Корнійчук песою «Богдан Хмельницький» (1938), у якій за зовнішніми аксесуарами навіть не приховано, а явно виступає «воз'єднавча» ідея в дусі КПРС». У п'єсі ж «Козак Мамай» (1958) О. Ільченко досягає найбільшої безсоромности, коли в нього... «москвини то з сльозами на очах летять на Україну, щоб побити... власних панів» (236).

Думати, що письменники «розстріляного відродження» і їхні наступники, — третє покоління з розподілу І. Кошелівця, — оці «приборкани» й «чемні» письменники, що писали під московський диктат, — не розуміли цієї трагікомедії, не приходиться. Ось коли, як наслідок сповідної «відлиги», почалося чергове відродження української поезії, прози малих форм і критики, то зразу ж з'явилися й критичні огляди, які безщадно висміювали московське розуміння «виховної» літератури. Щоправда, завбачливі підсоветські люди зважилися критикувати тільки «минулий культ особи»:

«Дехто з поетів у любовні вірші почав, замість міщанських пахоців бузку, підпускати фабричного диму; застарілого, ідейно непідкованого соловейка, з його сумнівним тьохканням, заміняли гудки рідного заводу; а банальний, «скомпромітований», місяць, — загравою від швидкісної плавки. При чому закохувалися одне в одного обов'язково раціоналізатор і передова доярка, і кохали вони одне одного за високі виробничі показники, і їхнє офіційальне, схвалене парторгом, кохання допомагало їм щодня підвищувати продуктивність праці» (Іван Дзюба: «Звичайна людина чи міщанин?», Київ, 1959, стор. 51-52).

І. Кошелівець витягає з того такі висновки: «Кожен роман розв'язує труднощі й знаходить рецепти на усунення недоліків. Як перерахувати все, що написано з щасливими кінцями за яких тридцять років, можна б думати, що радянська економіка справді досягла нечуваного розвитку, а тим часом вона далі лежить у руїнах, і кожен наступний роман доводиться починати з труднощів: Олеса в кожному романі перевиконує норму виробітку шовку, а одягнутися нема в що» (240).

Таке фальшування дійсности зветься лакуванням і такими лакованими, на «позитивних», є всі оті парторги чи партсекретарі, які виходять у творах не живими людьми, а схемами, оперетковими резонерами.

Під кінець обговорювання попередніх поколінь, автор порушив ще й питання «захальявної творчости», а саме: була вона взагалі, чи ні, в письменників нашого відродження і чи заповнить вона цю порожнечу, яка заіснувала після геноциду 30-их років? На диво, автор не прив'язує великої ролі до «захальявної літератури» письменників «розстріляного відродження»,

коли тепер, мов Фенікс із попелу, появились «шестидесятники». Ось як він це мотивує:

«Чи писав Тичина або хто інший захалявні поезії, сьогодні ще не можна знати: не надійшов час їх з-за халяви витягнути, бо минуле продовжує існувати поряд з сучасним. З історико-літературного погляду це питання безперечно надзвичайно цікаве: які то могли б бути твори, не тільки формально-естетичними якостями, а й виразом у них душі поета, герметично замкненої в собі, цілком відмежованої від оточення захисним екраном вірності тоталітарному режимові. Імовірно, це мусіло бути щось безпрецедентне в історії світової літератури, безперечно відмінне від Шевченкової захалявної творчості. Бо Шевченко і на засланні писав у відчутті контакту з своїми друзями, від яких не крився з своїми поглядами, і з свідомістю, що його слово, хоч офіційно заборонене, ходить по людях і має якийсь резонанс. Те, що могло бути написане в умовах недавньої радянської дійсності (якщо воно взагалі є), було б написане без жодного резонансу, навіть без надії, що про існування його може дізнатися бодай ще одна людська душа, крім самого автора...» (248).

Для І. Кошелівця багато більше значення від «захалявної», минулої і, мабуть, пропалої, творчості, має недавнє проявлення нової, молодшої парості літературного процесу в Україні. «Так виявилось, що не в захалявній творчості П. Тичини чи в інших поетів — рятунок від спустошень, яких завдав українській літературі кількадесятилітній терор, а в її здібності відроджуватися появою молодих творчих сил, що виростають не з наслідування батьків, а народжуються з своїм власним творчим кредо» (274).

*

Сповідна відлига після смерті Сталіна, якщо й не проявила захалявної творчості, то надолужила цю прогалину куди радіснішим явищем: творчістю молодих, талановитих і відважніших за батьків, письменників, яким автор приділяє окремий розділ «Шестидесятники». Тільки чи на правдиву адресу спрямовує він обвинувачення у швидкому «прикрученні» молоді музи? Бо ось що він каже на стор. 275-ій:

«Розуміється, літературний апаратчик, блюститель партійної лінії в літературі, виступив відразу проти молодих. Він був підтриманий графоманом і літературною посередністю. Бо й якже інакше: ми, мовляв, уже тридцять років стажуємо з членським квитком Спілки Письменників України, а тут раптом появляются діти, які, надрукувавши по кілька віршів, уже висуюються «на передній край» та ще й не приховують презирства до нас, старших. Так розв'язалася дискусія навколо молоді поезії, яка могла б тривати ще без кінця, якби Хрущов не вжив терористичних заходів проти молодих, підтримавши авторитетом партії вірного їй літературного апаратчика».

Якось-то видається нам уже занадто ліберально, щоб «апаратчик» сам, зі своєї ініціативи, виступив проти молодих, захищаючи свою кар'єру, а Хрущов його тільки «підтримав». Думається, що було навпаки, хоч і

закулісово, а найочевидніше, це був вічний страх Москви перед подихом вільної «самостійної» думки в Україні.

Але далі, автор стверджує зовсім правильно:

»Українська молодь, що демонструє свою незалежність від батьків чи то зовнішнім виглядом, чи нарешті, протестом (замість «Широка страна моя родная») пісеньки Іва Монтана, чи нарешті, протестом проти соціалістичного реалізму, хоча б у вигляді захоплення Гемінгвеєм чи Ремарком, має для конфлікту з батьками свої особливі причини. Це ті молоді люди, свідомість яких оформилася вже по смерті Сталіна. Вони не можуть пробачити батькам їх покірність Сталінові, як і не можуть, вирішивши в нових обставинах, зрозуміти, що тоді не було іншого виходу« (278).

І на підтвердження цього, автор подає одне місце з повісті Юрія Мушкетика «Серце і камінь», де він ось як пише про Тичину: «Прометей і похололий чоловічок змагалися між собою. І диво — смертний чоловічок змагав безсмертного духа. Поет співав уже не сольо, а в хорі. Відтак виділяв з хору свою партію і видавав окремими книжечками. Вони були однотонні і завершені» (279).

Стверджуючи далі, що побіч трусливості, молоді закидають батькам фальш, автор подає «проклямацію» Віталія Коротича в мініятурі «Чисте мистецтво», яку засвоїти не зашкодило б і еміграційним поетам:

»І не треба топити
Думок у словесній воді
І герої не всюди є красивими
Та плечистими.
Я — за чисте мистецтво,
А мистецтво чисте тоді,
Коли роблять його
І руками й думками чистими«.

Ліні Костенко автор дає місце предтечі «шестидесятників». Поява її першої збірки 1957 року була наче подувом свіжого повітря — як формою, так змістом її поезій. Це був час, коли всі ніби говорили про потребу «перебудови», «а тим часом видавництва й літературні журнали продовжували друкувати ту саму безвартісну й фальшиву літературу, що й за Сталіна. Було ясным, що старшим не було під силу впоратися з важким вантажем минулого і з піонерським словом мусів хтось прийти з молодого, нового покоління. Цю роль виконала Л. Костенко» (283).

Обговорюючи творчість кількох молодих (докладніше робить це І. Кошелівець у «Панорамі найновішої літератури в УРСР»), автор натрапляє на вірша, про якого каже таке: «З почуттям якоїсь безпорадності читаються й отакі вислови любови до Ленінграду (у Вінграновського, — С. Н.):

»Губенятами ніжними, пальченнями ніжними
в долю серця мого нахилився Ленінград.
Ленінграде! Алло! Ленінграде, зову без упину!
Ти — очей моїх очі, ти все, що боліло й болить!
По цеглині тебе розберу — принесу на Вкраїну,
площі, вікна твої язиком буду чистить і мить«.

І далі від себе: »Не в тому річ, щоб, керуючись націоналістичним наставленням, думати, що українцеві не вільно любити Ленінград. Лише є щось антиестетичне у висловах такої любові, і вони викликали б стільки ж несмаку, якби були застосовані й до рідного Києва. Я говорю про нерівності і зриви поета, як у наведених прикладах... тільки на те, щоб звернути увагу: скільки небезпек чигає на поета в советчині«. Бо »якби шукати найістотнішого, що є домінантним у творчості Вінграновського, то либонь чи не найбільше надхнення викликає в нього любов до батьківщини« (307).

У сатирах Віталія Коротича, зокрема ж у »Обережних«, знаходимо спосіб, як оберетися від цих небезпек, які чигають на українських письменників у »советчині«:

»Обережні сміються тихо,
Обережні тихенько ходять.
Обережних минає лихо,
І вони нікому не шкодять.
Не впадуть вони — не заб'ються —
І до всього швидко звикають.
Обережні тихо сміються
Із людей, що шляху шукають...«

Авторові думки про прозаїка Євгена Гуцала (стор. 317) повинні взяти до уваги всі еміграційні письменники, зокрема старші:

»Гуцало, можна думати, скористався досвідом сучасної європейської літератури (а як сам до цього дійшов — тим краще) — писати максимально сухо, вичищаючи кожне речення від зайвих слів, а особливо від прикрас-епітетів, у яких традиційно кохається українська проза на велику собі шкоду. Щодо щирості й ошадности вислову і не рівняти Гуцала з фальшиво-патетичними старомодними словесними цяцками, творами уславленого М. Стельмаха«.

Або ось те, що він пише про новельки Валерія Шевчука (стор. 319): »Враження від цих творів таке, наче автор, відштовхуючись від заялжених зразків радянської прози, взяв собі за зразок модерних західних авторів. В його манері сюжет має другорядне значення. Властиво за нього править витинок з звичайного потоку життя, без виразного початку і завершення. Канва буденних подій (підкреслено — буденних) служить авторові всього лише для психологічних обсервацій над персонажами, що дає простір для широчезного підтексту, і треба сказати, що цей простір у В. Шевчука дуже інтенсивно виповнений. Це багато чим нагадує методу Гемінґвея, хоч я зовсім не маю наміру категорично твердити про вплив, бо ж можливе й паралельне відкриття такої самої методи, без знання спорідненого попередника. Більше модерних західних авторів, ніж українських, що не відзначаються в цій домені особливою вправністю, нагадує Шевчук і діалогом. Його діалог лаконічний, дуже насичений і до ілюзорності правдоподібний, геть цілковито позбавлений літературних умовностей«.

Переходячи до критики, автор має труднощі. З одного боку, — кортить зачитувати чудові, сповнені інтелігентністю, знання, і, необхідної для

критика, іронії, статті молодих українських підсоветських літературних критиків, — з другого ж побоювання наразити їх на переслідування. Тому і виправдується перед читачами, і тому, напевно, не все цитує, що варта й треба було б зацитувати еміграційному читачеві. Бож критика є «вивершуючим елементом інтелектуального усвідомлення того, що попервах стихійно народжується в поезії й прозі». Та перемагаючи побоювання, автор подає деякі справжні перлини сучасної української критики.

«Я почув голос нового сучасного — справді сучасного, справді українського, справді поета. І мені здалося, що саме така людина змогла б у майбутньому сказати через нашу українську літературу (хіба не варто цього сподіватися?) те насущне, сьогочасне слово, якого так спрагли читачі в усьому Союзі — хіба не було б це щастям для всіх нас?» (Іван Дзюба в «Літературній газеті»).

Зі збірки критичних нарисів «Звичайна людина чи міщанин» цього ж Дзюби, автор вибрав обговорення повісті Резнікова «Над Дніпровою сагою», з якої бере кілька речень:

«Читаєш повість — ніби в перевернутий бінокль дивишся. Все в ній є — і конфлікти, і праця, і будні, і свята, і любов, і смерть героя, — але все поменшене в тисячукрат, і в такий спосіб спотворене, примітивоване, ніби на посміх... Я певен, що твори, в яких мовбито немає ніяких «ідейних помилок», але в яких є найгірше — примітивізація всього дорогого нам, — заслуговують найбільшого тавра» (324).

Автор захоплюється також статтею цього самого критика «Як у нас пишуть»: «Перебравши цілу серію сучасних літературних творів, критик висловлює враження, ніби сьогоднішня література повернулася на 125 років назад, до Квітки-Основ'яненка, щоб жалюгідно повторювати його, і не в найсильніших виявах, як сатирика чи побутописця, а найслабшого Квітку — мораліста» (325).

Вийняткове значення надає автор есеєві Дзюби про Григорія Сковороду: «Перший розум наш», звідки виловлює такі, між іншим, думки:

«Тут ми дійшли до проблеми, яка ще зовсім не вивчена і не поставлена по-справжньому: Сковорода як *український* (підкр. в оригіналі — І. К.) філософ. Справді, хіба можна зрозуміти його поза тим історично-національним рядом, в якому стоять, зокрема, Іван Вишенський, полемісти XVII стол., Мелхіседек Значко-Яворський, козацькі літописці, гайдамаки, борці проти елисавето-катерининсько-петрівської політики нищення української «розні» («даби нікакой розні не било»)?»

Прочитувавши ще деякі, розумні на диво в молодого критика, думки, І. Кошелівець робить висновок: «Уже з того, що досі Дзюба встиг опублікувати, я наслідуюсь висунути твердження, що він мав усі дані стати найбільшим українським критиком двадцятого століття. І якщо його тепер задумує, то це буде найганебнішим виявом національної дискримінації, бо зроблене це буде не тому, що він припустився якихось політичних збочень... а з метою придушення української національної культури як такої, щоб у ній не підвелася жодна яскрава індивідуальність» (328).

А що цю українську національну культуру кинулися москалі сквапливо придушувати, це й вичитав сам автор у «Літературній газеті» з 14 і 17 листопада 1961 року:

»Так М. Шеремет, головний ворог шестидесятників, у формі політичного доносу, вимагав від критики «вказати на приглушений ідейний тонус у віршах багатьох молодих, а то й явну безідейність»... Поруч з Шереметом проти молодих виступили гостро ще й інші з тих, які, правда, багато пишуть і їх друкують, але їхніх творів ніхто не читає: Л. Дмитерко, М. Чабанівський, П. Воронько та ін. От чому рівень дискусії був такий скандально низький, і в ній фактично літературна бездарність зводила свої порахунки з молодими поетами... за те, що вони мають талант. Я маю всі підстави так твердити, бо це не мій винахід, і на підтвердження цього я можу навести висловлювання, зафіксовані в радянській пресі» (332).

І автор цитує другого критика з журналу «Дніпро» Івана Бойчака:

»... Молодому, здоровому, талановитому, справді творчому з усіх своїх сил опирається сіре, посереднє, художньо інертне, кволе, закостеніле, старе; творчому дерзанню — заспокоєність, самовдоволеність, зрештою — епігонське животіння, творчий застій, як вияв обивательщини в літературі«.

Автор подає справжніх, з ім'ям письменників, які то підтримали, обережно, молодих, або не брали участі в дискусії навіть тоді, «коли з Москви був виразно поданий сигнал погрому. Один лише Тичина, з властивою йому тепер безтактністю, скористався вказівкою начальства, щоб у зовсім непристойній формі, яка не личить заслуженому поетові, напасти на молодь» (У статті «Бути вірними великій ідеї до кінця», «Дніпро», ч. 3, 1963).

І автор повертається до своїх припущень: «Графоман має добре чуття на політичну погоду. Він знав, що партія прийде йому на допомогу, і вона прийшла: раз 17 грудня 1962 року... Ільїчов, і вдруге виступив уже сам... Хрущов 8 березня 1963 року. Молода, творча сила була віддана на самосуд примітивного натовпу... Сільський учитель О. Степаненко, якому партія веліла виступити з погромницькою статтею, з обуренням розповідає, що він не зрозумів поезії І. Драча й М. Вінграновського, хоч: знайомив з нею «сільську інтелігенцію»: працівників тваринницьких ферм, колгоспних механізаторів, спеціалістів сільського господарства, знатних людей колгоспу, — героїв соціалістичної праці... Наслідки: всі в один голос заявляють, що не можуть зрозуміти такої поезії, дивуються, що це за новаторство, кому воно потрібне...» і т. д.

Так ото стався новий погром української літератури і наші історики сміливо зможуть назвати цю коротку семирічну добу — якщо не «розстріляним», то розгромленим відродженням. «Сьогодні молода література в УРСР... змушена мовчати, а яка доля спіткає її носіїв, у цей час, коли пишуться ці рядки, — ще важко щось певне сказати» (334).

Авторові висновки дуже обережні: «надвоя баба ворожила»; одночасно добре передумані й перетравлені. А головне: їх багато «за» і «проти» дальшого розвитку української культури, яка тісно пов'язана з долею української нації.

Ось згадуючи промову Хрущова з 8 березня 1963, що поклала край відродженню, автор подає його хамські вигукі: «Хочете літератури? — Пишіть як Дам'ян Бедний! Хочете музики? — Пишіть як брати Покрас (пісня про Москву)! Хочете пісень? — Маєте народні російські й українські! І... »рушничок«!..»

«Це є вичерпана програма тотального знищення літератури і мистецтва, як було за Сталіна», — стверджує автор та зразу ж таки потішає: «Бувши в такій самій ситуації десять років тому, можна було робити найпесимістичніші прогнози на майбутнє, вбачаючи чи не єдиний рятунок у захлавній творчості. Досвід останнього десятиліття багато речей показав у іншому світлі, в якому майбутнє не мусить виглядати так трагічно, як думалось тоді» (339).

Після цієї оптимістичної нотки йде знову песимістична: «Москва безприкладно цинічно працює над здійсненням своєї вже кількасотлітньої мрії: асимілювати український народ у російському... Можна б тішити себе думкою, що, мовляв, не вдалося це їм здійснити за триста з чимось років, — не вдасться й тепер... Але не вільно забути й те, що обставини для України змінилися тепер на гірше. Катерина здобувала колись собі на службу українську верхівку... а народ лишався непорушним монолітом... і не просякала в його товщу російська мова. Це було ґрунтом для того, щоб українська освічена верства могла на народності побудувати національне відродження 19 віку... змосковщення в наші часи йде глибше... Навіть рядовий колгоспник потрапляє на Казахстан... щоб там виконувати ролю русифікатора, а на його місце на Україну, порядком «братньої допомоги», приходить росіянин. І хоч як низько стояв би він в інтелектуальному розвитку, йому вистачає розуму втямити, що його культура... трактується вище від української, провінційної» (344).

Та найсумніший висновок автора щодо катастрофічного зникну української національної гідності. Він подає ряд памфлетів і полемік із журналів доби 20-их років, як відомих висловів Хвильового («Геть від Москви!»), так і невідомих ширшому загалові гідних відповідей та нотаток у альбом московським письменникам, навіть таким «видатним», як Маяковский чи Горький, коли вони відважилися образити український народ чи його мову. (Наприклад, відповідь Пешкову-Горькому А. Хвилі, який не лише не був націоналістом, а навіть громив Хвильового на наказ Постишева і «віднаціоналізував» правопис Скрипника; або нотатка якогось С. Червоного в журналі «Нова генерація», у якій він висміює «самого» Маяковського, за те, що він обурювався в Україні, коли не слухали його московських віршів).

Тоді ще українці вміли обстояти свою національну гідність, а тепер? «Всі українські автори, маючи право тільки схвально коментувати програму (злиття націй, — С. Н.), висловлюються стандартно, як грамофон на отакій зразок: «Одним з мостів, що нині зближують соціалістичні нації є російська мова» (підкр. в ориг.).

Єдина потіха, на думку автора, в тому, що ця думка уніформована. »Не можу назвати жодного автора, щоб від неї відхилився. Що й дає підставу припускати, що такі висловлювання під командою не є щирі«, бо... »бо якби ні, тоді довелося б з сумом повторити повні резигнації й турботи слова кирило-методіївця Василя Білозерського, сказані яких сто двадцять років тому...«

І знову, напереміну, автор подає знищуючі слова Хвильового на адресу української інтелігенції: »Від Котляревського, Гулака, Метлинського, через »братчиків« до нашого часу включно, — українська інтелігенція, за вийнятом кількох бунтарів, страждала й страждає на культурне позадицтво. Без російського диригента наш культурник не мислить себе (підкр., — І. К.). Він здібний тільки повторювати зади, малпувати« (360). І автор запитує:

»Чи справедливо так думати й сьогодні про українського інтелігента, як писав майже сорок років тому Хвильовий? Трудно сказати, бо й Хвильовий, якби жив, не насмілювався б тепер так говорити. »Російський диригент« за цей час ще більше знахабнів, став агресивнішим, у його руках апарат влади і терору, і український інтелігент під його диригуванням мусить співати тепер про те, що за часів Хвильового на Україні »кривдили« росіян, позакривавши всі російськомовні газети й журнали, що на Україні потрібне навчання російською мовою і т. д.« (361).

Все ж таки остаточні висновки автора сповнені надії: »Збирачі українських народних пісень мин. століття квапилися позаписувати їх, боячися, що... мова вмирає. А після них прийшов Шевченко! В. Білозерський писав, що як так »продолжится«, то »Україна... погубить своє... достоїнсьє«. І »продолжилось«, бо були ще після того »укази« 1863 і 1876 рр. І незбагненно було, щоб міг вибухнути український 1917 рік. Це було наче явою мітичного Фенікса. Отже, хоч би й як песимістично важити, — наші позиції для майбутнього 1917 року сьогодні багато сильніші... В такому розумінні автор лишає місце для надії. Він не вірить ні в історичний прогрес, ні в перемогу правди над кривдою, але вірить в іраціонального Фенікса української культури« (368).

І ось так автор »Сучасної літератури в УРСР«, схвилювавши читача долею »гнаної й голодної« української літератури в підсоветській Україні, та сказавши, між рядками, не одну гірку правду вбік нашої еміграції, — закінчує свою книжку акордом сповненням віри в українського безсмертного духа. Не всі читачі погодяться беззастережно з твердженнями І. Кошелівця (авторку цих рядків вражас, наприклад, вживання слів »радянський« і »советчина«, надаючи їм двох різних значень, як теж слова »результат« зам. наслідок, чим нагадує советську газетну писанину, в якій аж кишить від »результатів« та ін.), — і мабуть книжка викличе дискусію, а може й полеміку. Все ж таки, годиться підкреслити, що ця книжка появилася своєчасно (у нас видавці спізняються з подібними виданнями до часу, коли проблема перестає бути актуальною!), та що автор застосував суто наукову, об'єктивну методу для визначування літературних явищ; з ним можна

сперечатися, але й треба належно доцінити його працю. Може, бракує в ній і другої, порівняльної, методи, — але хіба ж є, чи було, в світі таке явище літературного геноциду, що його проводить Москва над Україною?

Книжку І. Кошелівця повинна прочитати українська студіююча, — зокрема ж україністику! — молодь, як несподіваний і необхідний посібник.

Ілюстрацією, чи свого роду хрестоматією, до цього курсу найновішої історії літератури є його друга книжка: «Панорама найновішої літератури в УРСР» (вид. Пролог, Мюнхен—Нью-Йорк 1963), в якій він зібрав із добре зрозумілою поквапністю все, що, на його думку, матиме вічну вартість для української культури, й чого Москва, побоюючись конкуренції, не випускає поза межі своєї імперії. Щодо вибору творів, — напевно треба б посперечатися, але ж бо антологія — суб'єктивна річ. Все ж таки, здається, що вмістивши в цю, зрештою вельми цікаву й вартісну «Панораму», вірша Ліни Костенко «Сьоме небо», — автор зробив поетці кривду. Аджеж це ота нещасна данина Москві і її брудному безбожництву, якою, напевно, авторка мусіла окупити можливість друкуватися взагалі... А втім, І. Кошелівець у своїх книжках так часто й досадно говорить про насильство Москви над українськими письменниками, що читач сам уже догадається, що «Сьоме небо», — це приклад упідлення інтелектуальної верхівки, коли вона творить у неволі брутального хама.

Павло САВЧУК

Науково-юридична праця

Проф. д-р Юрій Панейко: «Теоретичні основи самоврядування». Українська Вільна Академія Наук в Німеччині. Мюнхен 1963. Стор. 194.

З приємністю вітаємо цю наукову працю з правознавства. Це чи не перша праця українською мовою, українського науковця-юриста, з теорії самоврядування.

Зміст книжки складається з двох частин. *Перша частина* має такі розділи: 1) Динаміка й методи самоврядних інституцій; 2) Історичні основи самоврядування; 3) Основні ідеї організації французького й пруського самоврядування та англійської льокальної адміністрації: Франція, Прусія, Англія. *Друга частина* має розділи: 1) Самоврядування в політичному аспекті; 2) Самоврядування в практичному аспекті; 3) Істота самоврядування; 4) Нагляд над самоврядуванням; 5) Вплив виборчих систем на фаховість у самоврядуванні; 6) Нетериторіальне самоврядування. Резюме німецькою мовою. Іменний і предметний показник.

В *першому розділі* «Динаміка...» — автор з'ясовує свою теоретично-наукову концепцію самоврядування; він пише:

»Майже в усіх сучасних континентальних державах зустрічаємося в льокальний державній адміністрації з специфічним явищем, що, поруч адміністративних органів правління, які стоять в ієрархічному стосунку до центрального правління, виступають також органи, які не стоять у подібному стосунку до нього і мають більшу самостійність у полагоджуванні справ публічної адміністрації. Ці органи називаються *самоврядними органами* і мають в окремих державах, крім згаданої риси самостійности, ще різно-рідні специфічні прикмети, наприклад, колегіальність, корпоративність організаційної структури та виборність« (стор. 7).

Далі автор пояснює *територіяльне й нетериторіяльне самоврядування*, відповідно до загалу одиниць, їх території, професій, духових інтересів тощо. В розвитку новочасного європейського самоврядування посідає чільне місце *громада*. Громада є головним предметом науки про самоврядування. Комунальне самоврядування, що діє тепер в окремих державах, не є в науці права готовим, чітко визначеним поняттям, стверджує автор. Довга історична еволюція скристалізувала в минулому столітті поняття самоврядування. Інституція самоврядування (в новітньому розумінні) постала тоді, коли конституційна держава зорганізувала для своєї мети об'єднання громад, включаючи їх у власний державний організм. Наслідком цього постала наука про самоврядування.

»Слід підкреслити, — каже автор, — що довгі роки *залежність громади від державної влади* не була усвідомлювана повністю. Проте цей стосунок — вирішальний для суті самоврядування« (стор. 8). Далі автор пояснює, що кожна держава має свої індивідуальні прикмети устрою і форми внутрішньо-суспільних і політичних стосунків. Кожна держава є індивідуальним твором; тому немає однакових держав. Отже, не можна говорити про ідентичність їх правових основ, а лише про їх подібність. Також і самоврядування в кожній державі має специфічну правну форму, відповідно до державного устрою. Автор подає приклад організації самоврядування у Франції, Прусії та Англії і стверджує, що «стосунок самоврядування до держави формувався відмінно в кожній з них, кожна має своєрідну систему самоврядування. Навіть у тій самій державі є можливі різні самоврядні системи, відповідно до розвитку окремих її частин. Прикладом цього є Швейцарія, де не має самоврядування, організованого на одноцільний основі. Там існує кілька систем самоврядування, відмінних одна від одної» (стор. 9).

При такому стані самоврядування завданням теоретичної науки є знайти загальні риси або типові елементи правової форми в окремих державах і дійти до «одноцільного абстрактного поняття самоврядування, яке стоятиме понад різними індивідуальними його проявами в окремих державах». До цього додає автор, що нема потреби досліджувати в усіх державах самоврядні структури, бо в багатьох державах система самоврядування спирається цілком, або частинно, на систему інших держав. Тому автор обмежує індукцію такими державами, які витворили окремі правові системи самоврядування з індивідуальною ідеологією. Такими державами є, — на думку

автора, — *Франція, розв'язана переможцями по війні Прусія та Англія*. Тому вихідною точкою при дослідженні поняття самоврядних інституцій — є пізнати основи самоврядування в цих трьох країнах.

Однаке, коли йде про визначення точної дефініції самоврядування, то деякі автори з іншомовного наукового світу кажуть, що не можливо подати точну дефініцію самоврядування. Німецький учений Е. v. Meier твердить, що намагання устійнити теоретичні поняття самоврядування спираються на етеричну розумову конструкцію і позбавлені всякого тривалого значення. В цій частині наш автор подає наукове вияснення, яке, на нашу думку, є цілком правильне, бо сперте на державно-правних самоврядувальних інституціях. Автор каже, «що наука зустрічається з великими труднощами при устійненні дефініції, яка обіймала б усі системи самоврядування. Очевидно, такі труднощі в устійненні загального поняття стосується тільки до правного боку самоврядування» (стор. 10).

Автор не заперечує, що дослідження політичної структури самоврядування може бути предметом соціологічних наук, але для зрозуміння правної форми самоврядування воно не має відповідного значення. Застосовувати політичні елементи до правної дефініції самоврядування є методологічним синкретизмом, що негативно відбивається на сучасній літературі самоврядування. Скептицизм, що виявляється у деяких авторів щодо устійнення загально-правної дефініції самоврядування, впливає з помішання правної структури самоврядування з його політичними функціями. Бо політичні функції самоврядування укладаються інакше майже в кожній державі, залежно від системи політичних сил. Але й при такому стані можна знайти в правній формі самоврядування відповідні типові правні елементи, що можуть бути спільними для всіх конструкцій самоврядування, що різняться в політичному характері.

В характері юридичному, ми розуміємо, що самоврядування є частиною державної адміністрації і є органічно зв'язане з цілістю життя даного суспільства, в його політично-соціальному укладі.

Автор з'ясовує питання правної дефініції самоврядування з науковою логічністю, подає правні аргументи щодо визначення і функції самоврядної інституції. Він зазначає, що в науці самоврядування зроблено багато помилок. «Ці помилки є вислідом незрозуміння згаданої вище істини, що всі державно-правні інституції є динамічної природи, а тим самим міняються згідно з процесом, якому підлягає людство в своєму історичному розвитку» (стор. 12).

Як відомо, наука про самоврядування є молодую наукою. Термін її «самоврядування» з'явився в німецькій юрисдикції в XIX-м столітті. В цій частині автор дає наукове вияснення щодо терміну, його розповсюдження в європейських країнах, та в Україні. Зазначаючи, що найвідповіднішим терміном для означення самоврядних інституцій відповідає французький «décentralisation», а не німецький «Selbstverwaltung», з якого виведений український вираз «самоврядування» (стор. 14).

В *другому розділі* — «Історичні основи самоврядування» (стор. 17), автор зазначає, що «головним предметом науки про самоврядування є громада», тому, щоб «устійнити поняття самоврядування, треба передусім зайнятися

громадою». В історичній науково-правній послідовності автор з'ясовує роль громади в стосунку до держави або монарха. Спираючись на відповідних авторитетних джерелах.

В *третьому розділі* — «Основні ідеї організації французького й пруського самоврядування та англійської локальної адміністрації» (стор. 23), автор з'ясовує, що французька революція 1789 року принесла «нову ідею, яка стала основою кодифікації громадських законів інших держав» (стор. 24). До цього твердження автор широко з'ясовує всі чинності громад, яким були передані до полагодження справи державної адміністрації. Французька самоврядна реформа з 1789 року внесла істотну рису в розширенні демократизації громад. Ідеологією реформи в самоврядуванні була теорія природного права. Громадам було признано правну особовість, її власні природні права. «Ці засади, — зазначає автор, — стали в більшій або меншій мірі основою для організації громад майже в усіх сучасних державах» (стор. 28).

«Прусія» — в цьому підрозділі автор глибоко й змістовно, в правному розумінні, подає відродження державного життя, що виявилось в створенні «нових самоврядних інституцій, цілковито відмінних від французької системи». Не зважаючи на те, що перемоги Наполеона диктували в різних державах французьку муніципальну систему, то Прусія реакцією і протестом виступала проти гніту наполеонівського імперіалізму. Однак новітні ідеї не залишилися без впливу на пруських законодавців.

«Англія» — в цьому підрозділі автор подає систему самоврядування в Англії, яка має інше значення, ніж самоврядування на континенті. «Ця система є дуже скомплікованою машиною», — зазначає автор, — і не є виявом одноцільної кодифікації, як це було у Франції або Прусії, де індивідуальність і енергія окремих осіб зуміли об'єднати в органічну цілість наявні суспільні ідеї, переконання та впливи і створити з них основу для нової провідної ідеї самоврядування. Англійська система є «будівлею, склеєною з різних частин, форм та розмірів» (стор. 58). Ця система мала в своїй основі історичні суперечності двох чинників: центральна влада норманських королів-займанців та територіяльні об'єднання на землях англосаксів: графства, сотні, парохії та інкорпоровані міста.

Частина друга. Розділ 4-тий — «Самоврядування в політичному аспекті» (стор. 67). Самоврядування має у своїй функції не лише правову адміністративну частину, а й політичний чинник. Тому автор цей чинник з'ясовує, зазначаючи, що «покликання до життя окремої самоврядної адміністрації, поруч адміністрації правління, підпорядкованої ієрархічно центральній владі, має свою основу в укладі суспільних сил і в політичних тенденціях суспільних верств». Щоб зрозуміти самоврядування з політичного погляду, автор знайомить читача з теоріями певних політичних постулатів, що їх подають різні автори правознавства. Аналізує ці постулати і дає свої правно-наукові висновки. Ми не будемо подавати погляди цих теоретиків, бо це забрало б багато місця. Для ширшого ознайомлення зацікавлених, рекомендуємо звернутися до даної праці.

В *п'ятому розділі* — «Самоврядування в правничому аспекті». В цій частині автор знайомить нас із сучасним поняттям самоврядування, яке витворилося почасти, під впливом різних чинників. Спинившись над діяльністю самоврядних одиниць, автор зазначає, що «завдання, які входять у законну компетенцію самоврядних органів, є завданнями державної адміністрації, а самоврядні органи є органами держави» (стор. 87).

В *шостому розділі* — «Істота самоврядування». В цьому розділі автор зазначає, що його досліді над правовим поняттям самоврядування дають йому «підставу розглядати самоврядні одиниці як органи держави, покликані виконувати законом визначену частину державної адміністрації» (стор. 111). Цей розділ є найбільший з усіх розділів. В ньому автор глибоко розглядає проблеми організації самоврядування, її особовість, виконання публічних функцій, права та обов'язки, які з нею в'яжуться і стосуються до виконання. Численні думки інших авторів, подані в цьому розділі, що має 37 стор., знайомлять читача всебічно з природою правового поняття самоврядування. Крім внутрішнього устрою самоврядування, знайомимося тут із суттєвим чинником: — самостійністю і ієрархічною незалежністю. «Ці дві ознаки творять зміст того, — каже автор, — що називаємо децентралізацією державної адміністрації. В цьому значенні децентралізація повністю утотожнюється з самоврядуванням. Отже самоврядування є спертою на приписи закону zdeцентралізованою державною адміністрацією, виконуваною локальними органами, які ієрархічно не підлягають іншим органам і є самостійними в межах закону і загального правового порядку» (стор. 127).

В *сьомому розділі* — «Нагляд над самоврядуванням», — автор подає форми державного нагляду над самоврядуванням. В континентальних державах є адміністративний нагляд, що його виконують державні органи правління або самоврядні органи вищого ступня. Судово-адміністративний нагляд, як безпосередній нагляд над діяльністю самоврядних органів, застосовується рідко. Хоч він і пов'язаний з адміністративним надглядом, однак вирішує справу в випадку суперечок між самоврядним і надзирним адміністративним органом. Інколи нагляд над самоврядними одиницями виконує законодавчий орган, — зазначає автор (стор. 149). Отже, в загальному треба розуміти, що адміністративний нагляд є державним надглядом.

У *восьмому розділі* — «Впливи виборчих систем на фаховість у самоврядуванні», — автор подає форми і системи у виборах до законодавчих органів, а також і до самоврядних органів. Автор зазначає виборчі системи в країнах: Франції, Німеччині, Італії, та покликається на погляди в цій справі, що їх висловлюють видатні теоретики права. Дуже слушно й правильно висловлює автор свій погляд на виборче право: «Стоїмо на становищі, — стверджує він, — що виборче право лежить передусім в інтересі суспільства, воно є суспільною функцією, не є метою в собі і правом, зв'язаним з самою істотою людини. Воно повинно вести до вищої мети, якою є загальне добро» (стор. 160).

В *останньому розділі, дев'ятому* — «Нетериторіальне самоврядування», — автор з'ясовує два види самоврядування: територіальне й нетериторіальне. Під поняттям останнього роду самоврядування, автор зазначає, що теорія

подає »ряд публічно-правних примусових об'єднань, які виступають як професійне, господарське, культурне, віроісповідне і т. д. самоврядування. Хоч між територіальним і нетериторіальним самоврядуванням існує низка істотних різниць, все таки обидва ці види самоврядування мають *спільну основну рису*. Попри існування цих різниць і органи територіального, і органи нетериторіального самоврядування мають ту спільну засадничу рису, що виконують завдання *здецентралізованої частини державної адміністрації*» (стор. 166-167).

Цим розділом закінчує автор свою цінну наукову працю про теоретичні основи самоврядування. До цього українського тексту — автор додає німецькою мовою — *»Die theoretischen Grundlagen der Selbstverwaltung«* — найістотніше, але дуже вагове резюме. І закінчує іменним і предметним показником.

Наші зауваження і пропозиції. 1) До такої стисло наукової юридичної праці варто було б подати вступ, в якому автор з'ясував би завдання даної праці і на кого вона розрахована. Очевидно, фахівцеві вступу, може, й не треба, але іншим, що цікавляться юриспруденцією — вона була б бажана. Ми тут не будемо подавати, що треба було б висвітлити в такому вступі, автор добре знає, про що йде мова. 2) Було б не зайвим, щоб у такій цінній фаховій праці, інший фахівець подав переднє слово, в якому подав би свої сугестії. Сказав би те, про що не сказав автор; бо воно не входило в його функції. Зокрема сказав би про автора, що є дуже цікавим для читача, а цього не міг би сказати про себе автор. Взагалі, таке *Слово* фахівця надавало б ще більшої поваги й цінності даній праці. 3) Автор висвітлив у своїй праці «теоретичні основи самоврядування» лише в трьох європейських країнах: Англії, Франції і Прусії, згадуючи, очевидно, при нагоді, кілька інших країн, але ні словом про Україну, в частині самоврядування. Чи воно там таке було, чи взагалі не було; хоч би в загальних рисах, для порівняльного правознавства. Правда, автор застеріг себе, що нема потреби досліджувати структури самоврядування в усіх державах, чи у великій їх кількості, бо в багатьох державах самоврядування цілком «або частинно спирається на систему інших держав» (стор. 9). Одначе, на нашу думку, було б доцільним, з історично-правного і престижного боку, подати окремий розділ про самоврядування в Україні. Почавши з історичного розвитку «Руської Правди» — збірника норм давноукраїнського права XI-XII століть, що було основою розвитку українського, московського, білоруського та литовського феодального права. Аджеж це право мало великий вплив на формування поведінки людей та їхню діяльність у політиці, культурі, економіці та в інших галузях життя у формі загальнообов'язкових і формально визначених правил. Окремий розділ про українське право був би дуже корисним не лише для українського, а й для чужого суспільства, як порівняння в історично-культурному розвитку нації. Бож ця праця увійде не лише в українську правову бібліотеку, а й в інші світові бібліотеки відділу права. 4) Автор дуже багато використав фахових джерел іншомовних авторів, але не подав нікого з українців. Невже в нас не було й нема теоретиків з правознавства? Чи взагалі нема вчених правників, що написали щось з правознавства? Це питання напевно буде цікавити читача-інтелектуала.

Загальні висновки. Науково-юридична праця проф. д-ра Юрія Панейка «Теоретичні основи самоврядування» написана глибокозмисловою, науково-фаховою, академічною мовою, що добре сприймається до розуміння. Добре опрацьований, з фахового боку, кожний розділ; стилізовано й логічно побудоване кожне речення. Видно глибоку ерудицію юридичних знань автора, як в історичному, так і в правничому характері. Широке знання історії права європейських країн, міжнародного права, і, без сумніву — Римського права, як клясичного, яке покладено в основу законодавства багатьох західньо-європейських країн. Правильна стилізація юридичних термінів та наукове їх застосування до теоретичних визначень, з'ясування, концепцій і висновків. Науково-логічно і полемічно-культурно спростовується поглядий концепції інших авторів, з суворим додержанням науково-публіцистичної етики, на базі відповідних аргументів чи своїх дослідних висновків. На науково-юридичному досліді формуються власні концепції, в логічній послідовності поняття і розуміння. Ці нові думки автора-дослідника будуть напевно покладені в основу студій правничої науки.

Праця проф. д-ра Ю. Панейка збагатила наукову скарбницю української юриспруденції, що доповнює загальну духову культуру української нації.

ГРУНТОВНА СТУДІЯ СОВЕТСЬКОГО КОЛОНІЯЛІЗМУ

Богдан Винар

Надзвич. професор Денверського університету

«УКРАЇНСЬКА ПРОМИСЛОВІСТЬ»

З передмовою проф. Володимира Тимошенка

Видання Наукового Товариства ім. Т. Шевченка. Записки НТШ, т. 175.
Том I, 398, 120 статистичних таблиць. Ціна — 5 дол.

«Праця проф. Б. Винара є ширша ніж говорить її заголовок. Вона дає широку, а в той час і детальну картину розвитку української промисловості за час панування комуністичної влади в Україні. На підставі багатой літератури, використаної автором, як офіційної так і монографічної та періодичної, автор переводить об'єктивну аналізу розвитку промисловості в різних його аспектах і ілюструє багатими статистичними даними. В цій об'єктивності картини і багатстві статистичних інформацій полягає і сама цінність праці. Досвідчений читач може самостійно оцінити висновки автора, а не лише прийняти їх на віру».

Володимир Тимошенко («Передмова»)

Праця запланована у двох томах, і другий том уже друкується. Ціна в передплаті за два томи — 8 дол. Швидка розпродаж першого тому уможливить скору появу другого тому. Замовлення і гроші просяться надсилати:

Mr. Bohdan S. Wynar, 6008 So. Lakeview St., Littleton, Colo., USA.

В КАЛЕЙДОСКОПІ СВІТУ*Мирон ЗАКЛИНСЬКИЙ***НА РОДОСЬКОМУ ОСТРОВІ****ПОДОРОЖ ПІД ЧАС БУРІ**

В березні ц. р. я виїхав з Критського острова до острова Родос. Погода химерна, неприємна. Подорож тривала майже три дні. Корабель боровся з бурєю і, врешті, зупинився на цілу добу біля острова Казос.

Першого дня по полудні, коли корабель покинув критські береги, він важко боровся із супротивним вихром та високими хвилями. Вихор міцнішав, все дужче колихав і термосив кораблем: Люди поховалися. На поклад показувалися лише більш загартовані. Надвечером вихор перемінився у бурю. Хвилі вдарили в корабель із такою силою, що бризки досягали на покладі навіть тих, хто сидів у захисному місці. Небо затяглося одинотайними хмарами.

Перед сумерком корабель доплив до острова Казос. Один старшина сказав мені, що тут, у пристані цього острова, переночуємо. Я втішився, що не бачитиму довкола себе хворих, на дуже неприємну морську хворобу, людей і зможу спокійно спати.

Корабель великий, малі в таку далеку дорогу не вибираються. Буря для нього не була небезпечна, вона тільки подорожнім приносила неприємності — морську хворобу, тісноту й затримку. Люди втікали з покладу й товпилися у душних, закурених залях і каютах.

Щоправда, це була дрібниця, коли порівняти нашу подорож до загрозливих, небезпечних подорожей під час морських бур у давнину. Грецький поет Алькойос, що жив 600 років перед Христом, описав в одній поезії свої переживання під час морської бурі. В майстерному Франковому перекладі вона звучить так:

Боремось всі з бурі потугою.
Хвиля за хвилию б'є аж до маштів стіп.
Вітрила вже порвала буря,
Так, що з них тільки у вітрі лопоче
Дране фалаття.

Линви всі рвуться, вали водянії
Пруть все вище і вище на нас...
Не дай же, Боже, щоб той страшенний вал
Вперся в судно нам, а то б нам його
Вичерпать годі.

Цілу ніч наш корабель простояв у захисному місці, при березі Казосу, напроти містечка тієї ж назви. В каюті було душно, бракувало повітря, бо

спало в ній десятеро, але мало хто відважився вийти на поклад хоч на хвилину, бо вихор не вщух, навпаки, ще більше розбуявся. Він дико ревів, свистав, тручав людину, запирав їй віддих. Опиратись його силі — неабияка руханкова вправа. Він навіть корабель зісунув із місця, але якір тримав його і не пускав у море.

Рано крізь хмари проглянуло сонце. Теплий вихор гнав над морем мряку, що складалася з дрібних водяних бризків. Вони окутали прибережні горби й малі острівці, аж ті зовсім розплилися в невиразних формах. Море заповнилось, хвилювалося.

Подорожні товпились, переважно, у великій залі. Грали в карти, попиwali, курили й безконечно говорили. Інші висиплялись у каютах. Мені між ними не було що робити.

Містечко Казос — бідне. Розкинулось на неврожайному, скелястому березі, як і більшість осель на Криту. Ні в місті, ні в його околицях не видно садів, тільки, де-не-де, трохи дерев. Невеселе воно. Такі ж і присілки та хутори, зовсім сірі. Скрізь — скелі й каміння, а між ними кущі, що не зеленіли навіть у березні, коли вологости було доволі.

Увечорі вихор послаб. Негайно почалось вантаження на човни товарів, призначених для Казосу. Вночі корабель рушив у дальшу дорогу. Вранці причалив до острова Карпатосу.

Я вийшов на поклад. Погода! Небо безхмарне, повіває приємний вітерець. Острів мальовничий. На березі, коло пристані, височать гострі скелі, а на них, наче вмуровані, кілька домів. Уздовж берега розкинулось невеличке містечко, зеленіють оливкові сади й трава. Вдалині сіріють кам'янисті узбіччя і гірські хребти. У пристані з водяного плеса пробивається кілька стрімких скель, що підкреслюють красу затоки й острова, а одночасно і його невелику врожайність. Серед гір біліють малі оселі й розкинені хутори.

Моряки пильно пораються біля крану, що переносить на берег товари, призначені для Карпатосу — мішки, баньки з оливою, бочки, скриньки. На скриньках видно адреси висилкових фірм, головню з Німеччини і з Піренеїв.

Я запитав одного моряка, чому це на Карпатос привезли помаранчі? Його відповідь підтвердила мій здогад — острів продукує замало овочів.

Ми знову на морі. Через кілька годин корабель зупинився біля острівця і оселі Халкі. Скелястий берег острівця такий голий, пустинний, що такого в Греції я ще не бачив. Він навіть на весні зовсім сірий, засіяний кам'яними купинами, між якими ніщо не росте. Ця мала прибережна оселя має біля 500 мешканців. Біля деяких хат видно рідкі дерева і кілька грядок, але ні землі, ні трави нема ніде. Оселя дуже подібна до довкілля, бо сірі доми вкриті рудою черепицею, що також прибрала вже сірувату краску.

На диво, в тій бідній оселі є дві помітні церкви — невеличкі, але високі й стилеві. Нагадують своїм стилем дзвіницю Київської Печерської Лаври.

Запитав я одного грека, з чого живуть мешканці цієї оселі? Він пояснив, що молоді люди їдуть до США заробити грошей, а потім вертаються. Очевидно, десь серед того острівця мусить бути трохи врожайної землі, бо інакше не вижили б і мешканці такої малої оселі.

По полудні ми вже проїжджали вздовж острова Родосу. Він зовсім інший, ніж згадані острови та більшість грецького суходолу. Суцільно врожайні рівнини, на горбах — ліси, пасовиська, поля. Оригінально. Недаром цей острів названо Родосом, себто — рожею.

МІСТО РОДОС

Воно належить до найцікавіших міст, що я бачив у своєму житті. Вже здалека, ще з моря видно, як височать стрункі вежі Старого міста, зубаті візантійські укріплення і мури, що їх колись розбудував орден Хрестоносців-Йоаннітів. Посередині Старого міста, серед зелені городів, величезний готичний замок Великих майстрів ордену. Видно й кілька турецьких будов, бож турки відвоювали Родос від йоаннітських лицарів. Кидаються у вічі стрункі мінарети, збудовані біля мечетей. Всі церкви Старого міста, візантійські — православні, і новіші — католицькі, турки перемінили на свої святині-мечеті.

В одній із таких святинь я був зараз же першого дня. В передсінку відвідувачі скидають черевики, вся підлога вистелена килимами. Довкола візантійських вікон турки додали свої малюнки з геометричними мотивами. Прибрали по-своєму й кути. Замість образів, висять цитати з корану, арабською мовою, оправлені в рами. На столі — книга величезного розміру, це коран — свята книга магометан. Читають її з кінця, починають з лівого боку. Зовнішній вигляд мечеті негарний, бо турки поспували візантійський стиль кількома примітивними, низенькими турецькими купулами.

Шукаючи дешевої квартири, я оглянув половину Старого і частину Нового міста. Потім знову бродив вуличками оригінального Старого міста. Тими вузькими вуличками користуються тільки пішоходи і водії, навантажених мулів та ослів. Стіни домів, з нетинкованого каменю, посіріли, вилиняли від старості. Багато домів зміцнено кам'яними, луковатими підпорами, що йдуть над вулицею до домів на протилежному боці. Так обидва дома міцніше тримаються і успішніше опираються землетрусам. Іноді вуличка веде крізь дім. Форми вікон і брам — середньовічні. На таких вуличках немає більших крамниць, вони, головню, на вулиці Сократа, що досить широка й дуже гамірна.

Турки, мимоволі, зробили містові велику прислугу: не збудували майже нічого нового. Здобувши місто по його завзятій піврічній обороні, турки не вірили населенню і прогнали його за мури. Там і почалось будувати нове місто, а в старому оселились самі турки. Коли в 1912 році, отже, по чотирьох століттях, місто зайняли італійці, вони застали Старе місто таким, як воно було на початку 15-го століття. Тепер — воно головний магнет для туристів, яких кожного року все більше.

Між мурами старого міста і будівлями нового — великий порожній простір. Турки, очевидно, не дозволяли джаврам будувати свої дома близько мурів твердині. Той простір лиш частинно охоплений парком, але в середмісті навіть глибокий рів твердині засаджений рожами, квітами, кущиками і деревами.

Мандруючи по Старому і мало цікавому Новому місті, я ненароком опинився на турецькому цвинтарі. На гробах визначніших турків —

різьблені, переважно мармурові домовини, стирчать по два стовпи, густо записані арабським письмом. Очевидно, ці написи з'ясовують заслуги покійників. Є і кілька мавзолеїв, елегантних будов, величиною мов каплиці, для особливо визначних покійників. Старий сторож, бородатий турок, поінформував мене, хто лежить у найближчих мавзолеях. Один із тих достойників — адмірал турецької воєнної фльоти, що виграв битви навіть із могутньою Візантією. В другому — похований перський шах, у третьому — кримський хан, 350 років тому. Мабуть, і той хан, і той адмірал були чимсь провинилися перед султаном, бо Родос був місцем заслання для прогнаних турецьких достойників.

Турецька влада, як казав сторож, хоче перевезти ті мавзолеї до Туреччини. Це не важко, бо береги Малої Азії близьенько, а мавзолеїв тих небагато.

На другий день — у неділю 25 березня — місто урочисто відзначало 141-у річницю повстання проти турків, яке принесло грекам волю. Перед будинком управи Додеканезу (Дванадцяти островів), що побіч катедральної церкви Євангелімос (Благовіщення), відбулася велика парада. Промовляли представники влади і, мабуть, громадські діячі. Під час промов я оглядав недалеко башту-твердиню, що стоїть біля пристаневої тами, бо промов я і так не розумів би. Грецька скороговірка для мене, мов турецька проповідь.

Потім шкільна молодь і молодечі організації дефілювали перед представниками влади і публікою, що заповнила хідники вздовж вулиці. Була не лише міська молодь, а й з околиць, що приїхала організовано автобусами, зі своїми провідниками і прапорами. Дефілювали і організації поштарів, телефоністів, пожежників та інших, а також військові частини. Всі — у святкових одягах, марширують поважно, зі своїми прапорами. Свято проведене добре. Такі свята мають виховний вплив на молодь і старших, бо зміцнюють їх патріотизм.

Твердиня на тамі, яку я оглядав, боронила колись вхід до старої пристані. Її оборонні споруди збереглися у доброму стані: призьби вздовж мурів, де стояли вояки під час битви, підземні коридори, якими перекидали військо до zagrożених частин твердині, тощо. Є і багато залів, де колись стояло військо. Тепер я бачив у них кількох студентів. Чи заквартирували вони тут тільки тимчасово, а чи живуть тут постійно — я не встиг довідатися.

На тамі, що при в'їзді до пристані, стояв колись Родоський колос — велетенська бронзова статуя бога Сонця.

Потім я оглянув катедру Євангелімос. Вона велична, кольоритна, прикрашена з тонким мистецьким смаком. Це новозбудована тринавна базиліка, іконостас із білого мармуру, колони — з рожевого. Стіни, луки і склепіння розмальовані якісними фарбами. На образах-фресках — угодники Божі, пророки і багато збірних сцен на біблійні теми. Хоч в оформленні фресків є багато традиційного, проте вони повні виразу й руху. Фарби яскраві, але тональні, влучно підібрані до погідного, навіть радісного настрою, що його створює цілість.

Музеї в той день були зачинені, тому по полудні я вибрався на провінцію — оглянути останки міста Яліссос.

МІСТА ЯЛІССОС І ЛІНДОС

До руїн міста Яліссос немає автобусу. Хто має авто, той їде, хто не має — той їде пішки п'ять кілометрів. Дорога в'ється закрутами, але я скоротив собі, йдучи навпростець. На хребті лісової невеликої гори є останки кількох будівель, а на широкому майдані — давній монастир. В монастирі живуть люди, але не видно було ні одної живої душі. Перед монастирем — руїни святині зі старогрецьких часів. Далі — на хребті гори — я оглянув недавно розпочаті розкопи руїн міста. Проте ні руїни, ні монастир не цікавили мене так, як краса місцевості: величезні види на околицю, буйні дерева в парку, яскраво-зелена трава і довжелезні алеї з піній та струнких кипарисів.

Велична краса того хребта є немов показником, яким раєм на землі була б уся Греція, якби мала урожайнішу землю або хоч більше дощових опадів улітку і восени.

Я не міг довго милуватися цією красою, бо почало темніти. Невеличке туристичне товариство, що було тут, сіло до авта і від'їхало. Пора і мені вертатися до міста. Навпростець я вже не пішов, бо почало смеркатися. Я то ішов, то збігав закрутами і десь за годину вийшов на рівнину. Було вже близько до села і автобуса.

Того ж пополудня мій «спортовий» осяг був куди більший, ніж археологічний.

*

На другий день вранці я вибрався оглядати головне острівне місто — Ліндос. Автобус їхав родоською рівниною. Земля урожайна, на горбах мало нежитків.

Ліндос — тепер невелике село, біля 750 мешканців, що зацікавлені туристами. Біля автобусової зупинки є кілька крамниць з видівками і виробами народного мистецтва. Чекають осідлані ослики на охотників їхати до акрополю верхи.

У місцевих селян розвинений хист до зовнішнього прикрашування. Хідники на деяких вулицях старанно вимощені дрібними камінцями, що не тільки гарні, а й практичні, бо легко по них ходити. На подвір'ях, а подекуди й на хідниках є мозаїчні малюнки з чорних, білих і сірих камінців. В селі — багато старих домів, із вартісними прикрасами. Один із таких домів, що по дорозі до акрополю, має вже 700 років. На його фронтонній стіні — різьблені птахи, різні емблеми та герби. Всередині він розмальований мотивами цвітів. Теперішня власниця цього дому запрошує мандрівників. Це дуже хитра емігрантка з Італії. Вона запопадливо наскакує коло відвідувачів, говорить їм компліменти, хоч вміє говорити лише по-італійськи і по-грецьки. Але її мета швидко виявляється: пропонує купити в неї плетінки-коронки домашньої роботи, захвалює їх зручно й гладко. Трудно відмовитися, щоб щось не купити, бо дім її справді цікавий.

По дорозі до акрополю стоїть одна з ліндоських церков, стара — з 1490 року. Долівка в ній вимощена камінцями насторч. Є і мозаїчні малюнки з камінців. Архітектура церкви цікава, малюнки з 1800 року — ні, бо вони нагадують не маляра, а ремісника. Іконостас різьблений, цілість його гарна.

До акрополю входять двома середньовічними брамами і виритими в скалі коридорами. Візантія розбудувала цю стародавню твердиню, у якій, за

старогрецьких часів, стояла святиня богині Атени. Це був головний релігійний осередок острова. Тепер цю святиню трохи відбудували, поставили кілька колон, додавши ті звена, що бракували. Відбудували також частину стін; на жаль, давні родосці збудували святиню з нетривкого каменю-пісковика, тому колони і б'юки зі стін упродовж тисячоліть значно викришилились. Тепер прийшлося латати їх частини цементом і зміцнювати ним колони, бруси та долівку.

Вертаючись, я помітив на полях де-не-де зжате збіжжя, а на подвір'ях — порозкидані снопи. Отже, вже напровесні тут дозрівають якісь роди збіжжя. Населення живе в достатку. На полях видно помаранчеві й цитринові сади. На менш урожайних полях — оливкові сади. Русла потоків переважно порожні, сухі. Декотрі з них служать за дороги або як запас дрібного каміння.

МІСЬКИЙ МУЗЕЙ І ПАЛАТА МАЙСТРІВ ОРДЕНУ ЙОАННІТІВ

Дуже уважно оглядав я міський музей Родосу, що приміщений у колишньому шпиталі Йоаннітів. Монахи-хрестоносці (Йоанніти) поділились за своїм заняттям на три частини: 1) лицарів, що займались воюванням, 2) піклувальників-лікарів, що лікували і доглядали хворих, 3) священників.

На музейному подвір'ї, під замковою стіною, стоїть ряд статуй із доби римського панування на острові. Музей наповнений вартісними експонатами, що виявляють оригінальність і високий рівень родоського малярства на посуді, різьбах та інших родах мистецтва. Череп'яні бочки-пітони на Родосі зовсім інакші, ніж на грецькому суходолі чи на Криті. Вони дуже високі (півтора до двох метрів) і прикраси на них тільки різьблені, мальованих немає. До того ж, вони прикрашені лише з одного боку, це — мабуть — означає, що їх уживали лише для декорації і вони стояли, звичайно, при стінах. Вириті на них геометричні рисунки таких форм, яких немає на пітонах грецького суходолу, ані Критського острова. Кожний пітон має лише два вуха, але вони величезні, міцні й стилізовані.

Хоч Родос близьенько Азії, він не прийняв звідти стилю прикрашування посуду, не підпав під її вплив. А той орієнталізуючий стиль у VIII-у і VII-у століттях до Христа був дуже поширений у Греції. Там звірята і птахи, мальовані на посуді, мали фантастичні прикмети й форми — крилаті леви, дзьобаті олені, орли із звірячими лапами, хвостаті мітичні фенікси тощо. Греція та її острови перемогли той чужий вплив щойно в VII-у столітті і вернулися до більш реалістичних форм.

В Родоському музеї є зовсім мало кераміки, розмальованої під впливом Персії. А й та, що є, як мені пояснювали, привезена родосцями з Кіпру та Аттики. Спруги, мальовані на родоському посуді, близькі до їхнього природного вигляду, вони не мають пересадно довгих, покручених кінчин, що їх бачимо на всьому критському посуді. Птахи, подібні до лебедів, на родоському посуді мають також природний і естетичний вигляд. Під час свого розквіту, той посуд дорівнював найкращому атенському посудові.

В IV-у і III-у віках у Родосі було кілька дуже талановитих малярів, славних на всю Грецію, але з їх мистецтва нічого не збереглося, як і з усього тодішнього грецького образотворчого малярства.

Заля з різьбами — повна експонатів. Красою і досконалістю форм вони на високому рівні грецького суходільного різьбарства. Хоч статуї, переважно, поломані, покалічені, але вони приковують увагу глядачів. Шедевром тут є мала статуя Венери з білого мармуру — Афродіта Анадіомена, себто — Венус, що виринула з моря. Вона, приклякнувши, поправляє своє змочене волосся — прекрасна і принадна. Впадають в очі дві статуї бога лікарів Ескуляпа і статуя Аteni, яка годує з мисочки вужа.

У великій шпитальній залі в стіні є вузьенькі кімнатки, без вікон і дверей, мабуть для доглядачів-санітарів. Попід стінами стоїть кілька об'ємистих, кам'яних домовин, у яких спочивають визначні йоанніти. На віках декотрих домовин є різьблені, лежачі, статуї покійників — лицарів у повній зброї або ченців у священичих ризах... У підсіннях, внутрішніх подвір'ях, а то і в пивницях музею є ще немало різних предметів: домовин, таблиць із написами, цвинтарних пам'ятників із горорізьбами, статуй, їх частин тощо. Кількість музейних предметів постійно збільшується, бо в різних місцях ведуться розкопки, а родоський музей — єдиний на острові.

З МИНУВШИНИ МІСТА РОДОСУ

Щоб зрозуміти, звідки взявся на далекому й невеличкому острові такий високий і своєрідний рівень мистецтва, треба познайомитись трохи з бувальщиною цього головного острівного міста.

В 408-у році перед Христом три родоські купецькі міста — Ліндос, Яліссос і Камірос — домовились між собою спільними силами і засобами збудувати нове місто, з доброю пристанню. Назвали його — Родос. Туди перенеслася частина мешканців трьох названих міст. Родос швидко розвивався і загосподарювався. Відзначався такою красою, що ні одне місто Середземномор'я, а навіть і пізніший Рим, не могло з ним рівнятися. Мешканці прикрасили своє місто величавими святинами і світськими будинками, багатьма статуями і пам'ятниками. Незабаром Родос славився і своїм високим рівнем культури та мистецької творчості.

Пізніша історія міста Родосу — бурхлива. Подам кілька яскравіших подій.

По смерті Олександра Великого розпалася і його безмежна держава на кілька частин. Його полководці стали королями і ворогували між собою. Король, генерал, Антигонос просив у Родосу допомоги проти єгипетського короля, генерала Птолемея. Коли родосці відмовили йому, він післав свого сина, славного здобувача твердинь Деметріюса Поліоркетеса, здобути Родос. В 305-у році він обложив місто 40-тисячною армією і двома сотками кораблів. Але не міг здобути зразково укріпленого Родосу і по цілорічній облозі відступив. Міста боронило тільки 8 тисяч війська. Деметріюс розійшовся з родосцями в мирі: з пошани до їхньої героїської оборони і витри-валости подарував їм свої обложні машини. Родосці перетопили ці машини (з бронзи) і один їхній різьбар вилив із цього матеріалу колосальну статую бога сонця — Аполлона, що була висока на 32 метри. Її поставили на тамі, при в'їзді до пристані. Греки зарахували цю статую до сімох чудес тодішнього світу.

Але оригінальна, велетенська статуя Аполлона прикрашувала місто і пристань лише кілька десятиліть. У 222-у році її звалив сильний землетрус. Тоді ж перетворилися у руїни родоські святині, палати, доми, навіть частина його могутніх мурів. Родоська велика фльота затонула. А Родос у той час був найважливішим торговельним осередком східного Середземномор'я. Його фльота очистила море від піратів і запанувала на ньому. Його мистецтво, наука, високе шкільництво були на одному з перших місць гелленістичного світу.

Після цього нещастя, Родосові поспішили з поміччю різні держави і міста, його союзники і торговельні клієнти. Найщедрішими з-поміж них були: єгипетський король Птоломей Евергетес (Добродійний), понтійський король Мітрадат і сіцилійське місто Сіракузи.

Незабаром Родос відбудувався і відзискав своє значення на морі, в культурній та торговельній ділянках. Так у II-у стол. перед Христом у середземноморському світі були два найбільші огнища культури: Атени і Родос. У той час на середземноморському просторі виросла могутня і дуже експансивна Римська держава. Родоські передбачливі політики зрозуміли, що вони не можуть вибирати собі союзників і мусять триматися Риму. Вони дали Римові поміч і римляни побороли не тільки короля Антіоха, а й понтійського короля Мітрадату.

Але в I-у стол. перед Христом Рим брутально підкосив силу Родосу. Родос брав участь у римській домашній війні між Цезарем і Помпеем. У ті часи, наприкінці існування Римської республіки, мораль римської провідної верстви підупала. Проконсулі, себто управителі провінцій, і полководці поводитися супроти підкорених, а то й вільних держав і народів безоглядно й цинічно. Кривдили їх і грабували. По війні між Цезарем і Помпеем полководець Кассій дав Родосові принизливі накази. Коли мешканці Родосу відмовилися виконати їх, він здобув місто, пограбував його і спалив, а провідних родоських людей змасакував. Кассій, як був, так і залишився варваром, хоч раніш учився в одній із славних родоських високих шкіл. Там студіювали у талановитих учителів, між іншими, такі визначні римські діячі, як Ціцеро, Брут, Юлій Цезар, а згодом цісар-філософ Марко Аврелій. Не зважаючи на безоглядність пізніших римських губернаторів, культурні родосці намагалися вдержати свої славні школи і творчі традиції на високому рівні. Частинно, це їм вдалося, але до попереднього значення, творчості і багатства вони вже ніколи не вернулися. Бо не зацвіте квітка в ямі, ані народ у неволі.

Що ж сталося із Родоським колосом? Бог сонця лежав непорушно на пристаневій тамі. Минали століття, жили і вмирали безчисленні покоління, а він відпочивав. Римську владу замінила візантійська, поганську віру замінила християнська, а він не змінився. Спав так по-божеськи 900 років. Арабський пророк Магомед створив нову віру, розбудив нею свій народ, надхнув його силою і розмахом та спонукав здобувати світ. Опанували араби Сирію, Єгипет, Персію, нападали і на Візантійські острови та провінції. Одного разу, біля 670 року, вони здобули Родос. І їхній начальник, великий грабіжник, продав Родоського колоса сирійським жидам. Вони перевезли Колоса кораблем на Малоазійський берег, там розбили його на

дрібні кусні і на хребтах 900 вербулюдів доставили до Сирії. Тут — перетопили його.

*

Палата Великих Майстрів ордену Хрестоносців-Йоаннітів — величава, могутня, збудована в зразковому готичному стилі. Провідник водив нас по кімнатах і залах із готичними прикрасами і склепіннями. Є в них трохи давньої обстановки, але більше вже нової. В кількох кімнатах на долівці — великі мозаїки. Деякі з них спровадили італійці з недалекого острова Кос; вони майже вилиняли. Є на них зображення птахів, риб і багато геометричних рисунків. Стилем і темами вони мало оригінальні. Підлоги заль переважно з мармурових плит різних красок, що творять усілякі звори.

Італійці здобули Додеканез 1912 року під час війни з турками. Інші острови були під їхнім пануванням коротко, але Родос — довше, понад 30 років. В 1940 році італійці відбудували замок Великих Майстрів, що був зруйнований перед тим вибухом. У снігах замку є таблиця з написом італійською мовою, яка каже, що замок відбудований заходами короля і Муссоліні, бо Родос — італійський острів! На обстановці заль видно руку італійців. Напр., у кількох залах є вже теперішня, західньо-європейська обстановка, що ніяк не гармонізує із суворою, елегантною простотою середньовічної палати. Скрині з-перед кількох століть зовсім на місці, але бароккові меблі, тим більше новочасні, витворюють тільки дисгармонію. Подекуди на стінах висять теперішні образи релігійного змісту, а то й скечі з видами Риму! В кількох гарних залах, як видно з написів, урядував Муссоліні, та й король улаштовував тут різні дипломатичні з'їзди і наради. Видно — любили гостювати в екзотичному Родосі.

Отже, начальники незначного кількості монашого ордену жили, як володарі в розкішно улаштованому замку, обведеному високим муром.

Хрестоносці-Йоанніти поділились на вісім мовних груп: італійську, німецьку, французьку, еспанську і на чотири, сказати б по-теперішньому, діалектичних. Побіч французької були ще овернська і провансальська групи, побіч еспанської — арагонська і кастільська. На вулиці Лицарів, ці групи мали свої гостиниці. Більшість тих будинків існує і досі, тому ця вулиця дуже цікава. Коли йти нею від моря в долину, перша гостиниця, яку зустрічаємо, італійська, далі — старанно оздоблена — французька, а ще далі, за кількома приватними домами, гостиниця провансальська, а ліворуч — еспанська.

ЯК ТУРКИ ЗДОБУЛИ РОДОС

Кілька разів обійшов я, зсередини і ззовні, могутні мури Старого міста. Рідко трапляється нагода оглядати такі міцні укріплення — грубезні мури, високі до 20 метрів. Вони обведені глибоким, вимурованим ровом із стрімкими берегами. Значна частина того рова збереглася донині. Обабіч кожної брами стоять дві масивні башти, значно вищі, ніж мури. Всі оборонні споруди зроблені з найбільшою точністю і з особливим знанням тодішньої оборонної техніки. Наприклад, з башт зручно було боронити не лише доступу до брами, а й можна було стрілами захищати мури від наступаючого ворога. Із звичайної візантійської твердині йоанніти зробили найсильнішу середземноморську твердиню.

Оборонна сила міста Родосу виявилася в 1480 році, коли султан Магомед обложив місто своєю великою армією і фльотою. Багато разів наступали турки на твердиню, але безуспішно, втративши чимало свого війська. Проминуло 40 років і в 1522 році місто обложив, від моря і суходолу, дуже войовничий султан Сулейман Великий. Він привів стотисячну армію і фльоту з 300 кораблів.

Довідавшись, що турки вирушили здобувати Родос, тодішній Великий майстер, француз Вієр дель Іль Адам, приготував місто до оборони. Він наказав перегородити обидві пристані ланцюгами і затопив турецькі кораблі при в'їзді до пристані. Своїх лицарів він мав небагато — всього шість тисяч. Візантія дала йому невеличку поміч — 400 вояків. Хоч родосці не були задоволені з панування йоаннітів, все ж таки вислали проти загрозового ворога своїх шість тисяч вояків. Такими малими силами оборонялися хрестоносці впродовж півроку.

Родос турки здобули з допомогою родоського зрадника. Сулейман наступав пляново й сильно, але не досягнув нічого, втративши багато своїх вояків. Після чотиримісячної війни, Сулейман утратив надію здобути Родос і наказав вантажити кораблі до відступу. Тоді прибув до нього один йоанніт і порадив йому продовжувати облогу міста, бо воно борониться вже останками сил. Сулейман затримався і по чергових двомісячних боях здобув Родос.

Упадок такої могутньої твердині віщував лихо і викликав переляк на європейському заході. Тою перемогою турки опанували східне Середземномор'я.

Згідно з умовою йоаннітів із Сулейманом, турки забрали різне добро на кораблі і відпливли. Потім вони закріпилися на острові Мальті.

Так побіч найвеличнішого геройства історія записує, на щастя рідкісні, випадки гидкої людської нікчемности і зради. Пастух Ефіліят перевів перське військо гірськими стежками і воно обійшло Тернопілі, що їх так успішно захищав король Леонід із 300 спартанцями та тисячею війська союзників. А по зраді йоанніта в Родосі, мабуть, найганебніший випадок маємо таки в нашій історії — батуринського зрадника. Бо зрадив тут не якийсь пастух, а сотник Іван Ніс, що показав москалям забутий таємний хід до Батурина і за це одержав від царя рангу полковника.

Існують у світі типи цинічних злочинців, що будують свою життєву кар'єру на смерті тисяч і на нещастю мільйонів.

ЗАКІНЧЕННЯ

Родоський акрополь — за містом. У давнину він був у межах міста, що займало втричі більший простір, ніж тепер. Теперішнє місто скупчене над морем і має тільки 30 тисяч мешканців, але воно скоро розбудовується і розростається.

З колишнього акрополю мало що залишилося, навіть мури не збереглися. Зі святині Аполлона, що стояла побіч акрополю, залишилися тільки основи і підмурівки. Не більше залишилося і з святині Атени, але великий стадіон — цілий. Він відбудований на старій основі десь у середньовіччі — у візантійські, а може, йоаннітські часи.

Теперішній Родос — це визначний туристичний і комунікаційний осередок. Має летовище, пристань, люксові готелі. В ньому жвавий туристичний і торговельний рух. У кіосках можна дістати свіжі часописи з головних європейських столиць, а в книгарнях — чужомовні книжки.

В місті мало розкопано, бо це складна справа. Нове місто збудоване на місці старого, тому часто, під час копання фундаментів під новий будинок, натрапляють на старі руїни. Ані грецька держава, ані управи міст не спроможні призначити відповідної суми грошей на розкопи і викуп часток землі, де натрапляється на важливі руїни. Все ж таки в місті щораз більше обгороджених майданів, на яких, у глибині 3-4 метрів, підкопані стіни домів і кімнат, сходи до святинь, мармурові підлоги, або з мозаїкою, колони тощо.

Населення міста, містечок і сіл острова — патріотичне. Всюди є вулиці і майдани в честь діячів соборної Греції — Венізелоса, арх. Макаріоса та інших. У Новому місті є вулиці в честь головних повстанських діячів з 1821-29 років та з датами недавніх радісних політичних подій. У Старому місті вулиці мають, переважно, назви в честь старовинних філософів і письменників. Про патріотизм теперішніх родосців вимовно свідчить їх становище в 1912 році, коли італійці відібрали від турків Родос. Родосці явно виявили бажання належати до своєї вільної батьківщини. Італійська острівна влада відповіла на їх патріотизм переслідуванням.

РІДКІСНА ПОЯВА

В Лондоні вийшли друком вибрані поетичні твори

Р. Володимира

» ПАЛКІ СЕРЦЯ «

»Палкі Серця« — це полум'яний гимн Україні, прослава української землі, піднесення прапора українського духу.

З відзивів американської преси на книжку: »У своїй історичній частині твір займається боротьбою України за визволення з московського поневолення... Провідною ідеєю інших частин є гідність життя, ґрунтованого на законах моралі й особистої відповідальности« (State College Leader, Fort Hays State).

З голосів української критики: »Історично-епічна творчість благородного таланту, що звеличує безсмертні подвиги українських героїв« (д-р Семен Демидчук).

»Р. Володимир — поет ідейної музи, глибоко-змістовної і національно-відчутної творчості, що служитиме чинно розвитку нашої духової культури« (проф. П. Савчук).

»Нова поетична сила в Америці!.. Поезії, що промовляють до серця і розуму... Велике відчуття музики слова« (проф. Р. Смаль-Стоцький).

Книжка має 216 сторін. Ціна — 2 дол. 50 цен., або рівновартість в інших валютах. Замовляти просимо в Українській Видавничій Спільноті в Лондоні, або на адресу:

Dr. Roman V. Kuchar, 4202 Canal Boulevard, Hays, Kansas, U.S.A.

3 українського життя у діаспорі

* У поклоні Степанові Бандері. У п'яту річницю з дня смерті сл. п. Степана Бандери, що згинув із рук московського вбивці, в усіх країнах вільного світу, де тільки живуть українці, зокрема в Європі, США і Канаді, відбулися масові Академії, зібрання і сходини у честь С. Бандери. Перед будинками московсько-більшевицьких амбасад (у Бонні, Лондоні, Нью-Йорку) відбулися протестні маніфестації. Українська громадськість ще раз засвідчила свою велику пошану й любов до сл. п. Степана Бандери, провідника і стратега Української Визвольної Революції, і ще раз оскаржила перед вільним світом московсько-більшевицьких людино- і народобивців.

* За Український Патріархат. В середині жовтня ц. р. український єпископ із Чикаго Преосвященний Кир Ярослав Гарбо видав офіційне повідомлення у справі Українського Патріархату, звертаючись до вірних із закликом підтримати цю акцію. Підписані петиції пропонується висилати через Єпископський Ординаріат або безпосередньо до Ватикану на руки Папи Павла VI, повідомляючи одночасно про висилку петицій свій Єпископський Ординаріат.

* У 35-тиліття Архипастирства Кир І. Бучка. В Мюнхені українська громадськість відзначила 35-тиліття Архипастирської праці Високопреосвященнішого Архиепископа Івана Бучка, улюбленого Опікуна скитальців. 17-го жовтня ц. р. Крайова Управа Братства кол. воєнів 1 УД УНА влаштувала святковий вечір у честь Кир І. Бучка, а на другий день у катедральному Свято-Андріївському храмі в Мюнхені та в церкві на Людвігсфельді були відправлені св. Літургії в наміренні Достойного Ювілята.

* Друга Студійна Конференція. В днях 24 і 25 жовтня ц. р. в Домі

Української Науки в Мюнхені відбулася Друга Конференція для дослідів життя і діяльності полк. Євгена Коновальця. На конференції прочитано і обговорено шість доповідей: інж. О. Бойдуника, проф. С. Ленкавського, д-ра Мирона Коновальця, п-і мгр Дарії Ребет, інж. Є. Врецьони і д-ра Г. Васьковича.

* 40-річчя організованого українського жіночого руху в Бразилії. Цього року проминуло 40 років, як у липні 1924 року в Бразилії постала перша українська жіноча організація — «Жіночий кружок ім. Лесі Українки», що його заснувала учителька Галля Фалінська.

* Український Пласт в Англії має свою власну оселю. Український Пласт в Англії закупив у горах Північної Валії свою власну оселю — 6,5 акра луки, господарські будинки і малий, змодернізований дім. Провід Пласту в Англії звернувся із закликом до української громадськості допомогти Пластові покрити кошти за купу і розбудови оселі для пластових таборів.

* «Сторінка ТУСМ». З 3-го жовтня у щоденнику «Свобода» (США) публікується періодично сторінка Товариства Української Студіючої Молоді ім. Міхновського, що є одночасно органом Головної управи ТУСМ. Редактором цієї сторінки є п-і Христя Кульчицька.

* П'ятий том спогадів проф. В. Іваниса. Як повідомляє Комісія Видавничої Допомоги проф. В. Іванисові, вже появилася п'ятий, останній том спогадів проф. В. Іваниса п. з. «Стежками життя». Він охоплює майже сорок років життя і діяльності автора до 1961 року. Є в ньому і зміст попередніх томів та схематична мапа територій неросійських народів, на яких відбувалася боротьба з московськими большевика-

ми. Прсф. В. Іванис під час революції в 1918-1920 роках був прем'єром революційного уряду Кубані і заступником військового отамана кубанських козаків. На еміграції був професором Подєбрадської Академії і Українського Технічного Інституту. Має багато друкованих наукових праць.

* Книжка про початки українського поселення в Канаді. Заходами Українсько-Канадської Дослідної Фондації вийшла англійською мовою книжка д-ра Володимира Кисілевського про початки українського поселення в Канаді. Д-р В. Кисі-

левський, колишній довголітній урядовець департаменту громадянства і еміграції в Оттаві, працював над своєю книжкою понад два роки, старанно перевірюючи різні архівні документи і збираючи відповідні матеріали.

* Двадцятиліття «Нашого Життя». Цього року відомий і заслужений український жіночий журнал «Наше життя», що виходить у Філядельфії (США) як офіційний орган Союзу Українок Америки, відзначає свій двадцятилітній ювілей. Головним редактором журналу є пані Лідія Бурачинська.

† ПОЛКОВНИК АНДРІЙ МЕЛЬНИК

1-го листопада 1964 року помер на 74-у році життя полк. АНДРІЙ МЕЛЬНИК — визначний український військовик і політик. Життя бл. п. полк. Андрія Мельника тісно пов'язане з нашими Визвольними Змаганнями в 1917-1920 роках і післявоєнним періодом української визвольної політики аж до наших днів.

Покійний народився 12 грудня 1890 року в Західній Україні. З початком першої світової війни зголосився до Українських Січових Стрільців і з того часу починається його служба рідному народові й праця для визволення України. Це був важкий шлях українського патріота, позначений дуже відповідальними обов'язками і завданнями, як сотника УСС, полковника Січових Стрільців, шефа Штабу Дійової Армії УНР, члена Начальної Команди УВО, голови Крайового Сенату УВО-ОУН, голови Проводу Українських Націоналістів. Покійний був в'язнем польських тюрем і німецьких концтаборів. На еміграції був почесним членом різних товариств і організацій в Європі й за океаном.

Похорон бл. п. полк. Андрія Мельника відбувся 7-го листопада ц. р. в Люксембурзі.

Відійшов у Вічність ще один великий український патріот, борець за волю України. Пам'ять про Нього збережеться назавжди в українському народі.

Зміст журналу «Визвольний Шлях» за 1964 рік

А. ПРОБЛЕМИ ПОЛІТИЧНІ, НАЦІОНАЛЬНІ, СУСПІЛЬНІ Й ЕКОНОМІЧНІ Статті, розвідки, коментарі

Бандера Степан: Уривки з його писань і промов	1046
Бедрій Анатоль, мгр: За визволення України, а не за «усамостійнення» УРСР	867
Богданюк Володимир: Положення в ССРСР і в Україні	363
Величківський Микола, проф.: Черговий московсько-большевицький блеф	8
Величківський Микола, проф.: Причини занепаду сільського госпо- дарства в ССРСР, зокрема в Україні	1161
Галамай Степан, д-р: Провідники під час кризи	15
Гвоздик І. К., сот.: Яничари та яка їхня доля	494
Гвоздик І. К., сот.: Так мав умерти Степан Бандера	1013
Гичка-Маруняк М., д-р інж.: До аграрної проблеми в Україні	379
Десенко О.: Бій за Шевченкову спадщину	603
Десенко О.: З комівояжерства кремлівського психопата	728
Десенко О.: Степан Бандера про перспективи української національно- визвольної революції. Друківано: кн. X, стор. — 1027, кн. XI, стор. 1161.	
Донцов Дмитро, д-р: »Зненавиджені за ім'я Моє«	615
Карбович Зіновій: Світовий комуністичний заговор і два вбивства	3
Карбович Зіновій: Характеристика сучасної міжнародної дійсності	123
Кирпич Андрій: Аграрна проблема в Україні	25
Кирпич Андрій: »Державний капіталізм«	1247
Куликовський Дмитро, д-р: Розбудовуймо власні сили	1292
Мечник М. С.: Кінець Хрущова	1155
Мечник М. С.: Боротьба між скорпіонами	1275
Онищук Ярослав, мгр: Московсько-китайське непорозуміння	127
Онищук Ярослав, мгр: Чому москалі комуністи?	485
Росенко Володимир: Алхіміки двадцятого століття	374
Савчук Константин, мгр: Американська закордонна політика і Україна	740
Стецько Ярослав: За Український Патріархат	1277
Трихрест Михайло: Жмут світла на слуг Антихриста	879

Б. ІСТОРІЯ, НАУКА, ЛІТЕРАТУРА, КУЛЬТУРА, МИСТЕЦТВО Розвідки і есеї

Антонович-Давиденко Борис: Про те ж саме (мова літератури для дітей)	904
Боднарук Іван, мгр: Стрийщина і Віденські січовики	846
Боднарук Іван, мгр: З вірою у велич місії	849
Вергун Іван, інж.: До історії української гімназії у Ржевничах	403
Винар Богдан, проф.: Професор Микола Величківський	1288
Воропай Олекса, д-р: Українські музеї	53
Ждан Михайло, проф.: Чингіз-хан (історична розвідка)	46

Жук Сергій, проф.: Українська Громада в Петербурзі і її роля в будівництві Української держави: Друковано: кн. II і IV, стор. 149 і 396.	
Куликовський Дмитро, д-р: Соціологічна студія на основі однієї повісті. Друковано в кн. VI, VII-VIII, IX, стор. 680, 767, 919.	
Кухар Володимир, д-р: Білорусія — братня країна (з історично-культурних записок і перекладів)	460
Луців Василь, д-р: Володар Роман Мстиславич (історична розвідка)	407
Пеленський С., д-р: Третій Райх і Україна. Документи з Ньюрнберзького процесу. Розділ II: Німецьке правління в Україні. Переслідування населення. Нищення пам'яток культури. Друковано: кн. I, II, IV, V, VI, стор. 33, 138, 384, 501, 618.	
Рань Олекса: Туга за досконалістю, щастям чи справжньою людиною	666
Скала-Старицький М.: Театр і публіка	21
Соколинський Олександр, д-р: Історія віднайдення Букваря Івана Федоровича	1183
Чапленко Василь, проф.: Дещо про етимологізацію	517
Чапленко Василь, проф.: Творчі шукання у мистецтві	749
Шаян Володимир, проф.: Життя і творчість Бориса Грінченка. Розділ II: Основна Бібліографія Грінченкіани, кн. I, стор. 59; Розділ III: Ідеологізм у творчості Б. Грінченка, кн. II, стор. 157.	
Шаян Володимир, проф.: Поезія благородного героїзму (з циклу: «Життя і творчість Бориса Грінченка»)	893
Щербаківський Вадим, проф.: Зв'язки між Україною і Середземномор'ям	623

В. НА ВІЧНУ СЛАВУ КОБЗАРЕВИ (У 150-тиріччя з дня народження Тараса Шевченка)

Шевченко Тарас: Великий льох (містерія)	243
Биковський Лев, інж.: Вклад УВАН у США в Шевченкознавство (Бібліографічні підсумки за десятиріччя — 1950-1960 роки)	539
Гнилосиров Василь: До історії могили Тараса Шевченка	316
Григорійв Юрій, проф.: Слава не поляже	826
Дзира Я. І.: Тарас Г. Шевченко і рукопис Величка	300
Жук Сергій, проф.: Портрет Т. Шевченка в скульптурі	632
Жук Сергій, проф.: Тарас Шевченко і Україна	1179
Жук Сергій, проф.: Тарас Шевченко — образотворець	1285
Зінківський Трохим: Тарас Шевченко у світлі європейської критики (З короткою біографією автора)	275
Ред.: Осяйність Генія	305
Ред.: До культу Тараса Шевченка на західно-українських землях	310
Ред.: Будеш, Батьку, панувати... ..	723
Самойловський Ілля: Навколо могили Тараса Шевченка	540
Смаль-Стоцький С., проф.: «Великий Льох» (коментар)	257
Шаян Володимир, проф.: Містерія могили Тараса Шевченка	271
Янів Володимир, проф. д-р: Шевченко вчора і сьогодні	263
— Шевченкіана у Бібліотеці Британського Музею у Лондоні (Зібрав і упорядкував В. О.)	351
— Молитва Первоієрарха УКЦ Мит. А. Сенишина	890
— Молитва Первоієрарха УПЦ Мит. І. Теодоровича	891
Легіт Андрій: Вічність (вірш)	532
Легіт Андрій: Тарас Шевченко (вірш)	532
Лубківський Роман: Віля священної могили (вірш)	892
Ромен Левко: Монумент (Роздуми-рефлексії)	1097
Ткаченко Валентина: Пишу до Тебе (вірш)	544

З маловідомих і невідомих матеріалів про Т. Шевченка

— Хвороба і смерть Тараса Шевченка	322
— Невідомі та призабуті спогади про Тараса Шевченка	334
— До історії »Заповіту« Тараса Шевченка	340
— Шевченкові автопортрети	343
— Історія нелегального пам'ятника Тарасові Шевченкові	344
— »Заборонити« (цензурна справа поеми »Невольник«)	345
— Циркуляр Київського Учбового Округу про заборону відзначати у школах Ювілей Т. Г. Шевченка (4. 2. 1914)	346
— Розпорядження Полтавської Духовної Консисторії про заборону служити Панахиду з приводу ювілею Т. Шевченка	347
— Рапорт Харківського поліцмайстра Харківському губернаторові про студентські демонстрації у Шевченківські дні (25. 2. 1914) ...	348
— Лист Тараса Шевченка до Чернігівського губернатора (1. 10. 1844)	464
— Відмова Миколаївського градоначальства дати дозвіл на створення Шевченківського Ювілейного Комітету (3. 2. 1914)	465
— Поезії, надхненні генієм Т. Шевченка	465

Г. Л І Т Е Р А Т У Р А

1. Оповідання, новелі, поеми, нариси, спогади і т. п.

Алетіано Є.: »З ідеєю у серці — зі зброєю в руках« (Спогади)	169
Арндт Ернст М.: Любов до батьківщини (перекл. з нім. В. Кухар) ...	418
Биковський Лев: У лісничівках Звенигородщини (Спогади). Друковано в кн. I, II, IV, стор. 93, 194 і 440.	
Биковський Лев: У Петрограді (Спогади з 1912-1915 років)	782
Володимир: Баляда про Сонце	1091
Діаватов В.: Троянське лоша (оповідання, переклад з болгарської) ...	639
Жук Сергій: Уривки з записника Коржевського	511
Керч Оксана: Дейзя (Музична комедія на 3 дії)	562
Коваль Юрій: Голуба мрія (фесеричний етюд)	661
Кошиць Олександр: З листування	452
Матвієнко Ф.: У школі (Уривки з поеми)	929
Матвієнко Ф.: Татарське лихоліття (Уривок з поеми)	498
Матвієнко Ф.: Батько (Уривок з поеми)	12
Мелешко Фотій: Трьома шляхами (Драматичний нарис)	1067
Наумович Софія: Леся (Оповідання). Друковано: кн. I і II, стор. 73, 179.	
Північний Петро: Несподівана революція. Друковано: кн. XI і XII, стор. 1194 і 1306.	
Савченко Наталія: Отаман Юнаків (Історична повість для молоді). Друковано: кн. IV, V, VI, VII-VIII, IX, стор. 425, 551, 650, 804, 837.	
Світайло В.: Син-скоробогатко (Син з цього боку)	84
Снов Чарльз: Смерть під вітрилами (Роман, переклад з англійського). Друковано: кн. VII-VIII, IX, X, XI, XII, стор. 812, 948, 1101, 1221, 1329.	
Совачева Ганна: Крізь пориви життя (Спогади)	1207
Талан Анатолій: Зерна (Новела)	583
Цюпа Іван: Горлиці (Етюд)	585
Чевел Чарльз і Ельза: Вглиб Австралії (переклад з англійської) ...	222
Щербаківський Вадим: Спомини про Терещенків	1127

2. Поезії

Богдан Бора	Рідна мова	70
	Пробудження	423
	Перша сніжинка	424
	Степ	645

	Проліски	645
	Івано-Франківськ	933
	Невільники	1215
	Листя	1215
	Ластівки	1323
	Пізній жаль	1323
<i>Верес Микола</i>	Відлетіли птиці	1327
	Недомовлене	1328
<i>Володимир</i>	Живе Україна (у століття національного гімну) ...	68
<i>Легіт Андрій</i>	Над Кисвом	529
	Емігрантське	648
	Є риси	802
	Над полями	802
	З Сибіру вернувсь	803
	Коли повернешся?	936
	Люблю я землю	936
	Раз у лісі	936
	Ми є, були і будем	1216
<i>Л е л ь</i>	Монолог єдинонеділимця	1353
<i>Лубська Ольга</i>	Рідній землі	69
	З невідісланого листа до Матері	69
	Зустріч	419
	Нема між нами героїв	419
	Після дощу	419
	Лист	1098
	Кінець літа	1098
	Вогник віри	1098
<i>Матвієнко Ф.</i>	Море	801
<i>Мурович Лариса</i>	Надхнення	206
	Про сяйво корони	206
	Мавка на Кичері (Сон)	71
	Русь-Україна	422
	Підпільна криївка	423
	Спрага	530
	Фігури та й епіграми	530
	Жар-квітка	530
	Поворот	531
	Духи предків	646
	Дві чорні тіні	646
	Свята земля	646
	Муж-Колос	647
	Дуб	647
	На станції	797
	Немов у пристані маяк	797
	Чи треба ждати при печері	798
	Я ще до Тебе не дійшла	798
	Кого боїмось?	799
	Скибка хліба	934
	Провідна зірка	935
	Джерельна вода	1220
	Полетшений тягар	1287
<i>Полтава Леонід</i>	На смерть Степана Бандери	1012
<i>Ромеєв Левко</i>	Роботящим рукам	70
	Крути	203
	Соняшник	205
	Перед пам'ятником Хмельницькому	420
	Уласові Самчукові	421

	Симон Петлюра	483
	Перша днина	644
	Ліс горить (з «Тирольського альбому»)	800
	Освяти	934
	Прощай, Тироллю! (з «Тирольського альбому»)	1217
	Едельвайси (з «Тирольського альбому»)	1322
Савчук Павло	Слава	803
	До друзів в Україні	1099
	Сонет	1324
	Сонет	1325
Степ Павло	Країна наша, люба й мила (уривок з поеми)	1096
Франко Іван	Блаженний муж	484
Черинь Ганна	Плаче дощ	1219
	Іспит	1325
Щербак Микола	15 жовтня 1959	1012

Із сонетів Шекспіра (Сонети: 18, 19, 25, 33, 28, 31, 106, 46, 75, 60, 71, 81, 135; переклади — С. Караванського, Ігоря Костецького, Івана Франка, Максима Славінського, Яра Славутича, Олега Зуського) 545

Г. ОГЛЯДИ, КРИТИКА, ВІДГУКИ, СПЕРЕЧАННЯ

Буковинець П.: »Фенікс« — журнал знання, культури і суспільної думки	1257
Величківський Микола: Студія московського колоніялізму	987
Гардінер С. К.: Пісня з темряви (рецензія на переклад В. Річ творів Т. Шевченка)	470
Куликовський Дмитро: Pro et contra	972
Матвієнко Ф.: »Трофеї« Яра Славутича	588
Матвієнко Ф.: »Шевченкова поетика« Яра Славутича	1138
Наумович Софія: Нова збірка поезій	112
Довгожданий переклад	115
Цікаві новелі	115
»На схрещених дорогах«	472
»Оля«	473
»Голос крові«	473
Книжка, що зрушує сумління	705
Збірник статей і перекладів	706
Довершене почесне діло	708
З приводу статті »Pro et contra«	1141
Контроверсійна книжка	1263
Книжка, що викликає тривогу і подає надію	1355
Савчук Павло: Вартісна праця	695
Савчук Павло: Науково-юридична праця	1367
Сірий Марко: Сумнівної вартості огляд	700

*

Кравчук Микола: З видань у поневоленій Україні. Друковано: кн. I, V, стор. 111, 593.

Д. О.: З українського життя у діаспорі (Хроніка). Друковано: кн. I, II, IV, V, VI, VII-VIII, IX, X, XI, XII, стор. 116, 236, 475, 598, 710, 851, 989, 1145, 1265, 1385.

Д. Р І З Н І

Мечник С. М.: Розмова з молодим комуністом	1136
Мначко Лядіслав: Нічна розмова (переклав В. Л-к)	1131
Некрасов Віктор: По обидва боки океану (переклав Д. Шалдій). Друковано: кн. I і II, стор. 104 і 207.	

Некрологи

— Велика втрата (проф. д-р Володимир Державин)	359
— Олександр Архипенко	468
— Ярослав Бенцаль-Євшан	995
— Марта Заячківська	1267
— Полк. Андрій Мельник	

Відійшли у вічність: Суддя Михайло Стечишин — 477; Федір Заплітний — 478; Осип Пайончківський — 714; скульптор Сергій Литвиненко — 852; Володимир Джус — 853; о. рад. Савин Дурбак — 853; Євген Гловінський — 853; ред. Михайло Погороцький — 992; Нестор Городовенко — 993; проф. Константин Кононенко — 1146; Федір Шоломицький-Одрач — 1265; Василь Косаренко-Косаревич — 1266.

Звернення і повідомлення

— Літературний конкурс «Авангарду»	237
— Комітет пам'ятника Шевченкові у справі Звернення діячів культури підсоветської України	599
— Започатковано працю над довідником українських діячів у вільному світі	713
— Слово до українського громадянства (ФКУ)	854
— Конкурс на гимн і марш СУМ-у	994
— Звернення Кураторії Бібліотеки ім. Т. Шевченка в Лондоні	1147
— Заява Товариства кол. вояків УПА ім. ген.-хор. Тараса Чупринки	1266

З листів до Редакції

- *Листи:* проф. С. Жука (кн. I, 118), І. Косач-Борисової (кн. II, 238), д-ра Романа Могильницького (кн. IV, 478), Івана Світа (кн. VI, 714), проф. Сергія Жука (кн. IX, 996), інж. Івана Вергуна (кн. IX, 996), д-ра Романа Кухара (кн. IX, 997), Марка Сірого (кн. X, 1144).

*

В калейдоскопі світу

<i>Боднарук Іван, мгр:</i> Забобони і повір'я бразильців	999
<i>Заклинський Мирон, проф.:</i> На Родоському острові	1374
— Населення світу. Модерні парадокси	715
— В долині царів	838
— Країна казкових гір	857
— Слідами далеких предків	859
— Знахідка біля Сухого Ташлика	860
— Поліглоти-феномени	860
— 101 день поруч із смертю	861
— Могікани на риштуваннях сучасних хмаросягів	863
— Загадка племені «Чорних кафірів»	863
— Доля кораблів Калігули	1002
— Гіпотези про останній катаклізм землі	1003
— Ангели джунглів (репортаж)	1005
— Екзотичний острів	1148
— Кораблі-привиди	1149
— Роман — за чотири години	1268
— Легендарна убезпеченева компанія	1270

*

- *Бібліографія.* Друковано: кн. I, IX, XII, стор. 115, 988 і 3 (обклад.)
- *Приєднали нових передплатників.* Поміщено: кн. II, VI, X, XI, стор. 235, 720, 1143, 1272.
- *Пожертви.* Друковано: кн. I, II, IV, VI, X, XI, стор. 119, 239, 480, 720, 1152, 1272.

БІБЛІОГРАФІЯ

Проф. Євген Опацький: **УКРАЇН-СЬКА МАЛА ЕНЦИКЛОПЕДІЯ**. Книжка XII, Літери — По-Риз; книжка XIII, Літери Риз-Сс. Накладом Адміністрації УАПЦеркви в Аргентині. Буенос-Айрес, 1964, стор. 1461-1988 і 1589-1716.

Левко Ромен: **ПОЕМИ**. Обкладинка мистця М. Битинського. Видавництво «Євшан-Зілля», Торонто, 1956, стор. 72.

«**УКРАЇНСЬКА МУЗИКА**» **ЧИ ПАСКВІЛЬ?** Історично-критичний огляд праці А. Рудницького п. з. «Українська музика». Видання Комітету Оборонців Української Культури в Чикаго. (Автори: М. Федорів — «Шкідлива українська книжка», Роман Андрушко — «Аналіза творів» А. Рудницького). Чикаго, 1964, стор. 60.

Володимир: **БАЛЯДА ЛІСОВОГО ШУМУ**. Видавництво «Орден», Лондон, 1965, стор. 32.

«**УКРАЇНСЬКИЙ БУКВАР-ЧИТАНКА**», опрацьовано на основі Букваря М. Матвійчука. Видання Союзу Українців у Великій Британії. Лондон, 1964, стор. 80.

«**ШЕВЧЕНКОВЕ СЛОВО І СЛОВА**» — Антологія перекладів з Шевченка чужими мовами; за редакцією Богдана Кравцева. Видавництво *Миколи Денисюка*, Чикаго, 1964 р., стор. 456. (Переклади творів Шевченка мовами: англійською, білоруською, болгарською, вірменською, грузинською, еспанською, естонською, жидівською, італійською, латиською, литовською, німецькою, польською, португальською, російською, румунською, сербською, словацькою, словінською, турецькою, угорською, французькою, хорватською, чеською, шведською, японською та ін.).

Василь Іванис: **СТЕЖКАМИ ЖИТТЯ**; спогади, кн. V. Новий Ульм. Німеччина, 1962 р., стор. 516.

КАЛЕНДАР «СВІТЛА» НА 1965 РІК. Видавництво ОО Василян. Торонто, 1965, стор. 224.

PUSHKIN'S «POLTAVA» by John P. Pauls, with a preface by R. Smal-Stocki. Shevchenko Scientific Society, English Section, Vol. I. (12). New York—Winnipeg—Paris, 1962, pp. 108.

LOS CRIMENES DE MUNICH 1957-1959. Instituto Informativo Editorial Ucrainio. Buenos Aires, 1964.

УКРАЇНСЬКЕ ВИРОБНИЧЕ ПІДПРИЄМСТВО

ПОДОЛІЯ

ДОСТАВЛЯЄ УКРАЇНСЬКИМ КРАМНИЦЯМ, БЕЗПОСЕРЕДНЬО, АБО ЧЕРЕЗ КООПЕРАТИВУ «НОВА ФОРТУНА», РІЗНОГО РОДУ СПОЖИВЧІ, НАЙКРАЩОГО ВИБОРУ, ТОВАРИ.

СПОЖИВЧІ ТОВАРИ З НАЛІПКАМИ «ПОДОЛІЯ» АБО «НОВА ФОРТУНА» МОЖНА НАБУВАТИ В РІЗНИХ МІСЦЕВОСТЯХ В УКРАЇНСЬКИХ КРАМНИЦЯХ.

«ПОДОЛІЯ» ОБСЛУГОВУЄ ТАКОЖ І УКРАЇНСЬКІ КЛЮБИ. НА ВІЛЬШІ ГУРТОВІ ЗАМОВЛЕННЯ ДАЄ ЗНАЧНИЙ ОПУСТ.

УКРАЇНЦІ, ВЛАСНИКИ КРАМНИЦЬ, КУПУЙТЕ В «ПОДОЛІІ» АБО В «НОВІЙ ФОРТУНІ»! УКРАЇНЦІ, КУПУЙТЕ СПОЖИВЧІ ТОВАРИ «ПОДОЛІІ»! УКРАЇНСЬКІ КЛЮБИ, СТАВАЙТЕ ПОСТІЙНИМИ ВІДБОРЦЯМИ ТОВАРІВ «ПОДОЛІІ». ПАМ'ЯТАЙМО ВСІ КЛИЧ — «СВІЙ ДО СВОГО!»

За докладнішими інформаціями просимо звертатися листовно або телефонічно до:

Podolia Company Ltd.
159, Waterloo St.
Oldham, Lancs.
Tel. Oldham Main 4626